

საქართველოს

საეკლესიო ისტორია

შედგენილი

მოსე ჯანაშვილის-მიერ

გამოცემა

„მწყემსი“-ს რედაქციისა.

ტფილისი

ექვთიმე ხელაძის სტამბა

1886 წ.

Дозволено цензурою, Тифлисъ. 5 Ноября 1885 года.

გამომცემლისაგან.

ყოველი ქრისტიანისათვის საზოგადოდ და განსაკუთრებით სამღვდელთა და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის მიუცილებლად საჭიროა იცოდეს იმ ეკლესიის ისტორია, რომელსაც (ეკლესიას) იგი ეკუთვნის. ჩვენში, სამწუხაროდ, დღემდის არ მოიპოვება ქართულს ენაზე იმ გვარი გამოცემა, რომლითაც შეიძლებოდა ბევრად თუ ცოტად, შესწავლა და გაგება საქართველოს საეკლესიო ისტორიისა. აი მიზეზი, რომელმაც გვაიძულა ჩვენ მიგველო შრომა და ჩვენის საფასით გამოგვეცა ეს საეკლესიო ისტორია. სრული დაიმედებული ვართ, რომ ეს გამოცემა სასარგებლო იქნება სამღვდელთა და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის, მოსწავლეთა და ყველა ქრისტიანეთათვის.

გამომცემელი, „მწყემსი“-ს რედაქტორი მ. დ. ლამბაშიძე.

წინასიტყვაობის მაგიერად.

აწინდელნი წყარონი, რომელნიც ყოველს მშრომელს შეუძლიან მოიპოვოს, საკმაონი არ არიან ასახსნელად იმ კითხვისა, თუ რა გვარი იდუმალი ძალით შეპყრობილიყო მცირე ესერი ქართლოსიანთა, რომ ამდენი ხნის განმავლობაში, აზიის ბარბაროსებით გარემოცულმა, არა თუ დაჰკარგა დროშა ქრისტიანობისა, როგორც ეს მოსალოდნელ იყო, არამედ, ფაქიზად დაცული წარსულთა საუკუნეთ საომარზედ, ღირსეულად გადასცა იგი XIX საუკუნეს.

ჩვენ შეძლებისამებრ, ამ წიგნის შედგენის დროს, ვსცდილობდით, სხვათა შორის, მიგვექცია ყურადღება საქართველოს საეკლესიო ისტორიის განსაკუთრებულ თვისებისათვის, რომელიც გამოიხატვის ქართველთ ღრმა და, თითქმის, უმაგალითო სიყვარულით ქრისტიანობისადმი და ამასთანავე სხვათა ხალხთ სარწმუნოებათა და რწმენათა პატივის ცემით. ამ თვისებით ქართველნი ყოველს ჟამსა და ვითარებაში მაღლა იდგნენ ყველა ხალხებზე, იყვნენ იგინი ბერძენ-რომაელნი თუ სომეხ-ურიანი ანუ მაჰმდნიანი. უმთავრესად, ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მრავალთა გრიგალ-ქარიშხალთა, მის დღეში შეუწყვეტელთა საქართველოს ცხოვრების ოკეანესა ზედა, ქართველთ მკერდი 15

2

საუკუნს განმავლობაში კლდესავით აქარწყლებ-ანიავებდა...

უმთავრეს წყაროდ, ამ წიგნის შესადგენად, გვქონდა, რასაკვირველია, საქართველოს მატიანე (ქართლის-ცხოვრება და საქართველოს სამოთხე); მისგან ხანდის-ხან მოგვყავს ზოგიერთი ადგილები უცვლელად; სხვა წყარონი, რომლებიდანაც აგრეთვე ვსარგებლობდით, გვიჩვენებია თავ-თავის ადგილას ტექსტში.

მ. გ. ჯანაშვილი

7 იანვარს 1886 წ.

ქ. თბილისი.

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში

თავი I.

ქრისტეს მოციქულნი. – საქართველოს მოქცევა წილად ხვდა მარიამ დედასა. – ქრისტეს მედროვე საქართველოს მეფე. – ქრისტიანობის დევნა საქართველოში.

ამაღლების წინად ქრისტემ მიჰმართა თვის მოციქულებს შემდეგის სიტყვებით: „წარვედით და მოიმოწავენით ყოველნი წარმართნი და ნათელს-ჰსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“; შემდეგ გაუბედურებისა მოციქულთაგანის იუდასი, რომელმაც 30 ვეცხლად გაჰყიდა მართალი სისხლი და მერმე შეინანა და შიშთვილობა, დაშთნენ 11 მოციქულნი: „სვიმონ, რომელსა ეწოდა პეტრე და ანდრია ძმა მისი, იაკობ ზებედესი და იოანე ძმა მისი, ფილიპპე და ბართლომე, თომა და მატეოს მეზვერე, იაკობ ალფესი და ლებეოს, რომელსა ეწოდა თადეოს, სვიმონ კანანელი“ (მათ. 10, 2, 3, და 4).

ამ მოციქულთ და აგრეთვე იუდასაც ჯერ ქრისტეს ქვეყანაზე მყოფობის დროსვე მინიჭებული ჰქონდათ ძალა ქრისტიანობის ქადაგებისა და სასწაულთ მოხდენისა: „მიჰსცა მათ ხელმწიფება სულთა ზედა არა წმიდათა, რათა განასხმიდენ მათ და განჰკურნებდენ ყოველთა სენთა და ყოველთა უძღურებათა“ (მათ. 10, 1).

– 2 –

მაგრამ ეს მოციქულნი ქრისტეს ამაღლებამდის და სული წმიდის მოფენამდის მხურვალე მონაწილეობას არ იღებდენ ახალი სჯულის გავრცელებაში, არამედ სულ მუდამ გარს ეხვივნენ თვის ღმერთ-მოდღვარს და მისგან განიმტკიცებოდნენ სჯულის სწავლაში. მეათე დღეს ქრისტეს ამაღლების შემდეგ მათ მოეფინათ წმიდა სული „და აღივსნეს ყოველნი სულითა წმიდითა და იწყეს სიტყვად უცხოთა ენითა, ვითარცა სული იგი მისცემდა მათ სიტყვად“. ამ ნაირის სასწაულის შემდეგ მოციქულთა სხვადასხვა ენაზე დაიწყეს ლაპარაკი. ამ დროს იერუსალიმში, საცა მოჰხდა სული წმიდის მოფენა, იყვნენ სხვადასხვა

ტომის და ქვეყნის წარმომადგენელი:

„პართნი და მიდნი, უჟიკნი და ელამიტელნი და მკვიდრნი შუა-მდინარისანი, ჰურასტანისანი და კაპადუკიისანი, პონტოსისანი და ასიაჲსანი“ (საქ. 2. 9).

„ფირგვიანისანი და პამფულიისანი, ეგვიპტიისანი და ადგილისა ლიბიისანი, კვირინით კერძონი და მოსრულნი ჰრომნი, ჰურიანი და მწირნი“ (საქმე 2. 10),

„კრიტელნი და არაბიელნი, გვესმის იტყვიან-რა ჩვენითა ენითა დიდებასა ღმრთისასა. (საქმე 2. 11).

ამნაირად რომ განემტკიცნენ მოციქულნი მაღლითა ღვთისათა, პეტრე გადმოდგა სახლის ბანზე, უქადაგა და განუმრტა იქ შეკრებილთა ხალხთა მათ თვალთა წინაშე მომხდარი სასწაული ესე და იქვე 3,000 კაცმა ირწმუნა ქრისტე. ასრე სული წმიდის მოფენის დღესვე დაარსდა ეკკლესია (ქრისტიანთ საზოგადოება).

ეს იყო პირველი გამარჯვება მოციქულებისა. ამ დღიდგან ისინი განშორდნენ ერთმანერთს და გაემგზავრ-

– 3 –

ნენ იმ ქვეყნებისაკენ, რომელთ განათლება წილად ხვდათ სული წმიდის მოფენის დღეს. – საქართველოში შამოვიდნენ მოციქულნი ანდრია და სიმეონ კანანელი. ამათ ჰქადაგეს ქრისტეს სჯული იმერეთში (კოლხიდაში) და ზემო ქართლში სამცხემდის. ხოლო მოციქულმა ბართლომემ მოიარა საქართველოს აღმოსავლეთის მხარე, რომელსაც მაშინ ერქვა ალბანია და აქ დასთესა თესლი პოხიერი და მაცხოვრებელი (იხ. მოთხრობა სოფრონისა გვ. 397). აქვე უნდა მოვიხსენოთ ის ფაქტი, რომ ამ მოციქულთ გარდა საქართველოს განათლება-გაქრისტიანება სულის წმიდის მოფენის დროს ხვდა ღვთის-მშობელს. სტეფანე მთაწმინდელი ამბობს, რომ სულის წმიდის მოფენის შემდეგ მოციქულთ განიზრახეს წილის-ყრა იმის შესახებ, თუ ვის რომელი ქვეყანა წილად ხვდება, რათა ჰქადაგოს სახარება. მაშინ წმიდამან მარიამმა უთხრა მოციქულთა: „მეც მიყარეთ თქვენთან წილი: არ მინდა უწილოდ დავშთე. დეე მეც მერგოს ქვეყანა, რომელსაც მარგუნებს უფალიო“. წილის ყრით მარიამ დედას ერგო ივერია ანუ იბერია, ესე იგი საქართველო. როდესაც ღვთის-მშობელმა დააპირა ივერიისკენ გამომგზავრება, ანგელოსი გამოეცხადა მას და უთხრა: „ნუ განემორები იერუსალიმსა, წილ-ხდომილი შენი ქვეყანა განათლდების მომავალში, შენი მეუფება განემტკიცების იქ *) (წმ. ცხოვ. 15 მარია-

*) მართლაც მარიამი დაშთა იერუსალიმში; დიდი ხნის შემდეგ მას გამოეცხადა მთავარ-ანგელოსი გაბრიელი და აუწყა მოახლება მისი მიძინებისა; სიკვდილის დღისთვის, მარიამ დედის სურვილისამებრ, უფა

ამნაირად დედასა ღვთისასა ვერ მოუხდა ჩვენ ქვეყანაში შემოსვლა, თუმცა შემდეგ არას დროს არ დაუტოვებივართ უზრუნველად და ყოველთვის აღმოუჩენია ჩვენთვის თვისი დიდებული მფარველობა და დედობრივი სიყვარული.

მოციქულები ყველანი მხნედ და გულ-მოდგინედ აღსრულებდნენ ქრისტეს დარიგებას და სწავლას. უშიშრად შედიოდნენ წარმართთა ქვეყნებში და იტანდნენ ყოველგვარ ტანჯვას და ჰქადაგებდნენ. ქრისტიანობას ბევრი მტერი ჰყვანდა და პოხიერი თესლი, მოციქულთაგან დათესილი, ძვირად ჰპოულობდა იმნაირსავე პოხიერს ნიადაგსა. ქრისტიანებს წარმართთა აღმოუჩინეს საშინელი ბრძოლა. ქრისტიანების ხოცვა-ჟლეტა, ჯვარცმა, ქვით ჩაქოლვა, თავის კვეთა და სხვ. გამრავლდა. ყველა მოციქულები ტანჯულ, ჯვარცმულ იქმნენ, გარდა იოანე ზებედესი, რომელიც ღრმა მოხუცებულებაში აღესრულა.

ქართველთაც, სხვათა შორის, იმსხვერპლეს ერთი მოციქულთაგანი – სიმეონ კანანელი, რომელიც ასაფლავია ნიკოპსში (აფხაზეთში), სიმეონ კანანელის ეკკლესიაში. ანდრია მოციქულის შესახებ ჩვენი მათიანენი და სხ. მწე-

ლმა მოახდინა ისე, რომ ყველა მოციქულები, გარდა თომასი, შეიყარნენ იერუსალიმში და ნახეს ქალწულის მიძინება. მოციქულთა დაასაფლავეს გვამი მისი გეთსამანიის ბაღში, მაგრამ მესამე დღეს, როდესაც მოვიდა თომა მოციქული და მისი თხოვნით ახადეს საფლავი, ვედარაფერი იპოვნეს-რა, გარდა ქალწულის სამოსლისა. მაშინ ღვთისმშობელი ანგელოსებით გამოეცხადა მათ და აუწყა თავის აღდგინება მკვდრეთით.

რალნი მოგვითხრობენ, რომ მოციქული ანდრია ტრაპეზუნტიდგან შამოსულა ივერიაში, საცა პირველად უქადანგნია ქალაქ დიდ-აჭარაში; მემრე ყოფილა იგი კლარჯეთში, აწყვერში, ცხუმში (სუხუმში), სამეგრელოში, აფხაზეთში და აქედგან გადასულა ყირიმში და ყველგან შავი ზღვის გარემოში უვრცელებია ქრისტიანობა. გარდა ჩვენთა

მატიანეთა ამნაირადვე ამ მოციქულებზე მოგვითხრობენ სხვა მწერლებიც; მაგალ. ბერძნის მწერალი ნიკიფორე, ნიკიტა პაფლაგონელი და სხვანი მოციქულთა ცხოვრების აღმწერელნი (პ. იოსელიანი).

აღვნიშნავთ აგრეთვე იმ ფაქტს, რომ მოციქულების შემოსვლამდე საქართველოში (40 წ.) ქართველთ გვარია-ნად ჰქონდათ გაცნობილი ქრისტეს განხორციელება, ქადაგება, ტანჯვა, ჯვარცმა და მისი ამაღლება.

ქრისტეს მედროვე მეფე საქართველოში იყო შესანიშნავი ფარსმანი ანუ ადერკი. ამან იმეფა 2 წლიდამ ქრისტეს წინ, ვიდრე 10 წ. ქრისტეს შემდეგ; როდესაც ურიანი ჯვარს-აცმიდნენ მაცხოვარსა, მაშინ ყოვლის მხრიდგან ურიათა წარმომადგენელნი შეიკრიბნენ იერუსალიმში. საქართველოს ურიათაგან, რომელნიც საქართველოში დასახლდნენ ნაბუქოდონოსორის დროს, მცხეთიდამ წავიდა ყრმა ელიოზი *), რომელიც იყო ერთი „დასისათაგანი, დაყენებული ქრისტეს საფლავის დარაჯად, „ივითარცა

*) თეიმ. ბატონ. ამზობს, რომ ელიოზი იყო მღვდელი და წინადაც ყოფილა იგი იერუსალიმშიო და ფილიპპე მოციქულის კარგი მეგობარი იყო. ამ ჟამად იგი პირ-და-პირ მივიდა ფილიპპესთან, რომელმაც გააცნო იგი ქრისტესა (ისტ. გვ. 437).

ჯვარს-აცვეს იგი, განიყვეს სამოსელი მისი და განიგდეს წილი, რათა აღესრულოს თქმული იგი წინასწარმეტყველისა მიერ, რომელსა იტყვის: „განიყვეს სამოსელი ჩემი მათ შორის და კვართსა ზედა განიგდეს წილი“ (მათ 27, 35); აი ეს კვართი უფლისა, რომელიც ქსოვილი იყო ღვთის-მშობლისაგან, ჩვენი მატიანეების, ეკკლესიის და სხ. მოწმობით წილად ხვდა ჩვენებურს ურიას ელიოზს; მან კვართი უფლისა მოიტანა მცხეთაში და გადასცა დასათვისსა სიდონიას, რომელმანც მაგრა გულზე მიიკრა იგი და მყის სული განუტევა. ამ მოვლენამ თავზარი დასცა იქ მყოფთა და ყველა მცხეთელთა.

მაგრამ უფრო მით შეშინდნენ მაშინ, რომ კვართი უფლისა ვერაფერი ღონისძიებით ვეღარ გამოაცალეს მკვდარს სიდონიასა. ელიოზმა განიზრახა კვართიანად დის დამარხვა, მაგრამ ბევრი ეცადა და ადგილიდამ ვერ დასძრა. მოუწოდა მრავალთა ხალხთა და ვერც იმათ შესძლეს გვამის აღება. მოვიდნენ მეფის კაცნიც, მაგრამ იმათაც ვერ-რა მოაგვარეს-რა. მაშინ ეს დიდი საკვირველება აცნობეს მეფე ადერკისა, რომელიც მოვიდა და ბევრი ეცადა, რომ

ან კვართი გამოეხსნა სიდონიას გულიდამ, ან გვამი მისი შეეძრა ადგილიდამ. ბევრი ეცადა და ვერა გააწყო-რა. მაშინ სთქვა (ისტ. თეიმ. ბატ. გვ. 139:) „იესო არს ერთი რომელიმე ღმერთთაგანი და განგებითა ღმერთათა მოსრულ-არს სოფლად და საკვირველებად ესე მის მიერი არს. და, ვგონებ, ფრიად კეთილ არს ესე ქვეყანისა ამის ჩვენი-სათვის და მეფობისათვისცა ჩემისა, რომელ ნიჭი ესე მოე-

– 7 –

ვლინა ადგილსა ამას შორის სამოთხისა *) ამის ჩემისა...“ იქვე მეფემ დააყენა ყარაულები ელიოზთან ერთად და თვითონ შინ წავიდა. რამოდენიმე ხნის შემდეგ იყო მიწის ძვრა, გაიპო ის ადგილი, საცა იდო გვამი სიდონიასი და კვართიანად შთანთქა იგი. ამ მოვლენამ უმეტესად შთაბეჭდა ხალხში რწმენა იესო ქრისტეს ღმერთობაზე. უფრო საკვირველი ის იყო, რომ სწორედ იმ ადგილს, საცა ღვთის განგებით შთანთქა გვამი სიდონიასი იესოს კვართითურთ, აღმოსცენდა კვიპაროზის ხე. ჩვენი ეკკლესიის გადმოცემით ამ კვიპაროზის ხის ტოტებს და ფოთლებს ჰქონდა სამკურნალო ხასიათი: ავადმყოფნი, სნეულნი, ფრინველნი და მხეცნი ტყისანიც კი, ოდესაც შეეხებოდნენ ამ ხის ტოტებს ანუ ფოთლებსა, მყის განიკურნებოდნენ სნეულებისაგან. ამ კვიპაროზს შემდეგ საუკუნოებშიაც არ დაუკარგავს თვისი ძალა და მუდამ სასწაულები მოუხდენია.

ასრე, ჩვენ ვხედავთ რომ საქართველოს ერმა მოციქულების ანდრია და სიმეონ კანანელის შემოსვლამდე კარგად იცოდა ყველაფერი, რაც გადახდა ფარისეველთა მოწყალებით იესოსა.

მოციქულნი რომ შამოვიდნენ საქართველოში და დაიწყეს ქადაგება, ბევრნი, ძალიან ბევრნი ქრისტიანდებოდნენ. ამხობდნენ კერპებსა და აგებდნენ ეკკლესიებსა. ეს რომ გაიგო ადერკი მეფემ განრისხდა უცხო ნათესავთა ზედა მის სამეფოში თავისუფლად მოქმედებისათვის და

*) სამოთხე – მტილი, საშვებელი: იმარხვიდეს სამოთხესა შინა ამის საწუთროსა“ (ქართ. ცხ. გვ. 278).

– 8 –

წყრომით უბრძანა კლარჯეთის ერისთავს, - რომელმაც ნება დართო ხალხს სჯული გამოეცვალა მის საერისთაოში –

რათა ქრისტიანობა სწრაფად აღგვილიყო იქაურობიდან. ადერკის უნდოდა შეპყრობა მოციქულებისა, მაგრამ ანდრიამ მოასწრო და დროიანათ გავიდა ყირიმში, სიმეონ კანანელი კი, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, აღესრულა აფხაზეთში. ქრისტიანთა დევნა ისეთი სასტიკი და შეუბრალებელი იყო, რომ საქართველოში მალე სრულიად მოისპო კვალი ქრისტიანობისა (იხ. Древ. ист. Груз. გვ. 65 – 66 ს. ბარათოვისა).

თუმცა ასრე სდევნიდნენ ქრისტიანობას საქართველოში, მაგრამ აქვე მოვიყვანთ ზოგიერთ ცნობებს, რომლებიდანაც სჩანს, რომ ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში ქრისტეს ჯვარ-ცმიდამ მოკიდებული, ვიდრე საქართველოს განმანათლებელის მოციქულთა სწორის ნინამდის არ შეჩერებულა. მწერალნი ირინეი და ბარონიც ერთხმად ამტკიცებენ, რომ იმპერატორის ტროიანისაგან პონტში და ხერსონესში დამწყვდეულ რომის ეპისკოპოსს კლიმენტის (100 წ.ქ. შემდეგ) თვის სასწაულებით დიდი გავლენა ჰქონდა ივერიელებზე და კოლხიდელებზეო, რომელთაც მრავალგან ქრისტიანობა იწამესო. აგრეთვე რამედენიმე ხნის შემდეგ ამისა საქართველოში გამოჩდენ ადგილობრივნი ქრისტიანობის მწამებელნიც: პალმი, ეპისკოპოზი პონტისა და მისი შვილი ერეტიკოსი მარკიონი, რომლის მწვალებლობა შეაჩვენეს მე-6 მსოფლიო კრებაზე.

II.

საუკუნოდ ქრისტიანობის დამყარება საქართველოში ეკუთვნის მოციქულთა სწორს ნინას. ეს იყოს ნათესავი მთავარ მოწამის გიორგისა, ასული ვინმე მთავრის ზაბულონისა და მეუღლისა მისისა სოსანასი, იერუსალიმის პატრიარქის იობენალის დისწულისა, ტომობით კაბადოკიელი *). მისი მშობლები იყვნენ უშვილონი და ვითარცა იოაკიმე და ანნა, აბრაამი დი სარა, ზაქარია და ელისაბედი ევედრებოდნენ ღმერთსა, რათა დაეხსნა იგინი ბერწობისაგან და მიეცა შვილი, რომელსაცა შესწირავდნენ უფალსა მსახურებლად. მართლაც, როდესაც მიეცათ ნინა, დედამან მისმან აღთქმისა მეზრ აღზარდა იგი გლახაკთა მსახურებაში. ოდეს ნინა შეიქმნა 12 წლისა, იმის მშობლებმა განწყიდეს თვისი სარჩო-საბადებელი და გაემგზავრნენ იერუსალიმს. აქ დიდხანს აღარ ყოფილან ერთად. ზაბულონი

ბერად შემდგარა და მიუმართია იორდანის მხარეს კაცთა ველურთა გასანათლავად; სოსანა იერუსალიმის პატრიარქს დაუნიშნავს გლახაკთა დედა-კაცთა სანუგეშებლად და გასანათლებლად; მცირე წლოვანი ნინო ანუ ნინა **) კი დაშთენილა ტაძარში დვინელ ქალ ნიაფორასთან. ამასა ჰკი-

*) წარჩინებული ჩვენი დ. ი. ჩუბინაშვილი, პროფესორად ნამყოფი, თავის სტატიაში „ეტნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაპადოკიის ან ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა“ ამტკიცებს, მწერლების დახმარებით, რომ მთელი კაპადოკია დასახლებული იყო ქართველთა ტომისაგან, ესე იგი მეგრელთა და ჭანელთაგან. როგორც წმიდა გიორგი, ისე წმიდა ნინო და 13 წმიდანი (ამათზე შემდეგ) იყვნენ ქართველნიო და როგორც ყველა კაპადოკიელებმა, ისე ამათაც იცოდნენ ქართული ენაო.

**) ნინო, ნინა, ნუნე, ნონნე ერთი და იგივე სახელწოდებაა. ამ სახელით, ზოგიერთი მწერლების სიტყვით, მისირიაში (ეგვიპტე)

– 10 –

თხვიდა და ისწავებდა სარწმუნოებასა, ქმნილებასა ქრისტესსა და ვნებასა მისსა. ხოლო ისმინა რა, რამეთუ კვართი მცხეთელთა ურიათაგან წაღებულ არს, გამოჰკითხვიდა ნინა „სადა არს მცხეთა?“ – მიუგო ნიაფორმან: „არს ქვეყანა ჩრდილოეთისა, საწარმართო მთიულეთი...“ ამის დამმარხველი ნინა გულსა შინა ჰმადლობდა ღმერთსა... ამის შემდეგ იერუსალიმში მოსულა ერთი სასახლის დედა-კაცი და გაუვრცელებია ხმა, რომ იმპერატორის კონსტანცი ქლორის ცოლს ელენეს ჰსურსო ქრისტიანობის მიღება. ნინას დიდის სიხარულით გამოუცხადებია თავისი სურვილი დედოფლის მოქცევისათვის და პატრიარქის ნება-ყოფლობით და კუთხევით გამგზავრებულა ახალ რომში, ანუ კონსტანტინოპოლს. აქ, დედათ მონასტერში, სცხოვრებდნენ 50-50 მოლოზანნი და მათ შორის ვიღაც დედოფალი რიფსიმე და მისი დედამძუძე გაიანე. აქს ამათთან ერთად დაუყვია 2 წელიწადი და ნათელ-უცია რიფსიმე და გაიანესათვის და 50 სულთათვის. რიფსიმე ყოფილა მეტად მშვენიერი და წარმართ იმპერატორს დიოკლიტიანეს მოუსურვებია მისი ცოლად შერთვა. მაშინ ყველა ქალებს თავ-ზარ დასცემიათ და აქეთ იქით დაფანტულან. სხვათა შორის, წმ. ნინო რიფსიმე და გაიანეთი გამოპარულა მცირე აზიის ქალაქ დვინში და თანამგზავრებთან ერთად დასახლებულა საწნახლის ტალავარში. მაგრამ აქაც მყუდროება ვერ მოუპოვნია. დიოკლეტიანეს ბრძანებით მიუგნია მათთვის სომხეთის მეფეს ტირდატს და იმპერა-

და სხვაგან იწოდებოდნენ მოლოზანნი. ხოლო შემდეგში ქრისტიანო-

ბამ საკუთარ სახელად ჰქმნა. წმიდა ნინას მრავალნი მწერალნი ჰხადიან „ტყვედ“. ეფრემ ბერი ქართველი ათონელი მე X საუკუნეში დაწვრილებით განმარტებს ნინოს სახელდებას (პ. იოსელიანი).

– 11 –

ტორის ცოლობის უარ-ყოფისა გამო რიფსიძე, გაიანე და მრავალნი სხვანი უწვალებია და მოუკლავს, ხოლო წმ. ნინო ღვთის განგებით იქვე მიმალულა. აქ უშემწეოდ დარჩენილ წმიდანს ბევრი ულოცნია და მხურვალედ უვედრნია მარიამ დედისათვის, რათა მას მიეცა ძალა და აღმოეჩინა მფარველობა. ღვთის-მშობელიც სიზმარში გამოსცხადებია ნინოს და უთქვამს მისთვის: „გაემგზავრე ივერიაში, დაამკვიდრე იქ სახარება და მე ვიქნები შენი შემწე“. მერე მარიამ დედას ვაზის ტოტების ჯვარი გადუცია ნინასთვის და უთქვამს „ეს იქმნება შენი შემწე და მფარველი ყოველს გაჭირვებაში, ყოველი ხილული და უხილავი მტრების წინააღმდეგი ძალითა მისითა დაამყარებ იქა სიტყვასა ძისა ჩემისასა, უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესსა*). მყის წმიდანს გამოღვიძებია და თავის ხელში უნახავს სწორეთ ის ჯვარი, რომელიც ძილში მყოფობის დროს მისცა მას დედამან ღვთისამან. ნინოს მეტად გახარებია ამ სასწაულისაგან, შეუკრავს ეს ჯვარი თავისი თმებით და გამომგზავრებულა საქართველოსკენ. ბევრი უვლია იმას და მოსულა ორბანთამდე. სადაცა „დაუზამთრია, გარემოცული დიდის ჭირით“. გაზაფხულზე ისევ გასდგომია გზას და ზაფხულს მისულა ფანავრის ტბამდის ჯავახეთში. აქ

*) ზოგნი უარ ჰყოფენ ვაზის ჯვრის მიცემას ნინასთვის და ამბობენ: „ხმა ესმა (ნინას) ზეგარდამო, რომელ ეტყოდა: „ვითარმედ ესრეთ იყოს შენიცა წარყვანება სასუფეველად წინაშე ღვთისა, ჟამსა მას, ოდეს ეგე ეკლი, რომელ არს გარემო შენსა, ყოველნივე იქმნეს ვარდის ფურცელ სუნნელი, არამედ აღსდეგ და ვიდოდე ჩრდილოდ კერძო, სადა იგი ფრიად არს სამკალი და მუშაკი ყოვლად არა“ (ქართ. ცხოვრ.)

– 12 –

მეთევზეებს მისთვის მიუციათ საჭმელი და უსწავლებიათ მცხეთის გზა. მალე ნინო მტკვრის პირ-პირ მოსულა ქალაქ ურბნისამდის და აქედგან ღმერთების თაყვანის მცემლებთან და ვაჭრებთან ერთად გამგზავრებულა მცხეთას და აქ შესდგომია წარმართ ქართველთა მოქცევას და ჭეშმარიტების ნათელით ხალხის განათვლის საქმეს. მაგრამ მინამ ვიტყოდეთ იმაზედ, თუ როგორ შეუდგა ის ამ მეტად

მიმე მოვალეობის აღსრულებას, თვალი უნდა გადავავლოთ საზოგადოდ ხალხოსნობის და კერძოდ საქართველოს სარწმუნოებრივ მდგომარეობას და აგრეთვე ქრისტიანობის დამკვიდრებას და გამარჯვებას მსოფლიოში, ვიდრე წმ. ნინოს მოღვაწეობამდის ჩვენ ქვეყანაში.

ხალხნი გამრავლდნენ, განიბნენ მთელს მსოფლიოში, განუსაკუთრდათ მათ, ენანი და დაუწყეს მსახურება მზესა, მთვარესა, ვარსკვლავთა, ცხოველთა, წყალსა და სხვ., მაგრამ ესეც არ იკმარეს: ოქრო ვეცხლისაგან ჩამოასხეს სახენი (კერპნი) თვისთა ღმერთთა, დასდგეს იგინი ტაძრებში *) და დაუწყეს მათ ვედრება ანუ მსახურება და მოუტანდნენ ხოლმე შესაწირავად, სხვათა შორის ძეთა კაცთასა. ქართველნიც, როგორც ნოეს-შვილის შვილთაგან წარმომდგარნი, არ იყვნენ მოკლებულნი კერპთ მსახურებასა. ძველის დროიდგან იგინი დასახლდნენ არა-

*) იხ. დაბადება XI, 1-9. ბაბილონის გოდოლის აშენება, ენების შერევა ანუ იაფეტის, სიმის და ქამის ჩამომავალთა ჩრდილო-მთისკენ, დასავლეთისკენ და სამხრეთისკენ გადასახლება და მრავალთა განსაკუთრებულთა ენათა და ტომთა წარმოდგომა ეკუთვნის 3247 – 2712 წწ. ქრისტეს დაბადების უწინარეს.

რატიის და კავკასიონის მთების შუა, დაიწყეს მეურნეობა, მუშაკობა და თაყვანის ცემა მრავალთა ღმერთთა. პირველად იგინი თაყვანსა სცემდნენ ქართველთ წინაპარის ქართლოსის საფლავსა, რომელიც იყო არმაზში, მცხეთის ახლო გორაზე, მემრე აქვე სხვა და სხვა დროს და აგრეთვე მრავალთა მალალთა მთების წვეროებზე დასდგეს კერპნი და ესავდნენ მათ. უპირველესნი ღმერთნი ქართველთა იყვნენ: არმაზი, ზადენი, ბოჩი, გაი, გაცი, ანიანი და დანიანი. ბატონიშვილი თეიმურაზ თავის ისტორიაში (გვერ. 51) ასრე აღწერს კერპსა ბოჩოსა: „ესხნეს შვიდნი ხელნი, რომლითაცა ხელმწიფებდა თვითეულითა ხელითა, თვითეულითა უმაღლესთა მათ ყოველთა სხვათა მწვერვალთაგან შვიდთა მწვერვალთა კავკასიისათა და თვითეულსა ხელსა მისსა აქვდა თვითო ფერი ხელმწიფება: მოფენად სარგებლობისა, წყალობისა გინა რისხვისა“.

კერპებს, როგორც ყველგან, ისე ჩვენში, ჰყვანდათ თვისნი მსახურნი ანუ მღვდელნი, რომელთაცა იცნობდნენ ქურუმებად. ყოველნი კერპთ მორწმუნენი მოუტანდნენ ხოლმე თავის ღმერთებს მსხვერპლად: სუნნელოვან ყვავილებსა, რძესა, მაწონსა, ნაღებსა, თაფლსა, კარაქსა, ყველ-

სა, ოქროსა, ვეცხლსა და სხვ. ყოველი შემოწირული კერპთათვის ქურუმთ უნდა გაეყოს სამ ნაწილად: პირველი ნაწილი ერგებოდა ქურუმთა; მეორე ნაწილს დასდებდნენ ხოლმე ერთ სასტუმრო ოთახში და ყოველნი ღარიბ-ღატაკნი მლოცველნი მივიდოდნენ, შეექცეოდნენ, იშვებდნენ, ილხენდნენ და მერმე მიიქცეოდნენ სახლთათვისთა; მესამე ნაწილს დაურიგებდნენ ხოლმე ტყვეთა, ჰყრობილთა და დავრდომილთა. ხოლო ყველა ის, რაც

– 14 –

იყო ძვირფასეული (ოქრო, ვეცხლი, რვალი და სხვ.), ეკუთვნოდა ტაძარსა და ვერავინ დაისაკუთრებდა.*)

ამნაირად ყოველს ხალხს ჰყვანდა თვისნი ნივთიერნი ღმერთნი და აქვდათ თვისი კერპთ-მსახურება, ბომონნი და ჰყავდათ ქურუმნი. ყველაზე უფრო ბევრი ღმერთნი ჰყვანდათ ბერძენთ, მისირელთ, რომაელთ და სხვათა და სხვათა. ზოგი თაყვანსა სცემდა კატასა (მისირელნი), ღორსა, ზოგი თხასა და სხვა. ამ მდგომარეობაში იყო სარწმუნოება ყველა ხალხებში, ვიდრე ქრისტეს მოსვლამდე. ხოლო ქრისტეს სწავლამ მოახდინა დიდი რელიგიური ცვლილება ხალხოსნობის რწმენაში. მრავალგან შეიგნეს მისი კაცის არსების გამაცოცხლებელი და გამაფაქიზებელი სარწმუნოება, დათრგუნეს ბომონნი, კერპნი და მათ ადგილს აღუშენეს ტაძრები ერთ-არსსა ღმერთსა ჩვენსა. მაგრამ ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვება წარმართობაზე იწყობა IV საუკუნის დასაწყისიდან. 313 წელს რომის მმლავრმა იმპერატორმა კოსტანტინემ ნება დართო ოთხთა ქვეშევრდომთა უშიშრად ეღვიარებინათ ქრისტე ღმერთი. ამნაირმა ქრისტიანობის წარსაჩლებამ იმპერატორის მხრით ქრისტიანთა წრენი, საზოგადოებანი და ტა-

*) იხილე „ისტ. დაარს ივერიისა, ე. ი. გიორგისა, რომელ არს სრულიად საქართ.“ ქმნილი საქართ. მეათცამ. მეფ. გიორგის ძის თეიმურაზისაგან. გამოც. ს.-პეტერბურგში 1848 წელსა. თუმცა თეიმურაზი არ იხსენიებს იმას, რომ ქართველებს შესაწირავად მოჰყვანდათ თვისნი ჩვილნი ყრმანიცა და პირიქით უარ ჰყოფს ამ გვარს მსხვერპლს, მაგრამ სხვა მწერალნი დარწმუნებით ამბობენ, რომ, ვითომ, ქართველებს მართლაც სცოდნოდესთ ყრმების შეწირვა ღმერთათვის და რომ მეფე რევს 200 წლებში ქრისტესით აღუკრძალავს ეს უგუნური ჩვეულება.

– 15 –

მარნი განამრავლა; მაგრამ ქრისტიანობა უმეტესად განმტკიცდა ხალხოსნობაში მაშინ, როდესაც კოსტანტინეს დედამ, მოციქულთა სწორმა ელენემ იპოვნა სწორეთ ის ჯვარი, რომელზედაც შემსჭვალული იყო მაცხოვარი ჩვენი. მალე მთელს საბერძნეთს, მცირე აზიას, რომს და გარემოთა ხმელთა-შუა ზღვისათა მოედო ქრისტიანობა. ყველგან ითრგუნებოდნენ კერპნი და შენდებოდნენ ეკლესიანი და ტაძარნი. *) ამის შემდეგ საქართველოს ერსაც დიდხანს აღარ დაუყვია ურწმუნოებაში: სულ ხუთი წელიწადი, ესე იგი 313 წ. 318 წლამდე. სწორეთ ამ დროს საქართველოს მეფედ იყო მირიანი.

265 წელში ქრისტეს აქეთ ფარნაოზიანთა-ნებროთიანთა და არშაკუნიანთა უკანასკნელ წარმომადგენელი ასფაგური მოკუდა. მას დარჩა მხოლოდ ერთი ასული. მაეჟან სპასალარმა ყველა ქართველ ერისთევებს და წარჩინებულთ მოუყარა თავი მცხეთაში სათათბიროდ იმის შესახებ, თუ ვინ დასვან მეფედ საქართველოსა. ამ კრებას მაეჟანმა მოახსენა: „მოიკლა სპარსთაგან დიდი მეფე სომხეთისა; დაპყრობილ იქმნა: პართია, სირია, მიდია და იბ-

*) ქრისტიანობის გამარჯვებისათვის არა მცირე ღვაწლი მიუძღვით შემდეგთა გამოჩენილთა მეორე და მესამე საუკუნეებში მქადაგებელთა, რომელთაც ღირსეულად განაგრძეს მოციქულებისაგან დაწყებული საქმე: რომის ეპისკოპოს კლიმენტოსს, შეპყრობილს ტროიანესაგან კიმერიის ბოსფორში. ამან შავის ზღვის პირებზე ააშენა 70 ეკლესიანი, ამათგან ერთი კოლხიდაში; ანტიოქიის ეპისკოპოსს იუსტინესამარიელს; პოლოკარპს, სმირნის ეპისკოპოსს, ირინეს, ლიონის ეპისკოპოსს; კიპრიანს კართაგენისას და სხ. (ისტ. საქართველ. თავ. ბართოვისა, ნაწილი II და III გვერ. 7).

– 16 –

ლია რომი; სპარსთა მეფის განზრახვა არის შთანთქმას მთელი ჩვენი ქვეყანა, დარჩენილი ობლად და არავინ არის ჩვენში იმისი წინააღმდეგომი; გამოვთხოვოთ სპარსთა მეფეს საკუთარი ვაჟი ჩვენ მეფედ და შევხებუწოთ, რომ შერთოს იმას ცოლად ასული ასფაგურისა იმ პირობით, რომ იმისმა შვილმა აღიაროს სჯული ჩვენი და აღიაროს ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობა...“ მოხსენებული მეფე სპარსთა იყო ქასრე ანუ ხოსრო სასსანიდი, რომელიც ისის იყო ასულიყო სპარსეთის ტახტზე ქასრემ წამოიყვანა საქართველოში თვისი ვაჟი, 7 წლის მირიანი, ნაშობი მხევლისა, შერთო ცოლად ასული ასფაგურ მეფისა, დაუმორჩილა მას საქართველო, რანი, მოვაკანი, ჰერეთი,

სომხეთი და ყოველნი მთიულნი კავკასიისანი და უბრძანა მირიანს და იმის ლალას მირვანოზს, რათა ებრძოლონ ხაზართა. მირიანს უბრძანა ყოფილიყო ორსავე სჯულსა-ზედა: „მამათა ჩენთა ცეცხლის მსახურებასა და თქვენთა (ქართველთა) კერპთასა. დაუტოვა თვისსა ძესა 40,000 მხედარი და წარვიდა სპარსეთად“.

მცირე წლოვანმა მეფემ დიდად შეიყვარა ქართველნი, ისწავლა ქართული ენა, ზნე, ჩვეულებანი, „შეამკო კერპნი და ბომონნი და კეთილად იპყრა ქურუმნი“. 15-ტი წლისას მოუკვდა მეუღლე და „მოიყვანა მეორე ცოლი საბერძნეთით-პონტით, ასული ულიოტორისა ნანა.

აი ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც მცხეთაში, როგორც უკვე ვსთქვით, შემოვიდა წმ. ნინო *)

1) ექვს გარეშა ის ფაქტი რომ წმ. ნინო ყმაწვილობითვე იყო ქრისტიანობის დიდი მორწმუნე, მით უმეტეს, რომ მისი სამშობლო იყო

იმ დღეს, რა დღესაც ნინო შემოვიდა მცხეთაში, იყო არმაზის და ზადენის დღეობა (6 აგვისტოს). მეფე, დედოფალი ნანა, ერი მრავალი, ჩაცმულნი ფერად-ფერადად, ადიოდნენ არმაზის გორაზე ღმერთების თაყვანის საცემლად. წმ. ნინაც ავიდა და ნახა მდგომარე კაცი ერთი სპილენძისა, რომელსა „ეცვა ტანსა მისსა ჯაჭვი ოქროისა და თავსა მისა ჩაფხუტი ოქროისა, სამხრენი და თვალნი მისნი იყვნეს ზურმუხტისა და ბივრიტისანი და ეპყრა ხმალი ხელსა მისსა ელვარე და ბრწყინვალე და კვალად მარჯვენით მისსა სხვა კერპი, სახითა კაცისათა მდგომარე, სახელი მისი გაც და მარცხენით მისსა უდგა კაცი ვეცხლისა და სახელი მისი გაიმ.“ ყველანი თაყვანსა სცემდენ ამ ღმერთებსა. ამის მხილველი ნინო შეძრწუნდა და შეევედრა ღმერთსა, რათა სასწაულებრივ განეზნია გუნდი ესე უმეცართა. ვედრება წმიდანისა შესმენილ იქმნა. ასტყდა საშინელი ქარიშხალი, ქუხილი, მოვიდა საშინელი წვიმა: ხალხი სწრაფად გაიფანტა ქალაქისკენ და სოფლებისკენ; სეტყვამ შემუსრა კერპნი, რომელნიც, შთაიზნივნენ კლდეთა

კაპადოკია, რომელშიაც პირველ საუკუნეში ქრისტეს შობიდან იყვნენ მრავალნი ქრისტიანენი; მესამე და მეოთხე საუკუნეებში კი აქ არ იპოვებოდა არც ერთი კერპთ-მსახური. ამ დროს აქ იყო საეპისკოპოსო საყდარი ანუ ეპარქია: კესარიისა, ნისიისა, თერმისა, ტიანისა, ციბისტრისა, ნაზიანზისა, მელიტინესი და კომანისა და სხ. ჩინებულნი მღვდელ-მთავარნი ამ ადგილისანი იყვნენ: გრიგოლი, ბასილი კესარიელი,

გრიგოლ ნოსელი და სხ. მრავალნი სახელ განთქმულნი და ჩინებულნი მწერალნი (იხ. ვალინის ისტ. კაპადოკიისა, სტრაბონი, წიგნი 12. § 3 სტატიიში დ. ი. ჩუბინაშვილისა, ეტნოგრაფ. განხილვა ძველთა და ახალთა კაპადოკიის ან მჭანეთის მკვიდრთა.

– 18 –

ნაპრალთა მათ შინა. მეორე დღეს რომ წარმართთა ველარ იხილეს თვისნი ღმერთნი, მიზეზად უბედურებისა სცნეს რომელიმე ღმერთი, განრისხებული მათზე.

მესამე დღეს წავიდა ნინო მცხეთაში; აქ მეფის ბაღის ახლოს გაიკეთა მაცვლის ქოხი, შიგ დაასვენა ვაზის ჯვარი, დაიწყო ლოცვა და ქადაგება. პირველად მან მოაქცია ქრისტეს სჯულზე მეფის მებაღე ცოლით, ურიის მღვდელი აბიათარი და ასული მისი სიდონია და სხვანი ექვსნი კაცნი; აგრეთვე განუკურნა მეფეს დიდი ხნის სნეული მეუღლე – ნანა. ამ ნაირად ქადაგებდა ნინო ქრისტეს სჯულსა 3 წლის განმავლობაში და ბოლოს 318 წელსა მისმა სწავლა-ქადაგებამ მირიანიც შეიპყრო და მანაც ისურვა ქრისტიანობის მიღება. წმ. ნინოს რჩევით მეფემ იმპერატორს კოსტანტინეს აცნობა თვისი გარდაწყვეტილება და სთხოვა მღვდლები და ეპისკოპოსი. იმპერატორი და დედა მისი ელენე აღივსნენ სიხარულითა დიდითა და „წარმოუვლინა ჯვარი და ხატი მაცხოვრისა, იოანე ეპისკოპოსი, მღვდელნი ორნი და დიაკონი სამი, ფიცარი ფერხისა უფლისა და სამსჭვალნი და მოუგზავნა ეკკლესიის მაშენებელნი მრავალნი“. რამწამს სამღვდელო პირთა მოაწიეს მცხეთას, მეფე მირიანმა შეჰყარა თვისნი ქვეშევრდომნი და მტკვარში მოინათლა. ურიათაგან გაინათლნენ მხოლოდ 50 პირნი, ჩამომავალნი ავაზაკის ბარაბასი, რომელთაც ამის გამო მეფემ უბოძა დაბა ციხე-დიდი.

III

მეფის ბაღში მცხეთაში იდგა დიდი კვიპაროზის ანუ ნაძვის ხე. მეფემ ნინოს რჩევით მოჰკვეთა ეს ნაძვი და მისი ტოტები იხმარა ეკკლესიის სვეტებად. ეკკლესიის აშენების დროს მოხდა სასწაული. ნაძვის ექვსი სვეტი რომ დასდგეს ეკკლესიისათვის, მაშინ მეშვიდე სვეტად ნაძვის ღერი უნდა დაედგათ, მაგრამ ვერას გზით ვერ შესძლეს მისი ადგილიდამ დაძრა, ვიდრე ციდამ ანგელოზები არ ჩამოვიდნენ და არ მოაგვარეს საქმე. ამავე დროს ნინომ ადგილობრივ გაიგო, რომ კვართი უფლისა ჰმარხია მცხეთაში; ზემოხსე-

ნებულმა სასწაულმა კიდევ ყველას აფიქრებინა, რომ კვართი უეჭველად უნდა ყოფილიყო მოკვეთილ ნაძვის ხის ქვეშ. ¹⁾ მართლაც ნაძვს სდიოდა მირონი და ჰკურნებდაცა სნეულთა. ასრე ააშენეს პირველი ტაძარი საქართველოში. დაარსდა მაშინ სმწყსო, ანუ ეკკლესია უფლისა

¹⁾ არც ერთგან ისტორიაში ჩვენ არ აღმოგვიკითხავს, თუ რომელი მეფის ან რა დროს პოვნილ და მიწიდან ამოღებულ იქმნა ისეთი დიდი საუნჯე ეკკლესიისათვის, როგორც არის კვართი უფლისა იესო ქრისტესი. მხოლოდ ყველანი დარწმუნებულნი არიან (იხ. სვინაქსარი 10 იენისისა), რომ კვართი პოვნის შემდეგ, სულ მუდამ ინახებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში და ხან იდო გვადრუცში, ხან ჯვარში (კვართზე დაწვრილებითი ცნობები თავის ადგილას იქნება).

– 20 –

ჩვენისა და დაწესდა სასულიერო წოდება, რომელიც პირველ დროში სულ მთლად შესდგებოდა ბერძენთაგან. მცხეთის ტაძარი, აღშენებული მაცხოვრის სახსრად, ხსენებული სვეტის გამო დღესაც იწოდება სვეტი-ცსოველად. თქმულება არის, რომ იმ მეშვიდე სვეტს, რომელიც ახლაც იმყოფება მცხეთის ტაძარში, სულ მუდამ სდიოდა მირონიო.

ნაძვის ხიდან კიდევ გააკეთეს სხვა ჯვრებიც, რომელთაგან ერთი დასდგეს მცხეთის პირ-და-პირ, არაგვის გაღმა გორაზე, იქ, სადაც ეხლა ჯვრის ეკკლესიაა; ¹⁾ მეორე – უჯარმაში, ²⁾ მესამე – თხოთის გორაზე ³⁾ და მეოთხე სოფ. ბოდბეში.

¹⁾ ეს ეკკლესია ლევთაგან გაოხრდა 1787 წ. და აწ ჰგიეს ცალიერად პირისპირ მცხეთისა, არაგვის მდინარის გაღმა გორაზე. ეკკლესია იწოდება აგრეთვე ჯაჭვის ეკკლესიად, თქმულება არის, რომელ ჯვარის ტაძრიდან მცხეთის სობოროზე მაღლა ჰაერში გაბმული იყო ჯაჭვი. ჯვრის ტაძარში მცხოვრები წმ. ბერი ამ ჯაჭვზე გადადიოდა მცხეთაში საზრდოს გადმოსატანად. ერთხელ გადამავალმა ბერმა გულში ცოდვა გაივლო, ჯაჭვი გაუწყდა და თვითც ჩამოვარდა აღელვებულ მდინარის ზვირთებში.

²⁾ უჯარმა ამ დროს დიდი და მრავალ მცხოვრებელელებიანი ქალაქი იყო. ეხლა უბრალო სოფელია. მდებარეობს გარეთ-კახეთში (კუხეთში).

³⁾ თხოთი ის ადგილია, საცა მეფე მირიანმა გადასწყვიტა გაქრისტიანება და განათვლა ამ ადგილას, როგორც გადმოგვცემს ლეგენდა, მირიანი ნადირობდა. ამან მოვლო სანახები მუხრანისა და აღვიდა მთასა ზედა თხოთისასა მაღალსა, რათამცა მოიხილა კასპად და უფლის ციხედ. განვიდა თხემსა მთისასა, დაუბნელდა მათ ზედა მზე და ქმნა ვითარცა ღამე ბნელი უკუნი. მეფემ ბევრი ევედრა თავის ღმერთებსა, მაგრამ ამაოდ: შველა არ საიდან იყო. მაშინ სთქვა მან: „ღმერთო ნინოსო, განმინათლე ბნელი ესე და აღვიარო სახელი შე-

შემდეგ ამისა მეფე და ნინო შეუდგნენ ზრუნვას ქრისტიანობის გასავრცელებლად სამეფოს შორეულ კუთხეებშიაც. როგორც სჩანს საეკლესიო მატრიანეთაგან, ჭართალელნი, ფხოველნი, გუდამაყრელნი და სხვანი მთიულნი არ განათლულან მცხეთაში მეფესთან და სხვა ქართველებთან ერთად. აი ამათ მოსაქცევად და კავკასიონის ბნელს ღელე-ყურეში ქრისტიანობის დასანერგავად გამგზავრებულა იგივე წმიდანი.

„აწ უკვე საყვარელნო ჩემნო, ივლტოდეთ კერპთმსახურებისაგან“ (კორინთ. ეპისტ. წმ. მოც. პავლესი თ. 10: 14). მოდის თქვენი კერპების დასამხოზად საკვირველი დედა-კაცი ესე ნინო. მართლაც ნინო ეპისკოპოსით იოანეთი, მეფით, ერთი ერისთავით და სხვ. წავიდა წორბანსა, მოუწოდა ჭართალელთა, ფხოველთა, გუდამაყრელთა და უქადაგა „ჯვარი ქრისტიანეთა, ჭემმარიტი, მიმევანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ“. მაგრამ ფხოველთა და ზოგიერთ სხვა მთიულთ არ მოუნდომნიათ ქრისტიანობის მიღება და როდესაც მეფეს ამის გამო დაუმხია მათი კერპები, მაშინ იგინი გადასახლებულან თუშეთში. ნინო და მისი ამაღა წამოსულა ერწო თიანეთში, უქადაგნია მათვის ქრისტიანობა და მათაც მიუღიათ. აქედგან ნინოს მოუსურვებია გამგზავრება რანს, მოსაქცევად მეფის მირიანის სიძის ფეროზისა, მაგრამ ოდესც მიუწევნია სოფ. ბოდბემდის, დაუძღურებულა და ამიტომ იქვე დაშთენი-

ნი, აღვმართო ძელი ჯვარისა და თაყვანი ვსცე მას და აღვაშენო სახლი სალოცველად და ვიყო მორჩილ ნინასა სჯულსა ზედა რომთასა“. ასრეც მოჰხდა. (თეიმურ. გვ. 258).

ლა და იქიდგან დაუწყვია ქადაგება სჯულისა ქრისტესისა და წარმართი ხალხი კახეთ-ჰერეთისა უნათლია ნათლითა ჭემმარიტითა „და ყოველთა მოსეს მიერ ნათელ-იღეს ღრუბლითა მით და ზღვითა“ (კორ. ეპისტ. წმ. მოც. პავ. 10, 2). მაგრამ დიდ-ხანს აღარ გაგრძელდა ჟამი მოღვაწეობისა წმიდისა ამის ნეტარისა დედისა ჩვენისა ნინასი. იგი ძრიელ დასნეულდა. მაშინ მოვიდენ მისა მეფის ძე რევი ¹⁾ და მეუღლე მისი სალომე, აგრეთვე ეპისკოპოსი იოანე და ყველამ მოინდომეს „წარმოყვანებად წმიდისა ნინოსი მცხეთად, ხოლო წმიდა ნინო არა ერჩდა. მაშინ

წარვიდა თვით მეფე და სიმრავლე ერისა ძლიერისა და მივიდეს მისთანა და შეჰკრიბა სიმრავლე ერთა და ჰხედვიდა ყოველი იგი ერი პირსა ნინოსა, ვითარცა ზეცისა ანგელოზისა და მოსწყვედდიან ფესვსა სამოსლისა მისისასა, მიიღებდეს და ემთხვეოდეს სარწმუნოებით. და იძულებით ევედრებოდეს ყოველნი დედოფალნი გარემოს მსხდომნი, რომელთა მოზდიოდეს ცრემლნი თვალთაგან მათდა განშორებისათვის მოძღვრისა მის და მოღვაწისა და სნეულთა მკურნალისა ხელოვანისა“ (ბატონიშ თეიმ. ისტ. გვ. 270).

უკანასკნელ წამებში თვისის სოფლად ცხოვრებისა, წმიდასა ნინოს, თხოვნისა მეზრ დედოფლისა სალომე უჯარმელისა და ჰეროჟ ავრისვანელისა უამბნია თვისი წარსული თავგარდასავალი ანუ, უკეთ ვსთქვათ, თვისი ბიოგრაფია. „იწყო სიტყვად წმ. ნინომ და იგინი (სალომე

¹⁾ რევი იყო მე მირიანისა. მას ცოლად ჰყვანდა სალომე, რომელმაც აღწერა წმ. ნინას ცხოვრება და თავ გარდასავალი. რევი სცხოვრებდა უჯარმაში და განაგებდა კახეთსა და მის მიდამოსა.

– 23 –

უჯარმელი და ჰეროჟ ავრისვანელი) სწერდეს და წარმოუთხრა ყოველი, რომელი ზემოთ დავსწერეთ ცხოვრება მის წმიდანისა და ნეტარისა“ (იქვე გვ. 271). შემდეგ ეპისკოპოსმა იოანემ შესწირა უსისხლო მსხვერპლი და აზიარა წმ. ნინო ხორცსა და სისხლსა ქრისტესსა. წმიდამან ნინომ ღრმა მოხუცებულებაში (67 წ.) განუტევა სული თვისი დასაბამითგან სოფლისა 5834 წ., 329 წ. ქრისტესით, ქართლად მოსვლით მისითვე 25 წელსა. წმიდა გვამი მისი, მისივე ანდერძის ძალით, დამარხეს იქვე ბოდბეში, იქ, საცა ეხლა წმ. ნინას ეკკლესიაა, რომელიც ამ ბოლო დრომდის იყო სამიტროპოლიტო ტაძრად. ¹⁾

შემდგომად ნინოს დასაფლავებისა, მეფე მირიანს მოუვლია ჰერეთი, ქართლი და მთელი თვისი სამეფო, თითქმის ყველგან განუმტკიცებია ხალხი სარწმუნოებასა ზედა სამეზისა ერთ არსებისა ღვთისასა.

თქმულება არის, მერე საფუძვლიანი, რომელ ესე მირიან წასულიყოს კოსტანტინოპოლს და ეხილოს დიდი იმპერატორი რომისა და საბერძნეთისა კოსტანტინე, რომელსაც დიდის პატივის ცემით მიუღია მეფე. აქედგან მირიანი გამგზავრებულა იერუსალიმად და უშოვნია

¹⁾ პირველი ქვის ტაძარი ნინას საფლავზე ააგო მირიანის ძემ ბაქარმა. ეს ტაძარი განახლებულ იქმნა მიტროპოლიტის იოანესაგან

(1837 წ.) აქაური მიტროპოლიტის სამწყსო იყო ქიზიყი კონდოლამდის და ესენივე (მიტროპოლიტნი) გვირგვინოსან ჰყოფდენ ხოლმე კახეთის მეფეთა (Жизн. Гр. Св. Пл. Иос. გვ. 47, შენიშვნაა 29). წმ. ნინო მოციქულთა სწორად აღვიარებულ იქმნა ჩვენი ეკლესიისაგან და მის დღეობად დაინიშნა 14 იანვარი, დღე აღსრულებისა მისისავე. საგალობელი კი შეუდგინეს მე IV საუკ. გასულს.

– 24 –

ქართველთა ჯვარის მონასტრის ადგილი. ეს ის ადგილია, „სადაცა ლოთმან, ძმის-წულმან აბრაამისამან, დანერგა სამი მუგუზი ერთად და სასწაულითა აღიზარდნეს იგინი ერთხედ, რომლითა დარწმუნებულ იქმნა ლოთ, რომელ მიეტევების მას ცოდვანი მისნი. ჯვარის მონასტრის ტრაპეზი სდგას ძირსა ზედა ლოთის ხისასა. ძირი იგი ხისა მის აქამომდე იხილვების ქვეშე წმიდისა ტრაპეზისა“. მირიან მეფის დროსვე დაწყებულია იერუსალიმში ქართველთა ჯვარის ეკლესია. პირველად იგი ყოფილა მცირე, შემდეგ მეფეებს გაუდიდებიათ, გაუმშვენიერებიათ და უჩუქებიათ მისთვის დიდი მამულები საქართველოში.

როდესაც მირიანი დაბრუნდა საქართველოში და სცნო თავისი უფროსი ძის რევისი, კახეთის მმართველის, გარდაცვალება მან ეს მხარეც შეუერთა თავისსა სამეფოს და მალე თვითონაც აღესრულა (342 წელს.)³⁾. გამეფდა კოსტანტინესთან მზევლად მყოფი მეფის ძე ბაქარი.

2) მირიანს დიდსა, ჰრჩეულს სხვას ვისმე დავითს, ამად ვითარმედ, იყვნეს უმძლეს უმხნესნი, მეფენი პირველ სხვა და სხვათაგანს ტომთა, მაგრა არა სთნდეს მონად თვისად უფალსა.

სხვა სავლე იქმნა, მირიან რჩეულ წმინდა, გვემულ სიბრმით განგებით შთაჭრილ-ცხენით ამით ტყვისაგან, თავისუფალ ტყვეობის, მცნობელი და მსწრაფლად განღვიძებული ღვთისად, კერპთ მმუსრი ქრისტეს აღმმართვები ჯვარის.

ესე არს პირველ და დასაბამ მეფეთა, კეთილ-მსახურთა, ვინ მოიმაძლა ნიჭად, ქრისტეს სახელის და მის შორისებათ.

– 25 –

ბაქარს მამაზე მცირე ღვაწლი არ მიუძღვის ჩვენი ხალხის წინაშე. იგი მხურვალედ შეუდგა ქრისტიანობის გავრცელების საქმეს და აგრეთვე ხალხის განათლებისას. მან საბერძნეთიდან გამოიწერა განათლებულნი პირნი და თავის სამეფოს ყოველი კუთხისკენ გაგზავნა იგინი საქადაგებ-

ლად ქრისტიანობისა. მის დროს მოიქცნენ წარმართობიდან ხევ-სურნი, აფხაზნი და მრავალნი სხვა მთიულნი. ქრისტიანობის მკვიდრად დასამყარებლად ამავე მეფემ ააშენა მრავალი ტაძრები და დააწესა საეპისკოპოსო კათედრანი სხვა-და-სხვა ადგილას, მაგ. წილკანში, საცა ააგო წილკნის ღვთის-მშობლის მშვენიერი ეკკლესია და აგრეთვე სხვაგან. ბაქარმავე ეკკლესიებში შემოიღო ქართული წირვა-ლოცვა და გალობაცა, მიმსგავსებული ბერძნულის ხმისა. ბაქარი ყოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა, რათა ქართული ეკკლესია დაეყენებინა სამშობლო ნიადაგზე. ამიტომ იგი ცდილობდა, რომ ხალხში გაეგრძელებინა განათლება და ამნაირად მოემზადებინა მამულისა და ეკკლესიისათვის მოსამსახურე პირნი. ამის მიზეზით მან მრავალგან დააარსა სკოლები, საცა სჯულისა და სხვა საგანთა გარდა ასწავლიდნენ აგრეთვე ბერძნულ და ასირიულ ენათა. ჩვენს ენაზე გადმოათარგმნინა ბევრი სამღვთო წიგნები. მაგრამ სიკვდილმა აღარ დააცალა ბრძენსა და განათლებულსა ამა

წინამძღვარ ექმნა, ღვთისა მიმართ ქართველთა,
ხოლო გვირგვინი მიიღო მოციქულთა.

(იხ. წყობილ სიტყვაობა. მუხ. 549, 440 და 551)

მირიან ჰმარხია მცხეთის ტაძარში, მისი სახე კი გამოხატულია იერუსალიმის ქართველთა ჯვარის მონასტრის კედელზე.

– 26 –

მეფეს განგრძობა ჩინებულისა სამსახურისა მამულისათვის. იგი აღესრულა 364 წელს.

იმავე წელს მეფობა მიიღო მისმა შვილმა მირდატ III, რომელიც აგრეთვე მუყაითად შეუდგა ქრისტიანობის საქმეს. მის დროს სამწყსოს განაგებდა მთავარ-ეპისკოპოსი იაკობი. შემდეგ იობი. მირდატმა მოაქცია კლარჯეთის და ჯავახეთის მცხოვრებნი ქართველნი და მკვიდრად დანერგა იქ ქრისტიანობა. იმერეთში ააგო მშვენიერი ხონის სობორო, რომელსაც განუწესა ეპისკოპოსი. აგრეთვე სხვადასხვა ადგილას ააშენებინა მრავალი ეკკლესიები. მის მეფობის განმავლობაში (364-379 წ.) საქართველოს ეკკლესია სტკბებოდა მშვიდობიანობითა და წარმატებაში შედიოდა.

ქრისტიანობის და ამასთანავე საქართველოს მშვიდობიანობა ცოტათი შეფერხდა მირდატის ძის ვარაზ-ბაქარის დროს (379—394 წ.) სპარსელნი, რომელთაც დიდად არ ესიამოვნებოდათ ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში, შამოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში, აიღეს არანი, სომხითი და დადგნენ იქ, საცა თბილისია; აქ გორაზე, წინააღმდეგ ქართველთა, ააგეს „მურის ციხე“ და დაუწყეს ქრისტიანებს დევნა და წვალება. ვარაზ-ბაქარი იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა მტერს და დაეთმო მისთვის არანი, აღმოსავლეთი ნაწილი საქართველოსა და ეძლია ხარკი. ბერძენთა იმპერატორმა არ მოუწონა ვარაზ ბაქარს ამნაირი სამარცხვინო საქციელი და აუჯანყა კლარჯეთი ბასიანამდის და იქ მმართველად დასვა სავრომათი. ამავე დროს სპარსელთაც გამოუცხადეს ომი ქართველებსა; ამის მიზეზად შეიქმნა ქართველთ ეპისკოპოსი ავდი, რომელმაც თავის სამწყსოში – სპარსეთში გადასწვა წარმართთა ტაძარი. სპარსელთ ჯარებმა დაიწყეს რბევა საქართველოს განაპირა მხარეებისა (იხ, Нумизм. факт. груз. цар. გვ. 52, წიგ. თ. მ. ბარათაევისა). ამ ომების დასრულებამდის მოკვდა ჩვენი მეფე და გამეფდა ტირდატი, რომელიც ცდილობდა დაემშვიდებინა თვისი სამეფო. მთავარ-ეპისკოპო-

– 28 –

სის ილიას შემწეობით მშვიდობიანობა დამყარებულ იქმნა: სპარსელთ დაინარჩუნეს რანი და მოვაკანი, ბერძენთ კლარჯეთი ¹⁾. გამეფებულმა ფარსმანმა (405-408 წ.) დაიწყო დანგრეული ეკლესიების განახლება და ახლების აგება, მაგრამ მალე მოკვდა და ივერიის ტახტსა ზედა აღვიდა მტერი ქრისტიანობისა და უზნეო მეფე მირდატი IV (408—410 წ.) ამან უარ-ჰყო სჯული თვისის ხალხისა და მოინდომა წვალება ქრისტიანებისა. მაგრამ სპარსელებმა აღარ აცალეს. ხარკის მიუცემლობისა გამო ქართველებზე განძვინებულნი მტერნი შემოვიდნენ საქართველოში, ალაოხრეს იგი, დაამხეს ყველა ეკლესიები და მათ წილ დასდგეს კერპნი. ხალხი სამღვდელო პირებითურთ, შეიხიზნა მთებში და კახეთის ხევში. თვით მეფე დაატყვევეს, გაგზავნეს ბაღდადში და იქვე მოკვდა. საქართველო, უმეფოდ დაშთენილი, ჩავარდა საშინელ მდგომარეობაში, მშველე-

¹⁾ ბერძენთ იმპერატორმა თეოდოსი მცირემ ჩვენ მეფეს მძევლად გამოსთხოვა შვილი მურვანოს (12 წლისა), რომელმაც მცირედთა ჟამთა დაისწავლა ყოველივე წერილი, ენა ბერძნული და ყოველივე სწავლება საეკლესიო და საფილოსოფოსო და აგრეთვე ენა ასურებრიგი. პე-

ტრე (მონაზონობის სახელი) იყო, ამბობს მიხეილ სირიელი, ძე საქართველოს მეფისა, მძევლად შემოყვანილი კოსტანტინეპოლში და, როდესაც აქ იმან შეისწავლა საღმთო წერილი, შეუდგა მკაცრ მონაზონების ცხოვრებას და სახელ-განითქვა დიდად; პეტრემ თავის სურვილის წინააღმდეგ, მიიღო მღვდელ-მონაზონობა და შეიქმნა არხი-ეპისკოპოსი პალესტინისა. იმის საკათედრო ადგილი იყო გაზი და ისე იყო იგი განვითარებული, რომ არავის შეეძლო იმასთან ბაასობა. ამ წმინდა კაცს ჰყვანდა მოწაფედ განსწავლულთაგანი მონაზონი იოანე, რომელმაც სწერა მრავალი. პეტრეს მიმოუვლია პალესტინა და აქ აუშენებია რამოდენიმე მონასტერი, სასნეულო და სასტუმრო. გარდა-

– 29 –

ლი ჩვენი ქვეყნისა გამოჩნდა ძე მირდატისა არჩილი. გამეფებისვე უმაღლეს (410 – 434) გონიერმა ამა მეფემ შეირთო ცოლად ბერძენთა ხელმწიფის ასული მარიამი, ¹⁾ რათა უვნებელად ყოფილიყო ბერძენთაგან. შემდეგ შეუდგა სარწმუნოების აღდგენას. იმან განდევნა ცეცხლ-თაყვანის მცემელნი; დაამხო კერპნი და ბომონნი და ხელახლა ააგო ტაძრები; სხვათა შორის წმ. სტეფანესი ქ. მცხეთაში. განდევნილნი ქურუმნი საჩივრით მიიქცნენ წინაშე არანის და ადირბეჯანის მმართველის ბარზაბოდის და სთხოვეს შველა და დასჯა არჩილისა. დიდძალის სპარსთა ჯარით ეს საშინელი მტერი შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ ძალოვანის ჩვენის მეფის არჩილისაგან იძლია და განდევნილ იქმცა არანამდის, რომლის მცხოვრებთაგან მრავალნი შეიპყრო არჩილმა, ტყვე ჰყო და დიდია ალაფით უკ-მოიქცა და იძღესასწაულა თვისი გამარჯვება. და ეს გამარჯვება მტერთა ზედა მიაწერა ძალსა ქრისტესსა.

ამავე დროს საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსად იყო სპარსელი მობიდანი, რომელიც მხოლოდ გარეგნობით ქრისტიანობდა, თორემ ნამდვილად კი იყო მტერი ამ

ცვლილა ბრწყინვალე მოღვაწეობით სახელ განთქმული 65 წლისა ზენონ იმპერატორის დროს (474-491) და დაფლულა დიდითა დიდებითა მონასტერსა ქართველთასა იერუსალიმს. ვრცელი ბიოგრაფია მისი აღუწერია სირიულად იმისავე მოწაფეს ზაქარია ქართველს და ქართულად უთარგმნია მღვდელს მაკარის (იხ. ისტ. ვახუშტისა, გვერდ. 80-81, შენიშვნა დ. ზ. ბაქრაძისა)

¹⁾ მარიამი და მისი რძალი სანდუხტა (გაქრისტიანებული) მეტად ღვთისნიერნი იყვნენ. მათ თხოვნით და შემწეობით პირველად გადმოიღეს ქართულად სახარება, სამოციქულო და სხვა წიგნები.

– 30 –

სჯულისა. ეს ცრუ მღვდელ-მთავარი უარ-ჰყოფდა ზოგიერთ ქრისტიანულ წესებს და შემოჰქონდა არიოზის ¹⁾

მწვალელობა, რომელიც იმპერატორის ვალენტის მფარველობით ედებოდა მთელს აღმოსავლეთს. გარდა ამისა ღირსეულ და ზედ-მიწევნით ქრისტიანობის მცოდნე მღვდლებს და ეპისკოპოსებს სცვლიდა და მათ მაგიერ ამწესებდა თავის სწავლის მღვთარებელ პირებს. თუმცა დიდის სიფრთხილით ურევდა ღვარძლსა ნიკეის მსოფლიო კრებისაგან აღვიარებულ და დამტკიცებულ ქრისტიანებრივს წესებში, მაგრამ მაინც ვერ გადურჩა მეფის არჩილის სამართალს. არჩილის ბრძანებით მოჰხდა კრება ეპისკოპოსებისა მცხეთაში. ამ კრებაზე დაესწრნენ ეპისკოპოსნი: წილკნისა, მცხეთისა, ნეკრესისა, რუისისა, ხონისა და სხ. კრებამ მოზიდანის სწავლა იცნო წინააღმდეგად ქრისტიანებრივის სწავლისა, განაყენა მთავარ-ეპისკოპოსობიდან მოზიდანისა და განაძევა სამშობლოდამ. ამ დროს კოსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტზე იჯდა არიოზის მწვალელობის მომხრე ნესტორი, რომელსაც მოზიდანისთვის შეეძლო მცხეთის კათედრა დაებრუნებინა, თუ მესამე მსოფლიო კრებას ეფესოში ²⁾ ბოლო არ მოელო ნესტორისა, მისის

¹⁾ არიოზი იყო ალექსანდრიის მღვდელი ეგვიპტეში. ის იესო ქრისტეზე ამბობდა, რომ იყო დრო, როდესაც იგი არ იყო, რომ იგი ჭეშმარიტი ღმერთი არ არის, არ არის თანაარსი ღვთისა, რომ იგი, შობილი კი არა, ქმნილია მამისაგან. პირველმა მსოფლიო კრებამ შეაჩვენა სწავლა არიოზისა (325 წ.) და შეადგინა სიმკვლელო სარწმუნოებისა.

²⁾ ეს კრება მოხდა 431 წ. წინააღმდეგ კოსტანტინოპოლის პატრიარქის ნესტორისა, რომელიც უარ ჰყოფდა იესოს ღმერთ-კაცო-

სწავლისა და მოაზრეთათვის. ამავე კრებაზე განხილულ იქმნენ საქართველოს ეკკლესიის საქმენი და არჩილს მოუწონეს მისი მოქმედება წინააღმდეგ მოზიდანისა და სასარგებლოდ ქრისტეს ეკკლესიისა.

შემდეგ ამისა არჩილი მოკვდა (434 წ.) გამეფდა მისი შვილი მირდატი მე V, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა არანის მმართველის ასული სარანდუხტ, ქმრის ხელში გაქრისტიანებული. ამ მოყვრობის ძალით სპარსელნი მეგობრულად იყვნენ ქართველებთან, მაგრამ როდესაც სპარსეთის ტახტზე აღვიდა ფანატიკოსი იეზდიგერდი II, მაშინ საზოგადოდ ქრისტიანებს და კერძოდ ქართველებს დაუდგათ საშინელი დრო. ტახტსა ზედა აღსვლასავე იეზდიგერდი მიესია ბერძენთ ქვეყნებს, აიკლო და აღაოხრა ისინი და სრულიად დაამარცხა მათი ჯარები, მემრე არანის და

ადირბეჟანის მმართველს ბარზებოდს უბრძანა დაეპყრო საქართველო და სომხეთი, დაემხო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში, დაემკვიდრებინა ყველგან ქურუმნი და ზოროასტრის სჯულის მასწავლელნი. შორს-მხედველი იეზდიგერდი ამ ბრძანების გამოცხადებამდის იწვევდა ქართველთა და სომეხთა მხედრობას ხორასანში წინააღმდეგ თვისის მტრებისა. ამ ნაირის მოქმედებით იმას უნდოდა: 1, ქართველთა და სომეხთა ვერ აღმოეჩინათ წინააღმდეგობა ზოროასტრის სჯუ-

ბას და ქალწულსა მარიამს უწოდდა ქრისტეს მშობელად და არა ღვთის-მშობელად. კრებაზედ გადასწყვიტეს: „ვალვიარებთ ერთსა ქრისტესა, მესა ღვთისასა, განკაცებულსა და უთესლოდ მშობელსა მისსა წმ. ქალწულსა მარიამს ჭემმარიტად ღვთის-მშობელად) (Практич. Катиҳиз. გვ. 40).

– 32 –

ლისათვის; 2, უცხო ნათესავთა მხედრობით დაემარცხებინა თვისი ქვეყნის მტრები. ამ სჯულისა და ქვეყნის საშიშროების დროს მოკვდა მირდატი V, რომელსაც დარჩა 7 წლის ძე ვახტანგი.

V.

ვახტანგ გორგ-ასლან მეფეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქრისტიანობის წინაშე. 7 წლისა იყო, რომ მას მოუკვდა მამა მირდატ მე V. ვახტანგს ჯერ ზრდიდა ქართლის ერისთავი და სპასალარი ჯარისა საურმაგი და ამის სიკვდილის შემდეგ მთავარეპისკოპოსი მიხეილი და ახალი სპასალარი ჯუანშერ. განათლებული მღვდელმ-თავარი ობოლს ასწავლიდა ღვთის მეტყველებას და თავის ტკბილი დარიგებებით ღრმად უწერავდა გულში ქრისტიანობის და ქართველი ერის სიყვარულს.

15 წლისა ვახტანგი შეიქნა 454 წ. და იკურთხა სამეფო გვირგვინი. ნიჭიერი და ისევ ნორჩი მეფე მეტად შორს მხედველი გამოჩნდა. მის ქვეყნის მტრები ამ დროს იყვნენ: სპარსელნი, რომელთაც უნდოდათ ქრისტიანობის მოისპობა საქართველოში; ბერძენნი, რომელთაც წინა მეფეების დროს დაეპყროთ, თითქმის, მთელი იმერეთი; ოსნი, რომელთაც ვახტანგის მცირე-წლოვანობის დროს ალაოხრეს მთელი ქართლი, დაატყვევეს მეფის და ხვარამზე და სხვანი და დიდის დავლით გავიდნენ საქარ-

თველოდგან. მეფეს ყველასთან ერთ-და-იგივე დროს ბრძო-
ლა არ შეეძლო, ამიტომ სპარსელთა და ბერძენთ ჯერ

– 34 –

მეგობრობა გამოუცხადა ¹⁾ და შევიდა მთებში, გაიმარჯვა
ოსებზე, ჩერქესებზე, ჯიქებზე და დიდძალის ალაფით აფხა-
ზეთიდან დაბრუნდა მცხეთას. თვისი გამარჯვება იდღესა-
სწაულა და სპარსეთის შაჰს ორმუზდს დიდი საჩუქრები
(უფროსი ქურუმის ბინქარის ხელით) გაუგზავნა და სთხოვა,
ცოლად ასული ბაღედუხტა. შაჰს დიდად ესიამოვნა დამო-
ყვრება მძლავრ მეფესთან და გამოუგზავნა ვახტანგს ასუ-
ლი თვისი მისი გამდელი რაჟდენითურთ. მეფემ იდღესა-
სწაულა ქორწილი და შეუდგა სამეფოს და სჯულის სა-
ქმეების წარმართვას.

ვახტანგმა ახლა მეორე მტრის – ბერძენთა დასჯა მო-
ინდომა. ამიტომ მან შეაგროვა დიდი ჯარი, მოიშველა
სპარსთა მხედრობის ერთი ნაწილი და რანის მმართველი
მაზგენი ანუ მასკენი, შევიდა კლარჯეთში და პონტის
ქვეყნებში, რომელნიც ეპყრათ ბერძენთა; ყველა ეს ადგი-
ლები დაიმორჩილა ვიდრე ქალაქ ნაზიანზინამდის. სპა-
რსელთ უნდოდათ ქრისტიანთ ტაძრების და ეკკლესიების
დანგრევა, მაგრამ ვახტანგმა დაუშალა. ომი ესე დასრუ-
ლდა ზავით, რომლის ძალით ვახტანგს დაუბრუნდა სამე-
გრელო, კლარჯეთი და აფხაზეთი.

¹⁾ მეგობრული განწყობილება ამ სახელმწიფოებთან გამოცხადდა
ვახტანგის სიტყვაში, რომელიც წარმოსთქვა ტახტზე ასვლის დღეს
წინაშე დიდ-ძალის შეკრებილების. როდესაც ყველანი, ამ კრება-
ზედ დამსწრენი, ფეხზე იდგნენ და ნება არა ჰქონდათ დამ-
ჯდომისა, ვახტანგმა გვერდით დაისვა ქურუმთა უფროსი ბინ-
ქარი და მთავარეპისკოპოსი მახილი, ერთი, როგორც წარმომადგენე-
ლი ზოროასტრის და მეორე (ბერძენი), როგორც ქრისტესი.

– 35 –

დაბრუნდა მცხეთას ვახტანგი და დაიწყო, ეკკ-
ლესიების შენება და მღვდლების გამხნევება. თვისაგანვე
დაარსებულს თფილისში ააგო მეტეხის ღვთის-მშობლის
ეკკლესია. ¹⁾ შემდეგ განდევნა ქურუმნი და ცეცხლ-თა-
ყვანის მცემელნი, მათი უფროსი ქურუმი ბინქარი შე-
პყრობილ იქმნა და ზომონნი კი პირქვე დაცემულ. შემ-
დეგ ბრძანება გამოსცა, რათა არავის ამიერიდგან საქარ-
თველოში აღარ შეეძლოს აღვიარება ზოროასტრის სჯუ-

ლისა. სწორედ ამავე დროს მას მოუკვდა ცოლი ბალენ-
დუხტა და დაინიშნა იმპერატორის ლეონის ასულ ელენე-
ზე. სპარსელნი განძვინდნენ ვახტანგის მოქმედებისა გამო
და შაჰის ფირუზის წინამძღოლობით დიდი ჯარი წამოვი-
და საქართველოზე, დაიპყრო ყველა სამხრეთი ნაწილები
მისი, შევიდა ქართლში და შემოერთყა სატახტო ქალაქ
მცხეთას, რომელშიაც გამაგრებულ იყო მეფე. ციხე არმა-
ზი კი ეჭირა გაქრისტიანებულს რაჟდენსა და გულადად
ებრძოდა მტრებს. მაგრამ მალე რაჟდენი შეპყრობილ იქ-
მნა და ფირუზის წინაშე წარდგენილი. განძვინებულმა შაჰ-
მა უბრძანა რაჟდენს, რათა უარეყო ქრი-
სტიანობა და თაყვანი ეცა ზოროასტრისათვის. რაჟდენი
მტკიცედ იდგა თავის სჯულზე, რის-გამო სცემდნენ მას

¹⁾ თუმცა ჩვენი მატიანენი მოგვითხრობენ, რომ ვახტანგმა თბი-
ლისში ააგო სიონის მიძინების ტაძარი, მეტეხისა და სხვანო, მაგრამ
ეს დასაჯერებელი არ არის. ვახტანგმა მარტო საძირკველი ჩაჰყარა
და შენება კი გაგრძელდა და შემდეგ მეფეებმა დაასრულეს. მაგ. სი-
ონის სობორო დაუსრულებელი იყო დაჩის მეფობაში (499-514 წ.),
გურამისაში და დასრულებულ იქმნა მხოლოდ მეფობასა შინა ადარნა-
სისა (616-639).

– 36 –

ცხვირ-პირში, შიშველსლს ათრევდენ და მერმე შებორკილი
საპყრობილეში ჩააგდეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ რაჟდენი
წაიყვანეს ქ. რომში და იქაურ სპარსელთ ჯარის უფროსს
მისცეს, რომელმაც ქრისტეს მსგავსად ჯვარს აცვა და ჯვარ-
ცმულს მცველნი მხედარნი შურდულებს ესროდნენ
და ისრებს ასობდენ. რაჟდენმა სული განუტევა და ღამე
იქაურმა ქრისტიანებმა დაასაფლავეს იქვე.

როდესაც ვახტანგმა მტრებთან ბრძოლა გაათავა და გან-
დევნა იგინი საქართველოდგან, მაშინ მოსძებნა გვამი რა-
ჟდენისა, წრომიდამ გადიტანა დიდს მისგანვე აგებულს ნიქო-
ზის ტაძარში. რაჟდენის წამების აღსრულებას ჩვენი ეკკლესია
დღესასწაულობს ჰაგვისტოს. მისი საგალობელი გვაუწყებს:
„დიდებაო ახლის ნერგის ეკკლესიისაო, ჭეშმარიტად ნათობო
სარწმუნოებისაო, პირველ მოწამეო რაჟდენ; შენ მიერ ისარის
წყობა ქართველთა ეკკლესიისა მოღვაწეთა ისწავეს“.

ნიქოზის სამწყსოს განაგებდა ეპისკოპოსი 1810 წლამ-
დის, მას ექვემდებარებოდნენ მცხოვრებნი ქსნიდამ კავკასიის და
იმერეთის მთებამდე: ქართლელნი, ოსნი, დვალეთლები, გლო-
ლელნი. იოანე ეპისკოპოსის დროს 1799 წ. ნიქიზიდან და-
იკარგა ძვირფასი საუნჯე საქართველოს ეკკლესიისა „წმ. ჯვა-

რი ცხოველს-მყოფელის ხისა“, რომლის სიგრძე ოთხი გოჯი იყო. ამ ჯვარს ჰქონდა წარწერა, რომელიც ჰმოწმობდა, რომ იგი მოტანილ იქმნა იერუსალიმიდან ვახტანგისაგან. ეს ის ცხოველ-მყოფელი ხეა, რომელზედაც მოგვითხრობენ აღმოსავლეთის ხალხნი და მწერალნი (პ. იოსელიანი).

ამავე ხანებს ეკუთვნის წამება შუშანიკისა. ეს იყო ქართველთა მეფის ასული და იგი ჰყვანდა ცოლად რასის მმართველს ვაზგენს ანუ ვასკენს. ქმარი შუშანიკისა მეტად ბოროტი იყო

– 37 –

და ქურუმთ ნებაც მისცა გაევრცელებინათ ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობა და სჯული ქრისტესი დაეთრგუნათ. შუშანიკი გულის ტკივილით უყურებდა უღვთო მოქმედებას თავის ქმრისას, რომელმაც უკვე შეირთო მეორე ცოლი (სპარსეთის შაჰის ასული) ცეცხლ-თაყვანის-მცემელი. ამიტომ შუშანიკი გადასახლდა ტაძარში და იქ ევედრებოდა უფალსა, მაგრამ ცეცხლ-თაყვანის მცემელმა ვასკენმა თავის ძმა ჯოჯიკი გაგზავნა შუშანიკის მოსაყვანად. სახარებით და წმ. ნაწილებით შუშანიკი გამოეცხადა ქმარს, რომლისაგან გვემულ, ცემულ, თვალ-გამოთხრილ თავ-გატეხილ და საპყრობილეში ჩადებულ იქმნა; აქ მას ნუგეშსა სცემდენ ეპისკოპოსი და დიაკონი. მაგრამ ვასკენი აქაც მოვიდა, ჰგვემა ეპისკოპოსი, სცემა დიაკონსა, თრევა დაუწყო თავის მეუღლესა და წათრია სასახლეში. მაგრამ ხელ ახლა იგი ჩაადგებინა საპყრობილეში, შებორკილა და საჭმელსაც არ აძლევდა. ამ ყოფაში მან განატარა ექვსი წელიწადი. წმიდამან შუშანიკმა დიდ ხანს ვეღარ იცოცხლა, აღესრულა იგი 458 წელს და დაასაფლავეს იმ ეკკლესიაში, საცა ევედრებოდა ღმერთსა. ვახტანგი რომ განთავისუფლდა გარეშე ომებისაგან, წავიდა რანში, ვასკენი დაიჭირა და ჩამოახრჩო, ხოლო წმ. გვამი წამებულისა გადმოასვენა და დაასვენა წორტაგში, მაგრამ 120 წლის შემდეგ, როდესაც ქართველთა და სომეხთ ეკკლესია გაიყო, მაშინ საქართველოს კათოლიკოსმა შუშანიკის გვამი გადმოიტანა თბილისში და დაასაფლავამეტეხის ეკკლესიის ეკვდერში. დღეობა 28 აგვისტოსა...

როდესაც ფირუზი საქართველოს ერთის შეტევით გაოხრებას უპირებდა და მეფე ვახტანგი მეტად გაჭირებულ მდგომარეობაში იყო, საბერძნეთიდან მოვიდა საქართველოში 80,000 მაშველი ჯარი. იმპერატორის ბრძანების

– 38 –

ძალით ვახტანგის განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო რო-

გორც 80,000 ბერძენთ ჯარი, ისე ყველა ადგილები ყარ-
ნულდამ (არზრუმი), ლამდიდამ მელიტინემდის. ეს რომ გაიგო
ფირუზმა, ვახტანგთან შერიგება მოინდომა იმ პირობით,
თუ ცეცხლ თაყვანის-მცემელთ მეფე შეუშვებდა საქართვე-
ლოში. ვახტანგმა ყოველგვარი პირობა უარჰყო. მაშინ
ფირუზმა გამოუგზავნა ძვირფასი გვირგვინი და მრავალი
სიმდიდრე. ეს ჰნიშნავდა ზავის სურვილსა. ვახტანგმაც გა-
უგზავნა საჩუქრები და ინახულა ფირუზი. ჩამოვარდა მშვი-
დობიანობა, რომლის ძალით საქართველო სრულიად და-
მოუკიდებელ სამეფოდ აღიარებულ იქმნა. ფირუზმა შეირ-
თო ვახტანგის და და სთხოვა შემწეობა წინააღმდეგ ჩი-
ნელთა და ინდიელთა.

მინამ გაემგზავრებოდა მისაშველებლად ფირუ-
ზისა, ვახტანგმა მეფედ აკურთხა მცირე წლოვანი შვილი
თვისი დაჩი ანუ დარჩილი და თვითონ 10.000 კაცით
წავიდა იერუსალიმს, საცა თაყვანი სცა ქრისტეს საფლავსა
და წმიდა ადგილებსა, მემრე იქიდგან გაემგზავრა სპარსეთს და
ინდოეთს და აქ მრავალჯერ გაიმარჯვეს მტრებზე და
დიდის ალაფით წამოვიდნენ და თანაც წამოიღეს აბრე-
შუმის ჭიის თესლი.

დაბრუნების შემდეგ მან საქართველოს ეკკლე-
სია სრულიად განათავისუფლა გარეშე დამოკიდებულებისა-
გან. აქამდის საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსებს ამწესებდენ
ანტიოქიიდან. ვახტანგის თხოვნით იმპერატორმა ლეონმა,
მეფის სიმამრმა, უბრძანა ანტიოქიის პატრიარქს
ეკურთხებინა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად პე-
ტრე. ამნაირად მეფის სურვილისამებრ საქართველოს

– 39 –

ეკკლესია შეიქმნა დამოუკიდებელი და მიენიჭა მას „ავტო-
კეფალობა“ ანუ თვით-მმართველობა (488 წელს).

საქართველოს მატიანეს სიტყვით, ამ დრომდის ბერძენთ სამღვ-
დელოება ჰმწყსიდა საქართველოს ეკკლესიას და ძალიან ცუდად:
ისინი მეტად ვეცხლ-მოყვარენი და ანგაარნი იყვნენ;

ეკკლესიის საქმეებს ყურს არ შგდებდენ, რის-გამი ვახტანგის
უცხოებაში მყოფობის დროს ეკკლესიის საქმენი ცუდად მიდი-
ოდნენ. თვით მცხეთის მთავარეპისკოპოსი მიხეილი (ბერძენი) თან-
დათან უფრო ცუდად იქცეოდა. ამის გამო მეფემ შეიპყრო იგი და
წარგზავნა კოსტანტინოპოლს და იქაურს პატრიარქს გენნადის
გაუგზავნა მიხეილის ავ-კაცობის დასამტკიცებელი საბუთებიც. გენ-
ნადიმ ღირსება ჩამოჰხადა მიხეილსა და მონასტერში შეამ-
წყვდია.

სხვათა შორის, მიხეილს ბრალად ისიც ედებოდა, რომ მეფე ვახტანგზე და მის ჯარზე, როდესაც იყვნენ სპარსეთში და ინდუსტანში, მოაჭორა, ქრისტეს სჯულს უღალატესო. გარდა ამისა მეფე მხედრობით რო შემოვიდა მცხეთაში (რვა წლის უცხოებაში მყოფობის შემდეგ), მიხეილი არ მიეგება მას, როგორც მეფეს. ხოლო როდესაც მეფე მივიდა მასთან ლოცვა-კურთხევის მისაღებად ჰკრა ხელი მეფესა და პირში მიარტყა ქოში და ჩაუმტვრია ერთი კბილი. გამამტყუნებელ საბუთებთან ერთად მეფეს ეს კბილიც გაუგზავნია კოსტანტინოპოლის პატრიარქისათვის...

პეტრე პატრიარქი სრულიად საქართველოსა და 13-ნი მამანი, გამოთხოვილნი ვახტანგისაგან, დიდის ამალით ჩამოვიდნენ საქართველოში და თანაც საბერძნეთიდან მოიყვანეს მეფის საცოლო ელენე. მეფე დიდის სიხარულით მიეგება ამ ძვირფას სტუმრებს, იქორწინა, იდღესასწაულა და შეუდგა ეკ-

- 40 -

კლესიის მორიგება-დამკვიდრებას. მირიანის ტაძრის მაგიერ იმავე ადგილას მცხეთაში ააგო მშვენიერი ქვით-კირის ეკკლესია, რომელიც გახდა ავტოკეფალიად ანუ სამთავროდ; ზოგიერთ მოსულთ ეპისკოპოზთათვის დააწესა ახალი ეპარქიები და ზოგნი კი განაწესა ძველების წარსამართავად: „ხოლო მეფემან კათოლიკოსი პეტრე დაადგინა მცხეთას და სამოელ მუნვე ზემო-ეკკლესიასა მთავარ-ეპისკოპოსად; ხოლო სხვანი ეპისკოპოსნი დასხნა: 1-ლი კლარჯეთს, 2-ე ერუშეთს, 3-ე წუნას, 4-ე მანგლისს, 5-ე ბოლნისს, 6-ე რუსთავს, 7-ე ნინოწმინდას, 8-ე ჭერემს, 9-ე ჩელეთს, 10-ე ხორნაბუჯს, 11-ე აგარანს, 12-ე ნიქოზს წმ. რაჟდენის საფლავსა.

ამ მონასტრებ და ეკკლესიებთან ერთად მეფემ გაახსენებინა სკოლები ყრმათა სასწავლებლად.

ასრე წარმატებით მიდიოდა ქრისტიანობის საქმე საქართველოში, როდესაც სპარსეთის ახალი შაჰი ყობადი შემოვიდა საქართველოში ქრისტიანობის დასამხოზად. ვახტანგმა გაამაგრა ციხე-ქალაქნი და მამაცურად დაუხვდა მტერს, მაგრამ სიმრავლისაგან მათისა იძლია და სასიკვდილოდ დაჭრილ ოქმნა ¹⁾ (499 წ.).

¹⁾ ვახტანგ მგელ-ლომი, სიკისკას სიჩაუქით, დამცემი ოსთა, გოლიათთა ჯვართა მზე განმანათლი სამეფოსა თვისისა, მღვდელ-მთავრობითთა, საყდარი მკაზმე მაგეთი, ქრისტესთვის შორის ცხოველ ნიადაგ მომგე.

ვახტანგ სინდთა და სხვა-და-და სხვა ბარბაროზთა
ზედ განმხედრი, დამცემი კოსტანტინებრ.
ირიან დიდის შესაბამ დის-წყლობის,

– 41 –

სპარსელთ ალაოხრეს ქვეყანა და წავიდნენ წინააღმდეგ
ბერძენთა, ხოლო დაჩიმ (ვახტანგის ძემ) დაიწყო განახლე-
ბა დანგრეულის და გაოხრებულის ტაძრებისა, ციხეებისა,
ქალაქებისა, ხალხის გამხნეება და ქრისტიანობის გავრცე-
ლება მთიულეთში, გუდამაყარში და სხვაგან მთებში.

ქრისტეს მოყვარე, ქრისტეს მიერ მმეფობი,
მონარხიისა შემაერთი, ბრძენ სიმხნით.

მფლობი კოლხიდით, ვიდრე ირკანიამდე,
მფლობი აზიურ სარმატიისა ყოვლის
ბრძენი, მხნე მეფე, განმსჯი მართლიად მარად,
არ მოთნე ვისდა ყოლ; არცა თვალ-მღები,
სისხლითა ზიარ, ნამდვილ სატრფიალომს.

წყობილ-სიტყვაობაში, მუხ. 553, 554 და 555. მეფის ვახტან-
გის სახე გამოხატულია იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის კედელზე,
აგრეთვე მარტყოფის ეკკლესიისა.

VI

დაჩის შემდეგ 514 წ.-542 წ. იმეფეს ბაკურ II და
ფარსმან V-მ. ამავე დროს საკათალიკოსო ტახტზედ ისხდენ
ერთი მეორის შემდეგ სამოელი, თავ-ფეჩაგ და ჩიგირმან.
ამათ დროს დიდი ბრძოლა ასტყდა სპარსთა და
ბიზანტიელთ შორის ლაზიკის დასა კუთრებაზე. სპარ-
სთა მეფე ხოსრო ანუშირვან (531- 579) დიდის
ჯარით შამოვიდა საქართველოში , გადავიდა იმე-
რეთში და აიღო ციხენი, რომლებშიაც იდგნენ ბერძენთ
ჯარნი: პეტრაზ ბიჭვინტა დიოსკური, და ბერძენნიც განდევ-
ნა. მაგრამ ბერძენთ იმპერატორმა დიდი ჯარი მოაშველა
ქართველებს, რომელთაც ამოჟლიტდეს 12,000 სპარსელ-
ნი და სრულიად განდევნეს საქართველოდგან. ამნაირად
სპარსთა წადილი, რომ ჩვენ ქვეყანაში აღმოეფხვრათ ქრი-
სტიანობა და მის წილ დაენერგათ ცეცხლ-თაყვანის მცე-
მლობა, გაცრუვდა.

მმლავრის იმპერატორის იუსტიანიანეს მფარველობაში
საქართველო თავისუფალი შეიქმნა და ქრისტიანობა უფ-

რორე დაინერგა საქართველოში. (იმერეთ. სამეგრელო, აჭარა-ლაზისტანი) იუსტინიანეს, გავლენის ქვეშ იყვნენ, რადგან უმეტესი ნაწილი ამ ქვეყნებისა ეპყრო მას და აქ ავრცელებდა ქრისტიან-

– 43 –

ნობას. მან აღაშენა დიდებული ბიჭვინტის ტაძარი და რამდენიმე სხვა ეკლესიანი სამეგრელოში (ამ ამბებზე დაწვრილებით მოგვითხრობენ სტეფანე ბიზანტიელი და პროკოპი, მწიგნობართ უხუცესი იუსტინიანეს სარდლისა ველისარისა).

იუსტინიანესავე დროს, შემდეგ ფარსმან მე V-სა, მეფობდა ფარსმან მე VI, კაცი კეთილგონიერი და ღვთისმოყვარე. ამან ბევრი იზრუნა ქრისტიანობისათვის და მრავალი ტაძრები ააგო. იგი ეცადა აგრეთვე, რომ საქართველოს ეკლესია სრულიად გაენთავისუფლებინა გარეშე ეკლესიათა გავლენისაგან. იმპერატორის ნებაყოფლობით დაწესდა დანიშვნა საქართველოს კათოლიკოსთა ქართველთაგან (549 – ქართლ. ცხოვ.) და არღარა მოყვანა საბერძნეთიდან. ამის გარდა ღირს შესანიშნავია ის ფაქტი, რომ ფარსმანისავე დროს ¹⁾ მოვიდნეს საქართველოში 13 მამანი შუა-მდინარის ქვეყნიდან (კაპადოკიიდან). აი მათი სახელები: ა, იოანე, ბ, დავით, გ, სტეფანე, დ, იოსებ, ე, ზენონ, ე, ანტონი, ზ, ისე, ზ, თათე, თ, შიო, ი, ისიდო-

¹⁾ ქართ.-ცხოვ. თქმით მოსვლა 13-თა წმ. მამათა ეკუთვნის ფარსმან VI დროს (555-670), ხოლო ამის წინააღმდეგ ზოგიერთთა მწერალთა მოჰყავთ შემდეგი საბუთები: 1, თუ ეს 13 მამანი იყვნენ მოწაფენი სვიმეონ მესვეტისა (სვიმეონ იშვა 390 წ. და გარდიცვალა 460 წ.), მაშინ მთელი საუკ. შემდეგ ვეღარ მოვიდოდნენ საქართველოში; 2, წმ. ანტონის მარტო-მყოფის ტაძრის აშენებას აწერენ (სიგელი იმამყული ხანი-სა და დისა მისისა მარიამისა) მამა ანტონს და ვახტანგ გორგასლანს.

მაშასადამე მამათა მოსვლას ჰგონებენ ვახტანგ მეფის დროს (446 – 499) ჩვენი წყაროების მოწმობით-კი ვახტანგის დროს მოსულნი მამანი სელ სხვა პირნი ყოფილან და არა ზემორე ხსენებულნი.

– 44 –

რე, ია, აბიბოს, იბ, მიხეილ (მიქელ), იგ, პიროს. მეთოთხმეტე იყო იოანეს დიაკონი ილია.

ეს მამანი, მოწაფენი სვიმეონ მესვეტისა, იყვნენ ქართველნი ¹⁾ და კეთილად მიღებულ იქმნენ ქართველთაგან. დაიწყეს მოღვაწეობა, ქადაგება და ქრისტიანობის მოფენა ქართლ-კახეთში.

მოგვყავს რაოდენიმე ცნობანი მათზე:

ა) იოანე წინამძღვარი ყველა მამათა დაესახლა მცხეთის ახლოს ზედაძენის მთაზედ, საცა დაანგრია და პირქვე დასცა სამლოცველონი კერპთ-მსახურთანი და მაღალნიჭიერთა თვისითა ქადაგებითა და მაღლიანისა სწავლითა და სამწაულებითა მოიზიდა მთელი გარემო მოსახლე ქრისტიანეთ ყურადღება. იოანემ ჰყო აქა მონასტერი და ეკკლესია სადგურად თვისად და დაფლულ არს მუნვე.

„დედაქალაქი ქართველთა წმინდა იქმნა სწავლითა, შენითა, წმ. მამაო იოანნე, მამათა თვალო და აღიწიე მთად ზედაძენელისა, რომელიცა სთნდა სულსა შენსა, არქვ

1) „მოვიდნენ 13 მამანი შუა-მდინარიდამ. მიეგება ევლავიოს კათოლიკოზი და მოიკითხა ასურულითა ენითა; ხოლო მათ ქართულ კასუხ-უგეს“ (ქართ. ცხოვ.) ბ. ჩუბინაშვილი მეცნიერულს გამოკვლევებზე ამყარებს, რომ კაპადოკია (ჭანეთი)სულ მთლად ძველი დროიდგანვე იყო დასახლებული ქართველებით. ამ ქვეყნის გეოგრაფიულნი სახელ-წოდებანი ხშირად ეხლაც ქართულნი არიან, ხალხის ზნე-ჩვეულება, ყოფა-ქცევა, შინაგანი ცხოვრება, მართებლობა და თვით-კერპთ-მსახურებაც ჰქონდათ ისრეთი, როგორც ძველს საქართველოს მოსახლეთა ანუ ქართველთა. (სტრაბონი, წიგნი XV, გვ. 188). თვით სტრაბონი მისივე თქმით ყოფილა კაპადოკიელი და არა გვაქვს საფუძველი, რომ მის მოწმობას კაპადოკიელების ქართველობაზე არ

– 45 –

მოწაფეთა შენთა წარვედით და განამტკიცებდით ქრისტეს სამწყსოთა, რამეთუ ახალ ნერგ არს ქვეყანა ესე ქართლისა“. დღეობა წმიდანის 7 მაისსა.

ბ) აბიბოს გამწესებულ იქმნა ნეკრესის საეპისკოპოსო კათედრაზე. ნეკრესი მდებარებს ერთსა მწვერვალსა ზედა დიდი კავკასიონის წიაღსა შინა. „4 მეფის ფარნაჯომისაგან აღშენებული ქალაქი იყო (ნეკრესი); შემდგომად მეფემან თრდატ აღაშენა ეკკლესია დიდ-შენი, გუნბანთიანი. აქა დაადგრა წმიდა აბიბოს, 13 მამათაგანი და იქმნა იგი ეპისკოპოზ, მწყემსი გაღმა-მხრისა დიდოთურთ; ამან (აბიბოს) მოაქცივნა უმრავლესნი მთიულნი, ესევ ეწამა სპარსთაგან, ვითარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი და დაფლული არს სამთავროს“ (გეოგრ. ვახუშ. გვ. 314). ქურუმთა უფროსის სურვილისამებრ აბიბოსი საიდუმლოდ შეპერობილ, ქვით ცემულ, ნადირთა და ფრინველთა საწიწკნავად გადაგდებულ იქმნა სოფ. რეხში(30 ვ. მანძილზე ქ. გორი-დამ). გვამი აბიბოსი დასაფლავებულ იქმნა იქვე რეხის ახლო მონასტერში, მაგრამ შემდეგში მეფე სტეფანოზისაგან ამოღებულ და მცხეთის სამთავრო ტაძარში დასაფლავებულ

იქმნა. საქართველოს ეკკლესია მის სახსოვრად დღესასწაუ-
ლობს 29 ნოემბერსა.

დავერწმუნოთ თვით წმ. გიორგი და ნათესავი მისი წმ. ნინო ქართვე-
ლები – კაპადოკიელები იყვნენ და იცოდნენ ქართული ენაც. ეჭვი არ
არის, რომ 13 წ. მამანი შუა-მდინარიდამ (კაპადოკიიდან) შემოსულ-
ნი საქართველოს შუა-გულში, იყვნენ აგრეთვე ქართველნი და კათო-
ლიკოზის პირველ მოკითხვაზედვე ქართულის ენით დაიწყეს მეტყველე-
ბა. (იხ. ეტნოგ. განხ. ძველ და ახალ. კაპ. ან ჭან. მკვიდ. მოსახ-
ლეთა დ. ი. ჩუბ.).

– 46 –

გ) „იმავე მარტყოფის წყალს ერთვის ხევი, გამომდი-
ნარე კუხეთის მთიდგან. ამ ხევსა ზედა არს სამხრით ეკ-
კლესია ღვთაებისა, გუნბათიანი, დიდ-შენი, გარ ზღუდე-
გოდლოსან, მზგავსი ციხისა; კეთილს მშვენიერს ადგილს;
აქ დაადგრა 13 მამათაგანი ანტონი და ჰყო მონასტრად
ესე; ხოლო თვით მცირედ განშორებით ქვაბსა შინა მყო-
ფობდა მარტოდ და მით ეწოდა ადგილსა ამას მარტო-მყო-
ფი და ან მარტყოფი“ (გეოგრ. მახ. გვ. 304). როდესაც
13 მამანი ჩამოვიდნენ საქართველოში, წმიდა ანტონი რა-
მდენიმე ხნის შემდეგ გაემგზავრა ქრისტიანობის საქადაგებ-
ლად. იგი მოვიდა მარტყოფს და აქ გაიკეთა სენაკი
და მოღვაწეობდა. იგი იკვებებოდა ირმის რძით და არც
არავინ იცოდა, თუ სად იყო ანტონი. ბოლოს მონადი-
რეთ მიაგნეს მას. აწ აქვე ერთსა მთის მწვერვალსა ზედა
აღმართულია სვეტი მოსაგონებლად მისის დაყუდებისა.
იდღესასწაულების სახსენებელი მისი 19 იანვარსა და 16
აგვისტოსა.

დ) დავითი დასახლდა გარეჯის კლდოვან გორაზე,
საცა გამოჰკვეთა მრავალი სენაკები და დააარსა დიდი ლავ-
რა, ისე დიდი, რომ იგი იტევდა 600 მოღვაწეთა. აქვე
გამოჩნდნენ მოსასწაულენი, სხუათა შორის. მოწაფენი და-
ვითისა ლუკიანე და დოდო. დღეობა დავითისა არის მე-
შიდე კვირას პასექის შემდგომ.

ე) ისე ანუ იასე, რომელსაც მიეცა წილკნის საეპის-
კოპოსო კათედრა. იგი ახდენდა სასწაულებსაცა; სხვათა
შორის, იესეს აწერენ სასწაულებრივ წყლის გაყვანას არა-
გვიდამ მინდვრების სარწყავად. „ტყველიანიდამ ისო წილ-

– 47 –

კნელმან, 13 მამათაგან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით

რუ, რომელსა მოსდევდა უმუკოდ წყალი და მოილო წილკანს და დის დღემდე. დაფლულ არს მუნვე“.

ვ) „მტორის ხევს ზეით, ალაზნის დასავლით, არს ალავერდი, კახეთის მთის კალთის ველსა ზედა ზღუდე'პალატებ/იანი, გუნბათებიანი: აღაშენა 13 მამათაგანმან წმიდამან'იოსებ, და ჰყო მონასტერი წმიდის გიორგისა, და დაფლულ არს მუნვე“ (გეოგრ. ვახ. 318). იოსები მეტად ბეჯითი იყო ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში და მან ამის გარდა აღაშენა მრავალი ეკლესიები კახეთში. წმიდანის დღეობა 14 ენკენისთვის არის.

ზ) „სარკინეთი არს მცხეთის დასავლით. არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდისაგან მრავალნი და კლდე ესე არს ვითარცა ნაშენი ქვით-კირისა; არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, და მღვიმე მას შინა, რომელსა შინა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანინ აწ არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი, სასწაულთმოქმედი, რომლისა გარემოს მისა ვერ იკადრებს მხეცნი (-მუჰმად პირუტყვთა მონასტრისასა. არს აქ ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-ნაშენი, ხოლო იტყვიან ძველად, იდგა ხუთი ათასი მონოზანნი ამა ადგილთა შინა“ (გეოგ. ვახუშ. გვ. 212). შიო ახდენდა სასწაულებსა და სცხოვრებდა პირველად მარტოდ მარტო და იკვებებოდა მტრედისაგან მოტანილ საკვებავით. მის აღსრულების შემდეგ მისნი ძვალნი ახდენდენ აგრეთვე სასწაულებსა, რის გამო დღეობას (ყველიერის ხუთშაბათსა) მისნი ძვალნი თვითონვე აღმოვიდოდენ ხოლმე საფლავიდამ. საქართველოს აოხრების დროს შაჰ აბაზის მხედრებმა წმიდანი ესე ძვალნი წაიღეს

– 48 –

სპარსეთში, რომელიც იმ წელიწადს აოხრებულ იქმნა საშინელი ჭირისაგან და მიზეზად ამისა სცნეს ძვალნი შიოსნი, რომელნიც უკანვე საქართველოში მოიტანეს.

წ) „არს რეხულას აღმოსავლით სამთავისი, ეკლესია დიდი, გუნბანთიანი, დიდ-შვენიერად შენებული. ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ქსნისა და რეხულას ხეობისა. ქმნული არს 13 მამათაგანისა ისიდორესაგან და დაფლული არს იგი მუნვე“ (გეოგ. მახ. გვ. 242). სამთავისი გორის მაზრ.

თ) „კასპს ზეით წლევის მთაში არს მონასტერი, მამებას; სტეფან-წმიდისა, თათესაგან (თადეოზ) 13 მამათაგანის ქმნული. დაფლულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნაწილის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდისა შიოსას“ (გეოგ. ვახუშტისა). მამება გორის მაზრაშია.

ი) „ხორნა-ბუჯის ჩრდილოთ არს ხირსას მონასტერი, რომელი ჰყო 13 მამათაგანმა წმ. სტეფანემ, დიდ-კეთილ-შენი. დაფლულ არს მუნვე წმ. სტეფანე“ (გვერდ. 310) ხირსა ქიზიყშია.

კ) „იყალთოს ხევზედ, კახეთის მთის კალთას, არს იყალთოს მონასტერი კეთილ-შენი, გუნბათიანი, ქმნული 13 მამათაგანის წმიდის ზენონისა, და დაფლულ არს მუნვე, და წმ. არსენიცა, რომელი იყო ქვეყნით კახი“ (გვ. 318). იყალთო. თელავის მაზრაშია.

ლ) „მტკვრის ჩრდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით,

¹⁾ ისიდორესი, თათესი, სტეფანესი, ზენონისა და მიხეილის შესახებ ცნობანი მრავალთა ადრეულობათა, სპარსთა და ოსმალთ შემოსვისა და ქვეყნის ცარცვის დროს დაკარგულან.

– 49 –

არს ბრეთს მონასტერი უგუმბათო, რომელი ქმნა პიროს 13 მამათაგანმა და დაფლულ არს იგიცა მუნვე“ (გვ. 260).

მ) მეცამეტე მამა მიხეილი დაესახლა ულუმბოში. „არს ულუმბოს მონასტერი, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამათაგანის ქმნული და დაფლული არს მიქელ მუნვე“ (გეოგ. მახ. გვ. 266).

ამ მოღვაწეთა წყალობით და სხვა ქართველთა მწყემსთა და მეფეთა მეცადინეობით საქართველოში ვერ მოიდგეს ფეხი ვერც შერყეულმა მოგვობამ და ვერც სხვა მწვალებლობამ, რომელიც ივერიის გარემო მდებარე ქვეყნებში წარმატებით ვრცელდებოდა და მკვიდრდებოდა, როგორც მაგ. სომხეთში, ალბანიაში და სხვაგან. ამ ხანებში საქართველოს ქათოლიკოსად აღმორჩეულ იქმნა მეტად განათლებული გვამი კირიონი, რომელმაც სომხეთის ქათოლიკოსის მოსეს წინააღმდეგ იხმარა ყოველი მეცადინეობა და საქართველოში არ შამოუშვა მისი და სომხეთის გარყვნილი ეკლესიის სწავლა. საქართველოში მძლავრმა მწყემსებმა დაუწყეს ბრძოლა აგრეთვე ალბანიის (ელისენი, წუქეთი-საინგილო ანუ ზაქათალის მაზრა და ნუხის მაზრის ნაწილი ქ. ნუხამდის) მწვალებლებსა ანუ მწვალებლობას. ეს მწვალებლობა შესდგებოდა შემდეგი სწავლით: არს ორი არსება: ერთი კეთილი, მამა იესო ქრისტესი, დასაბამი ახლის აღთქმისა; მეორე ბოროტი, დასაბამი ძველის აღთქმისა; საუკუნე საუკუნოა; ძემან უფლისამან ხორცნი შეისხნა ცათა შინა; საიდუმლონი ნამეტანი და უჰაზრონი არიან, გარდა ერთისა – ნათლის-ღებისა; ჯო-

ჯოხეთი ცარიელი სიტყვაა და ტყუილია“ და სხვა.

– 50 –

ქართველთა მწყემსნი და მეფენი წინ აღუდგნენ ამ სწავლას და ნება არ მისცეს, რომ ფეხი მოედგა ხალხში.

ამ მდგომარეობაში რომ იყო საქართველო, არაბისტანში კიდევ დამკვიდრებულ იყო სწავლა ახალის მოციქულისა – მაჰმადისა, რომელიც ასწავლიდა: „არს ერთი ღმერთი და ყველაზე უდიდესი მოციქული მისი მაჰმადი.“ ესევე მაჰმადი თავისებურად ასწავლიდა სამოთხე-ჯოჯოხეთზედა და ვალად სდებდა ყველა მისთა მორწმუნეთა ბრძოლას წინააღმდეგ ქრისტიანეთა, რომელთაც უწოდდა გიაურებად – ბილწებად, ღორებად .

ეს სწავლა მაჰმადისა მალე დროში ზღვასავით გადავიდა მთელს მცირე აზიაში, სპარსეთში, მისირში და სხ., მოედო ქვეყნებს და დაუწყო ბრძოლა ქრისტიანობასაც და მოგვობასაც...

საქართველოც არ ასცდა მაჰმადიანობასთან ბრძოლასა.

730-740 წლებში აბულ-კაზიმი ანუ მურვან-ყრუ დიდის ჯარით შემოვიდა იმერეთში, დაანგრია ეკლესიანი, დაჰსწვა და გააოხრა ქალაქ-სოფელნი, აწვალა ხალხი, ბერმონაზონნი, დასწვა მღვდელნი და სხ. მოკლულ და წვალებულ იქმნენ აგრეთვე ორნი ძმანი, თავადნი არგვეთისანი – დავით და კოსტანტინე. გვამნი მათნი ჩაჰყარეს მდინარე რიონში, მაგრამ წყალმა მოიტვიტოვა და ნაპირას გამოჰყარა და კეთილ-მორწმუნე ქრისტიანეთ იპოვნეს წმიდანი გვამნი მათნი, ჩასდეს ხის კუბოში და დასდგეს შესანიშნავს მოწამეთის მონასტერში. აქვე ასვენია გვამი მათი ეხლაც. დღეობაზე (2 ოკდომბერს) მრავალი მორწმუნენი მიდიან

– 51 –

სავედრებელად მათდა არათუ მარტო იმერეთიდამ, არამედ შორეულ ქვეყნებიდამაც. „აქა (მოწამეთის ხევზე) არს მონასტერი უგუნბათო, შვენიერი, კეთილს ადგილს; სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ქრისტესნი დავით და კოსტანტინე, მდებარენი აწცა ხორცითავე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ.“

სწორეთ ამ დროს სრულიად საქართველოს ანუ ივერიის მეფედ იყვნენ მირი და არჩილი II. მირი მოკვდა

და საქართველოს მეფედ დაშთა ძმა მისი არჩილი. 744 წ. არაბნი ჯუმჯუმ აზიმის წინამძღოლობით შემოვიდნენ საქართველოში და დაიწყეს ქვეყნის გაოხრება და ქრისტიანების წვალება. არჩილი ხალხის სახსნელად თვითონ პირადად წავიდა ჯუმჯუმ აზიმთან და გამოუცხადა სრულიადი მორჩილება. აზიმი დასთანხმდა, რომ ხალხს არას უზამდა, მხოლოდ სთხოვა, მეფეს ელვიარებიანა მაჰმადი. არჩილი უარზედ იდგა და ვერა ღონის-ძიებით ვერ დაითანხმეს მეფე შეეცვალა სარწმუნოება, რის გამო იგი აწვალეს და მოჰკლეს. არჩილი ეკკლესიისაგან შერაცხილ იქმნა წმიდათა შორის; დღეობა 21 ივნისსა. გვამი მეფისა გადმოიტანეს და დაასაფლავეს ს. ნოკორნაში. „ამას ქვეით ერთვის არავს ნოკორნის ხევი, გამომდინარ-მომდინარი მისვე მთისა; ამის თავს არს ნოკორნა, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ეს აღაშენა მეფემან არჩილ და ჰყო მონასტრად; შემდგომად წამებისა მისისა ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 298).

ქართველთა მეფეთაგან წამებული ქრისტესთვის პირველი იყო მეფე არჩილი II.

თავი VII

გამეფება ბაგრატიონთა. წამება ესტატე მცხეთელისა, აზოსი. გაძლიერება ქადაგებისა საქართველოში. სარკინოზნი იპყრობენ მრავალს ქვეყნებს. საქართველოს ერთობა ირღვევა.

აღბეჭდილი თავის ისტორიის შესავსებლად ჩვენ აქ კიდევ დაუბრუნდებით წარსულს დროს და მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს!

გამეფება საქართველოში ბაგრატიდებისა ანუ ბაგრატიონებისა მოჰხდა 586 წელს ქრისტესით. მათი გენიალოგია წარმომდინარეობს წინასწარ-მეტყველის დავითისაგან, მეფისა ურიასტანისა ¹⁾). პირველი ბაგრატიდი – გურამი გონიერად შეუდგა ხალხის წარმართვას და ეკკლესიის სამსახურს. სხვათა შორის მან განაგრძო შენება თბილისის სიონის

¹⁾ საქართველოს მეფედ იუსტინე II-მ საბერძნეთის იმპერატორმა 586 წ. დანიშნა გურამ I. ეს იყო ძე ბაგრატისა, მისა გურამისა და ვ. გორგასლანის ასულისა, მისა სოლომონისა, რომელიც იყო ძე 58 შთამომავალი მეფის დავითისა. ამ ნათესაობისა გამო ბაგრატიონთა სა-

სობროსი ¹⁾ და აგრეთვე მცხეთის გაღმა გორაზე აღაშენა ჯვრის ანუ, როგორც ეხლა უწოდებენ, ჯაჭვის ეკლესია. ამ მეფის 3 წლის მეფობის დასასრულს, როდესაც ჯერ საქართველოში მკვიდრად იყვნენ სპარსელნი თვისი ცეცხლ-თაყვანის მცემლებითურთ, იწამა ქრისტესთვის ესტატე მცხეთელი. ეს ჩამომავლობით იყო სპარსელი: «მე სოფლისა სპარსეთისა ვიყავ არბუკეთისა, ქალაქისა განრაკილისა ვიყავ, მამა ჩემი მოგვი იყო და მეცა მოგვობასა მასწავებდა და მე მოგვობა არა თავს ვიდევ, რამეთუ განრაკს ქალაქსა ქრისტიანენი უფროს არიან და ეპისკოპოზი და მღვდელნი და მათგანთა ყოველსა ზედა მივიწიე, რამეთუ უფროს არს ყოველსა ჰსჯულსა ქრისტიანობა, ვიდრე უღვთოება და აწ მე ქრისტე მრწამს და ქრისტეს მსახურებასა შინა ვარ», ასრე ეუბნებოდა სპარსთა ჯარის უფროსთა ესე ესტატე, რომელიც სპარსეთით მოსულიყო საქართველოში და ეწამა სჯული ქრისტესი. ამნაირმა სიტყვა-პასუხმა გააბრაზა სპარსელთ წარმომადგენელნი (მარზაპანნი) და ესტატეს, ბევრის წვალების შემდეგ, „მიყვნეს ხელნი მისნი მის ზედა და ჰსცეს მახვილითა პატიოსანსა ქედსა მისსა და წარჰკვეთეს თავი მისი 589 წელსა 29 ივლისსა“ ქალაქ თბილის-

გვარეულო ღერბზე გამოხატულია შურდული (მოსაგონებლად იმისა, რომ დავითმა ამით მოჰკლა გოლიათი), აგრეთვე ქნარი, სასწორი, და კვართი, რომელიც შემოტანილ იქმნა საქარველოში. ღერბის გარეშემო წარწერა დავითის ფსალმუნისა: „ეფუცა უფალი დავითს ჭემბარიტებითა, და არა შეურაცხ-ჰყოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დაღსვა საყდართა შენთა (ფს. 131, მ. 11)

სა. გვამი ესტატესი წაასვენეს მცხეთას და დაასაფლავეს საკათოლიკოსო ეკლესიასა მცხეთისასა ¹⁾.

ჩვენ აქ ვიტყვით, რომელ თუმცა-ღა მრავალნი მტერნი ქრისტეს ეკლესიისანი ჩვენს ხალხს სდევნიდნენ, უქადოდნენ სრულიად ამოჟლეტას და ქრისტიანობას დამხობას, აღსასრულებელად დავითის წინასწარმეტყველებისა: „ჩემთვის ცუნდრუკებდეს ყოველნი მტერნი ჩემნი, ჩემთვის ჰზრახვიდეს ბოროტსა“ (ფსალ. 40 7), მაგრამ საქართველოში ქრისტიანობას ისეთი ძლიერი წარმომადგენელნი ანუ მქადაგებელნი ჰყვანდა, რომელ არათუ მტრები ამხობდნენ ქრისტიანობას, არამედ უფრო მტკიცდებოდა და უმეტეს ვრცელდებოდა იესოს სწავლა ხალხში და უფრო

დიდ მანძილზე გადადიოდა ქადაგების ასპარეზი ქართველთა მოღვაწეთა. ქართველნი მქადაგებელნი არა თუ ჰკარგავდნენ ცხოვართა თვისთა სამწყსოისათა, არამედ ძლიერის და თბილის თვისის სიტყვით და სწავლით თვისთა სამწყსოთა აძლიერებდენ და ამრავლებდენ უცხო თესლთა გაქრისტიანებით. ეს ახალნი ცხოვარნი ისეთ მოკრძალებულ-მომშინნი შეიქნებოდენ ხოლმე, რომელ სიხარულით თავს სდებ-

¹⁾ მისდა სურვილსა ზეცად აჰყავს ევსტათი დედა ქალაქსა მცხეთას, მსუფვეი ღირსად. ტანჯვით განცდილი, ხოლო ქედსა იხრმაღავს. მცხეთას დედას სძღობს, თავსა გვამის განკერძვით. მტვერს ტფილისს აზნევს, სულსა აქრისტესხელებს.

თქმული ნიკოლოზ ტფილელის მიერ.

– 55 –

დენ ქრისტესთვის, თუ საჭირო შეიქნებოდა. ამ გვარ პირთ ეკუთვნის წმიდა აბოცა ¹⁾).

«ესე ნაშობი იყო აბრაამიანი, ძეთაგან ისმაელისათა, ტომისაგან სარკინოზისა (არაბი).» ეს აბო თვრამეტი წლისა იყო და ბაღდადის ქალაქიდამ ქართლის ერისთავს ნერსეს წამოჰყვა საქართველოდ (786 – 794 წ.) «იყო იგი ხელოვან კეთილად შემზავებელი სუნელთა მათ საცხებელთა და სწავლულ იყო მწიგნობრობითა სარკინოზთათა, ძეთა ისმაელისთა, ძეთა აბრაამისთა, ნაშობთა აგარისთა». საქართველოში მას დაუწყეს ქადაგება და სწავლება. «იწყო ზედა მიწევნად და სწავლად წმიდათა საღმრთოთა წიგნთა ძველისა და ახლისა სჯულისათა... მარადის ისმენს წმიდათა სახარებათაგან და საკითხავთა საწინასწარმეტყველოთა და მოციქულთასა და მრავალთაგან სჯულის მეცნიერთა იკითხავნ და ისწავებნ».

ასეთი ძალა ჰქონდა სამღვდელოებას ამ დროს, თუმცა, უნდა ვსთქვათ, რომ საქართველო დამოკიდებული იყო სარკინოზთაგან, რომელნიც სდევნიდნენ არა თუ გაქრისტიანებულთა თვისთა თესლთა, არამედ ნამდვილ ქრისტეანებსაც.

როდესაც სარკინოზნი აპირობდენ ქართლის ერისთავის ნერსეს მოკვლას, მაშინ იგი ოსეთის კარებიდამ აბოთურთ «შევიდა ქვეყანასა ჩრდილოსასა, სადა იგი არს

¹⁾ მოთხრობა წმიდა აბზე დაწერილია საბას ძის მიერ ბრძანებითა ქრისტეს მიერ სამოელ ქართლისა ქათოლიკოზისა, რომელიცა

სადგური და საბანაკო ძეთა მაგოგესთა, რომელ არიან ხაზარნი.» ხაზარეთის ქვეყანაში ზოგიერთგან იყვნენ ეკლესიანი და აქ აბო მონათლა ქრისტეანებრივად და მერმე ნერსესთან ერთად წავიდა აფხაზეთში და იქ აბომ თვისის ლოცვითა, მარხვითა და ღვთის დიდებითა განაკვირვა ყოველნი ქრისტეანენი. ამასობაში საქართველოში მყოფმა სარკინოზთა ამირმა მაჰდი მუმლმა აპატივა ნერსეს და მოიწვია ქართლადვე. მას მოჰყვა აბოცა, რომელიცა შეიპყრეს და მოიყვანეს თბილისს და სთხოვეს დაეტევა სჯული ქრისტესი, ხოლო მან არა ინება, „მაშინ უბრძანა (ამირა მსაჯულმა) ხელით და ფერხით შეკვრა მისი ბორკილითა რკინისათა და ეგრეთ შთააგდეს იგი საპყრობილესა.“ ვერც დიდი ხნის მწყვდევამ, ვერც სხვა გვარმა დასჯამ ვერა შესდრკეს რწმენა აბოსი, რომელიც ბოლოს აწამეს სარკინოზთა, მოჰკვეთეს თავი და ავლაბრის ხიდთან, „ალაგსა საგოდებელსა," დაასხეს მისსა პატიოსანსა გვამსა ნავთი და დასწვეს სრულიად ¹⁾).

ამავე ხანებში ძლიერება არაბთა ანუ სარკინოზთა აღვიდა უმაღლეს წერტილამდე, რის გამო მთელი მცირეაზიის ქვეყნები, ჩრდილოეთი აფრიკა და ესპანია დაპყრობილ იქმნა მათგან. ამავ დროებში საქართველოს ერთ-

¹⁾ სხვა მტვიფრი მტვერსა, ტრფიალისამო აბო, ქართლს განამშვენებს, ტფილისსა ემზებებს. ქედსა იხრმალავს, ცეცხლით გაიბრგმედავს, მტკვარს იემზაზებს, ანგელოსთაგან აღმოზავლით და უღამსა ნათელსა განიმერმებს..

ნიკოლოზ ტფილელი

ბა დაირღვა: იმერეთი, სემეგრელო, გურია, სვანეთი და – აფხაზეთი შეერთდნენ და დააარსეს საკუთარი სამეფო აფხაზეთისა. 790 წელს ერთმა თავადმა – გრიგოლმა სცნო თავი თვისი დამოუკიდებელ მმართველად ანუ ქორიკოზად კახეთისა. ქართლი, სომხითი და სამცხე დაშთნენ სამეფოდ საქართველოსა.

თ ა ვ ი VIII

მტერნი იპყრობენ საქართველოს. ხატთა ბრძო-
ლა. ეკლესია იყოფება ორ ეკლესიად. აღმო-
ჩენა «ივერიის ღვთის-მშობლის ხატისა» დაფუძნება
ქართველთა მონასტრისა ათონს.

მეფედ უკეთ ვსთქვათ, კუროპალატად ამ უკანასკნე-
ლი ქვეყნისა იყო აშოტი, რომელიც სცდილობდა გაენ-
თავისუფლებინა საქართველო არაბთაგან. რამდენიმეჯერ
კიდეც გაიმარჯვა მათზე, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხე-
ბულ იქმნა მტერთაგან (826 წ.); აშოტი არაბთა დაჰკლეს
არტანუჯის წმ. მოციქულთა პეტრე და პავლეს ტაძრის
საკურთხეველზე ¹⁾

საქართველო განყოფაბ და განაწილებამ ძლიერ დაა-
სუსტა. აფხაზთა მეფენი, რომელთაც ჰყავდათ საკუთარი
კათოლიკოზი, ხშირად ეწინააღმდეგებოდნენ საქართველოს
მეფეთ და მით მრავალთა მტერთა აძლევდნენ შე-
ძლებას, რომ უფრო ადვილად გაეოხრებინათ საქართველო
და პირქვე დაეცათ ეკლესია.

ამავე დროს კონსტანტინეპოლში გაცხარებუ-
ლი ბრძოლა იყო ხატთა თაყვანის მცემელ და ხატთა
უვარ-მყოფელთა შორის. ხატთა ბრძოლა ანუ უარყოფა

¹⁾ არტანუჯი – ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილ-შენი. ეს აღა-
შენა გორგასლან, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა
აშოტ-კურატპალატმან და აღაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი.
მოჰკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 116).

დაიწყო იმპერატორის ლევ III ისაგროს დროს (717
– 741 წ.). ხატთა თაყვანის-ცემა მოაგონებს ხალხს ნიშ-
კერპების თაყვანის-ცემასაო და ამიტომ ლევ მესამემ აღკრ-
ძალა ხატების თაყვანისცემა და ბრძანა ეკლესიებიდამ მა-
თი გამოტანა. იმპერატორის განკარგულებას წინ-აღუ-
დგა კონსტანტინეპოლის პატრიარქი, უმეტესი ნაწილი სა-
მღვდელოებისა და ხალხისა. მაგრამ იმპერატორმა საშინე-
ლი დევნა დაუწყო ყველა უარყოფელთა მისის ედიკ-
ტისა (გარდაწვევტილებისა). ამისა გამო იმპერიაში ხალხი
გაიყო ორ დასად: ხატების მოსარჩლე-მალგვიარებელთა და
ხატების მდევნელ-უარყოფელთა. ხატთა ბრძოლა გაგრ-
ძელდა ლევ III მოადგილეების დროსაც და მხოლოდ 842 წ.

მსოფლიო კრებაზე აღდგენილ იქმნა თაყვანის-ცემა ხატთა.

—

ეს დრო შესანიშნავი არის აგრეთვე მით, რომ ამ ხანში ქრისტეს ეკკლესია სრულიად გაიყო ორ ურთიერთისაგან დამოუკიდებელ ეკკლესიად – აღმოსავლეთის ბიზანტიისა და დასავლეთის რომისა.

რომის პაპებმა უარ-ჰყვეს ხატ-მბრძოლთ ბიზანტიის იმპერატორთ ედიქტი. შეაჩვენეს იგინი (ლევ III), გამოაცხადეს თვისი დამოუკიდებლობა ბიზანტიის უფლებათაგან (იუსტინიანე დიდის დროიდან (527-565) სამფლობელონი დამხობილის რომის იმპერიისა პოლიტიკურის და სარწმუნოებრივის მხრით ექვემდებარებოდა აღმოსავლეთის ბიზანტიის იმპერატორთა). ასრეთი გამბედაობა და უშიშროება პაპთა მიეწერება იმ გარემოებას, რომ მათი უფლება (მოადგილეობა და ქრისტეს წარმომადგენლობა) დასავლეთ ევროპიის სახელმწიფოებში უკვე მკვიდრად

– 60 –

იყო დამყარებული. ხატთა პატივის აღდგინების შემდეგაც ბრძოლა ამ ორთა ეკკლესიათა შორის მაინც არ დასცხრა, რადგან დასავლეთის ეკკლესიამ პირველის მსოფლიო კრებისაგან აღვიარებულ სარწმუნოების სიმვოლოში ჩაუმატა, რომ წმიდა სული გამოვალს ძისაგანაცაო. ყველა ამას მიემატა ის გარემოებაც, რომ იმპერატორმა მიხეილ III სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო დაამხო ტახტიდამ კოსტანტინეპოლის პატრიარქი ეგნატე და მის მაგიერ ტახტზე აღიყვანა ფოტი. პაპა ნიკოლოზ I-მა უკანონოდ სცნო ასრეთი მოქმედება იმპერატორისა და მოითხოვა ტახტზე აყვანა იმავე ეგნატესი. მაგრამ თხოვნა რომ არ შეუსრულეს, მაშინ რომში მიიწვია კრება და ამ კრებაზე შეაჩვენა ფოტი, რომელმაც თავის მხრით შეაჩვენა პაპი. ამნაირად მოისპო დამოკიდებულობა აღმოსავლეთის მართლმადიდებლობის და დასავლეთის კათოლიკე ეკკლესიათა შორის. ეს დამოუკიდებლობა უფრო განმტკიცდა მე XI საუკუნეში. ამ საუკუნეში პაპა ლევ IX-მ პატრიარქს მიხეილს მოსთხოვა სრულიად დამორჩილებოდა რომის ტახტს. პატრიარქმა, რასაკვირველია, უარჰყო ასრეთი თხოვნა. მაშინ ლევ IX -ის ლეგატთა (მოციქულთა), გამოგზავნილთა კოსტანტინეპოლში, სოფიის ეკკლესიის ტაძრის საკურთხეველზე საჯაროდ დასდვეს პაპის ბული, რომელშიაც ეწერა შეჩვენება მთელის საბერძნეთის ეკკლესიისა (1054 წელს). საბერძნეთის სამღვდელთაგან ეს

ბული დასწვა და თავის მხრით შეაჩვენა ფრანგთა (ლათინთა) ეკლესია. მის შემდეგ ყოველივე ურთი-ერთშორებრივი დამოკიდებულება ამ ეკლესიებ შორის მოისპო. (Отеч. Истор. С. Рождеств. გვ. 27-29).

– 61 –

ბერი გაბრიელ ქართველი, რომელიც ამ ხანებში მყუდროებაში სცხოვრებდა ათონის მთაზედ, ღირსი იქმნა აღმოელო ზღვიდამ ხატო მღვენელთა შიშისა გამო ზღვაში ჩაგდებული სასწაულთ-მოქმედი ღვთისმშობლის ივერიის ხატი. მალე დროში მთელს ქვეყანაში განითქვა სახელი ამ ხატისა, როგორც სასწაულთ-მოქმედისა. სოფლის ღელვისაგამო მრავალნი ქართველნი წავიდნენ ათონში, შეიმოსნენ ბერ-მონაზონად, აღაშენეს დიდი მონასტერი და მის კარის ბჭეში დაასვენეს ხსენებული ხატი, რომლისაგან მონასტერსაც ეწოდა „მონასტერი ათონის ივერიის ღვთისმშობლისა“.

პირველი ქართველი, რომელმც დაუტევა ყოველივე დიდება და შვება საწუთოსა ამას, განემორა და წარვიდა და ფარვით ლავრას დიდებულსა" (ათონს), იყო წარჩინებული თავადი ტაოსი ¹⁾ იოანე, მხნე, ახოვანი, განთქმული წყობათა შინა, მალალი და მშვენიერი სიკეთითა; „სიყრმიტგან თვისით განსწავლულ-იყო თავისუფლისა ხელოვნებათა და გონიერ გონებითა და გულისხმისყოფითა, მეცნიერი ენისა ელლინთასა და სხვათაცა ენათა ზედმიწევნილობით

¹⁾ ტაო და კლარჯეთი ეწოდება საქართველოს ნაწილს, რომელიც მდებარებს მდინარე ჭოროხის ხეობაში, ესე იგი შკანის და ისპირის წყალზე. ეხლა ტაოს შეადგენენ ტრაპეზუნტის, არზრუმის ვილაეტნი და ოლთისის მხარე; თითქმის მთლად აქაური მცხოვრებლები გამაჰმადიანებულინი არიან. კვალი ქრისტიანობისა და ქართველობისა კი ძლიერად ეტყობა აქაურობას: ნანგრევები ძველთა ტამართა, ქალაქთა, ციხეთა, ადგილთა სახელწოდებანი და სხ. გვიმტკიცებენ, რომ წინად აქ უცხოვრიათ და უმუშაკნიათ ქართველთა ჯერ ეხლაც არზრუმის ნაწილებს ჰქვიანთ ქართული სახელები, მაგ. „ქართველთ ქუჩა“, „საქართველოს სასტუმრო“, «საქართველოს მეიდანნი».

– 62 –

სწავლული და აღსავსე სიბრძნითა და (შიშითა ღვთისათა“.

ესე იოანე ლავრაში მონაზონად ეკურთხა და „ოდეს განცხადნა მუნ და განითქვა მუნით ამბავნი მისნი ყოველსა კერძოსა, ნეტარი იოანე განემორა ადგილისა მისგან და მიიწია მთასა წმიდასა ულუმბოსა ¹⁾ და მუნ აღირჩია ერთი მონასტერი, რომელსაცა შინა იყოფოდა ფრიადისა და

მრავლისა მოღვაწებითა.»

ჟამსა მას, ოდეს „მისცნა ზემოსა კერძოსა ყოველნი მახლობელნი ადგილნი ბერძენთა მეფემან (რომანოზ) დავით კურატპალატსა თვისისაგან სამეფოსა გარეშე საზღვართა ივერიისათა, რათამცა ეგოს მეფე დავით მტკიცედ პირობასა ზედა ბერძენთასა და არა შეერთდნენ მტერთა ქართველნი“, მაშინ იოანე, კოსტანტინეპოლეს ჩამოსული, «არღარა მიიქცა ულუმბად, არამედ წარვიდა მთასა წმიდასა» და თან წაიყვანა მხევლად მყოფი შვილი თვისი ევთიმი. – შემდეგ ამისა მოდიან მთა-წმიდად მრავალნი ქართველნი, სხვათა შორის, მთავარი თორნიკე, წმ. გაბრიელ მღვდელ-მონაზონი (ზემოთ-ხსენებული) და სხვანი მრავალნი.» თორნიკემ აქ მიიღო «სახე მონაზნეობისა.» დავითი მეფობდა 876 – 881 წ. და ამ წლებიდან ქართველ მოღვაწეთ მოიდგეს ფეხი ზემოხსენებულ წმიდა ადგილებში.

¹⁾ ულუმბო ანუ ოლიმპი, საცა ქართველებს ჰქონდათ თვისი მონასტერი. აქ მოვიდა იოანე და, სხვათა შორის, მას ჩაბარდა მონასტრის კარაულთა.

თ ა ვ ი IX

ქართველნი კოსტანტინეპოლს იხსნიან განსაცდელისაგან. ქართველნი ათონზე და სხ. აშენებენ მრავალს ტაძრებს. მთარგმნელნი სამღვთო და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, ევთიმი, არსენი და სხვ.

როდესაც რომანოზ II აღესრულა ¹⁾ და „დაშთა დედოფალი თეოფანა ორთა თანა ძეთა თვისთა ბასილი და კოსტანტინესსა, განუდგა მთავარი ბარდა სკლეროსი, რომელმაც დაიპყრა ყოველნი ადგილნი და თეოფანა ყრმებითურთ შეამწყვდია ქალაქსა შინა სასაყდროსა (კოსტანტინეპოლეს), მაშინ დედოფალი განიზრახვიდა, რომელ გარდა დავით კურატპალატისა შემწე ჩვენი სხვა არავინ არს, და იძულებულ იყვნეს წარგზავნად კაცისა თხოვნად შეწევნისა“. ამასობაში დედოფალმა გაიგო, რომ მთაწმიდას იმყოფებიან შემონაზონებულნი შესანიშნავნი მხედარნი საქართველოსანი: იოანე და თორნიკე ²⁾; „მისწერა წერილნი და სთხოვა და დიდად ევედრა, რათა მათ დაეხსნათ საბერძნეთი სკლეროსისაგან“. მაშინ თორნიკემ „განიძარცვა საერო და შეიმოსა სამხედრო“, მერმე წარმოემართა საქართველოდ, აცნობა მეფესა – და „მან მოსცა

1) იმპერატორი რომანოზ გარდაიცვალა 875 წელსა, მას დაემონენ მცირეწლოვანნი ძენი ვასილი და კოსტანტინე.

2) თორნიკე იყო ზემო ქართლელი, ქსნის ერისთავთაგან. ამ გამოჩენილ პირზე სწერენ ჩვენი მათიანენიც და აგრეთვე ბერძენთა და რუსთა მწერალნიც.

– 64 –

თორნიკეს ათორმეტი ათასი მხედარი ყოვლითა სიმხნითა და ძლიერებითა სრულნი და გამოცდილნი გულოვანნი“; ამ ჯარით „წარმართა თორნიკე მტერთა ზედა და მეოტყვნა იგინი, აღილო დიდ-დიდნი ქალაქნი და ციხენი მტკიცენი; დიდისა სიმხნითა თვისითა შემუსრნა, აოტა სკლუაროსი და ვიდრე სპარსეთამდე მეოტად წარაქცია 1). ესრეთნი სახელოვანნი საქმენი ჰქმნეს მაშინ ქართველთა, რომელ ყოველნი გარემონი მტერნი ძრწოდეს მათგან“. შემდეგ მათიანე განაგრძობს, რომ რაც რამ ნატყვენავი იშოვნა თორნიკემ ბრძოლის ველზე ყველა დედოფალმა მისცა თორნიკესა და იოანეს და აგრეთვე ყოველნი განდგომილნი მთავარნი საბერძნეთისანი „მიიღებდენ თვისთა სიმდიდრეთა და მისცემდენ მათ და ესენი ევედრნეს დედოფალსა და განტევებულ იქმნეს“. შემდგომად „დიდისა ნიჭითა მიიქცნეს მთა წმიდადვე და შეიმოსა კვალად თორნიკე მონაზონებასა.“

ქართველთა ამ ალაფით დაუწყევიათ აღშენება მთაწმიდაზე მონასტრისა: ჰქმნეს ტამარნი პატიოსანნი და ფრიადისა შენებულეებითა განშვენებული და შეამკვეს ხატთა მიერ პატიოსანთა და ჯვართა და ყოველთა სამკაულთა სრულ-ჰყვეს იგი და შემოუკრიბეს მას გარემონი მონასტრისა მის და დაუუნჯნეს მამულნი და ეგრეთვე სათავ-

1) თორნიკე შეებრძოლა სკლეროსსა აზიაში, მდინარე ღალისის ხეობაში. ეს ბრძოლა აღუწერიათ, როგორც ჩვენთა მწერალთა, ისე ფრანგთა, სომეხთა. ამავე ბრძოლაზე მოგვითხრობს საფარის მონასტრის წარწერა. მტერზე გამარჯვების შემდეგ თორნიკე ჯერ წარმომართა საქართველოდ თვის ბუნებრივ მეფის თაყვანის საცემლად და მერმე წავიდა საბერძნეთს.

– 65 –

ნოდ თეთრნი და აღავსეს შინაგანი მონასტრისა სრულიად ქართველთა მონაზონებითა და უქმნეს დასაყუდებელნი და აღიღეს სიგელნი მეფეთაგან ოქროს ბეჭდითა დაბეჭდილნი, რათა უფლებდენ იგინი ივერიისა მონასტერსა ზედა საუკუნოდ

ყოვლითა შესავლითა და გასავლითა მისითურთ და ვერვინ უძლოსთ უფლებად მათ ზედა გინა შეჭირვებად და ჰქმნეს შენებულებანი, რომელნიცა ვიდრე მოდღეინდელად დღედ-მდე ჰვიან და იწყეს თარგმანება წიგნთა სამღვთოთა და მრავალნი წიგნნი გადმოთარგმნეს ქართულსა ზედა ენასა“ (მოთხრ. ივერ. მონასტრ.).

ეს მთარგმნელნი და მოღვაწენი, გარდა იოანესი და თორნიკესი, იყვნენ:

ა) იოანეს ძე ევთვიმი; ამის შრომანი არიან: 1, თარგმანებად იოანეს თავისა სახარებისა; 2, სწავლანი, წმ. მამისა ჩვენისა დიდისა ვასილისნი; 3, მისივე თარგმანება ფსალმუნთა; 4, წიგნი წმიდის კლემასისა; 5, წიგნი წმიდისა მაკარისა; 6, მაქსიმეს სწავლანი (აღმსარებისა); 7, წიგნი წმიდისა ისაკისა (ასურისტანელისა), რომელსა მინა არიან სხვანიცა მამათა გამორჩეულთა სწავლანი; 8, წიგნი წმ. დოროთეისა; 9, წამება და სასწაულნი წმ. მთავარმოწამისა დიმიტრისნი (თესალონიკელისა); 10, ცხოვრება და წამება წმ. სტეფანე ახლისა; 11, ცხოვრება და წამება წმ. კლემენტო, რომთა პაპისა; 12, წამება წმ. კლიმი ანკვრელისა; 13, ცხოვრება წმ. გრიგოლ ღვთის-მეტყველისა . 14 , ცხოვრება წმინდ. დიდისა ვასილისა მთავარ-ეპისკოპოსისა; 17. წამება წმ. მინა, ერმოგენი და ევგრაფისა; 18, წმ. გრიგოლ ნოსელისა თქმული შესხმა, ძმისა თვისისა დიდისა ვასილისა და ქალწულ-

– 66 –

ებისათვის და წმიდისა მამაო ჩვენისა თარგმანი, და წმიდათა მარხვათათვის, და წმ. მოსე წინასწარმეტყველის ცხოვრების თარგმანი; 19, იოანე მახარებელის ხილვა და ხილვის ახსნა; 20, თარგმანი იოანე კრიტელისა; 21, თქმული იოანე დამასკელისა ორისა ბუნებისათვის ქრისტესსა, 22, ღვთის-მშობლის შობისათვის; 23, ცხოვრება დიდისა ათანასისა ალექსანდრიელისა; 24. წამება წმ.სამთა ყრმათა: ალფიონ, ფილადელფოს და კვპრიანესი; 25, ცხოვრება წმ. ონოფრი მძოვარისა დიდისა; 26, სწავლანი წმ. მამისა ზოსიმესნი სარწმუნოებისათვის; 27, სწავლანი წმ. მამისა ევრემისნი სარწმუნოებისათვის; 28, სწავლანი საწელიწადო, უმცრესი; 29, მიმოსვლა და ქადაგება წმ. იოანე მახარებელისანი; 30, სქემას კურთხევა, ბერძნული; 31, მონაზონისა კურთხევა; 32, ჰსჯულის კანონი წმ. იოანე მმარხველისა და მეექვსისა კრებისა; 33, ძეგლის წერა მართლისა სარწმუნოებისა; 34, სწავლანი წმ. მარტირისანი; 35, წამება წმ. ფებრონიასი (მონაზონისა). 36, წამება წმ. ანთიმოსი; 37, წამება მოწ. ელასისა და ორთა მონა-

ზონთა9; 38 წამება წმი. თეოდორე სტრატილატისა, თეოდორე პერგელისა ევსტრატითურთ. და წმ. ევსტათესი და შვილთა მისთა; 39, სწავლანი წმ. კასიანესნი; 40, წიგნი დიალოლონი; 41, წმ. მთავარანგელოზთა სასწაულნი; 42 ცხოვრება წმ. ნიკოლაოზისა, საკვრველ-მოქმედისა, 43, წიგნი ღმთის-მეტყველისა გრიგორისი; 44, მაქსიმეს რვათა გულის სიტყვათა; 45, ვასილის თქმელი კაენის შვილთა შურის გებათათვს; 46, შუადამენი ბერძულნი; 47, ლოცვანი ბერძულნი და სხ.

ბ) არსენი ნინო-წმინდელ ეპისკოპოსი. წმ. მამა არსენი მონაზონად აღკვეცილ იყო იერუსალიმს. მოიწვიეს იგი საქართველოდ და მისცეს ეპისკოპოსობა ნინო-წმიდისა. შემდეგ რაოდენისამე დროისა წარვიდა მთად-წმიდად

– 67 –

და გარდაიცვალა. იქვე ასაფლავია. მისი შრომანი: 1, ღვთის-მეტყველება იოანე დამასკელისა, 2, წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, 3, მეტაფრასნი და საგალობელნი წმიდათა.

გ) იოანე გრძელის ძე, რომლის შრომანი არიან:

1, დარღვევა მაჰმადიანთა სარწმუნოებისა და სიტყვა სარკინოზთა მოქცევისათვის სარწმუნოებისადმი ქრისტესსა, 2, შვიდთა მსოფლიოთა კრებათათვის, 3, ისტორია ეკლესიური თეოდორიტესი, არა სრული, 4, საგალობელი კანონი ივერიისა პორტაიტისა, ანუ კარისა ღვთისმშობლისა.

აგრეთვე განთქმულნი იყვნენ: ღირსი იოანე ხახულელი, ოქროპირად სახელდებული, ნეტარი ბერი გრიგოლი, ახალი აბრაამ სტუმრის მოყვარე და სხვანი მათნი მობაძვანი, რომელნიც ამავე დროს მოღვაწეობდენ: ულუმბოს, შავს-მთას ანტიოქიის მახლობლად, იერუსალიმა, სინას და, რასაკვირველია, ათონსაც. ათონზე განსაკუთრებით ბრწყინავდენ: დიდი ათანასე, რომელსაც ლავრა აეშენებინა და სასწაულებსაც იქმოდა; შავი გრიგოლ, ზაქარია მირდატისძე, არსენი – კვიპრელის ჯოჯიკის მეგანძურთ უხუცესი; გიორგი – ნათესავი ევთვიმისა; სვიმეონ და გაბრიელ, რომელნიც ევთვიმეს შემდეგ ივერიის მონასტერს განაგებდენ; თეოფანე ხუცესი, რომელიც იყო „ფრიად სწავლული და ხელოვნებით მწერალი წიგნთა საღმრთოთა.“

თავი X

გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა . – იოანე მღვდელ-მონაზონი. – ეფრემ მცირე. – არსენი იყალ-თოელი. – ტაძარნი: ბედიისა, საფარისა, ქუთაისისა ხახულისა, გელათისა და სხვანი. – სკოლანი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ყველაზე დაუღალავი მშრომე-ლი გამოჩნდა წმიდა გიორგი, ივერიის მონას-ტრის არხიმანდრიტი, მღვდელ-მონაზონი ქართლელი, ად-გილით თრიალეთით. ამ გიორგიმ შეამსო ნაკლულევანება-ნი წარსულთა თვისთა მოადგილეთა და ხელოვნურად გა-დმოსთარგმნა ქართულად: 1, სუნაქსარი დიდი, საფუძველი ეკ-კლესიათა; 2, ცხოვრება, გამოკრებული საწელიწადო; 3, პავ-ლე სრული და საქმე მოციქულთა და ეპისტოლენი მოციქულ-თა; 4, პავლეს გამოკრებული საწელიწადო; 5, თთვე-ნი ათორმეტნივე ; 6 , სტიქარნი საწელიწადო-ნი... 7, სტიქარნი თვით ავაჯნი... 8, წიგნი ექვსთა დღეთა წმ. ვასილის თქმული; 9. წიგნი ეპისტოლენი წმ. ეგნატე ღმერთ-შემოსილისანი; 10, წიგნი საფსალმუნე დავი-თისა, სამკაული და გვირგვინი ყოველთა წიგნთა; 11; დიდი პარაკლიტონი, სამკაული ეკკლესიათა, სხვითა მრავლითა კე-თილითა აღსავსე; 12, დიდი მარხვანი, 13 ზატყვი მრავალ

– 69 –

ფერთა კეთილითა აღსავსე; 14, წიგნი თეოდორე სტოდე-ლისა, სწავლანი დიდთა მარხვათა საკითხავი; 15, წიგნი და-ბადებისა, თარგმანი წმიდა იოანე ოქროპირის თქმული; 16, წიგნი მეექვსის კრებისა; 17, ეპისტოლენი კირილესნი და სხ. წმ. მამათა განკვეთისათვის ნესტორ უსჯულოდსა; 18 წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, რომლისა მშვენება და ქება (ზესთა არს ყოვლისა მოთხრობისა.

აქვე დაუმატებთ, რომ თუმცა ახალი აღთქმა თარ-გმნილი იყო მე V საუკუნეში დავით და სტეფანოზის მიერ იერესალიმში და შემდეგ დედოფალ რუსუდანისთვის სხვაი მცხეთას, მაგრამ მაინც წმ. გიორგიმ ხელ-ახლა შეამოწმა და ხელ-ახლა სთარგმნა სახარება და სამოციქულო, რად-გან ეს წიგნები მწვალებლობის ზედ-გავლენით ამ დროს სამსენი იყვნენ შეცდომილებით.

მოგვყავს წმ. გიორგის ანდერძი, რომელი-ცა სწერია ხელ-ნაწერსა სახარებასა გაენათის ტაძრისასა; ეს სახარება თვით წმიდა გიორგისაგან ნაწერია; ანდერძი:

„ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ წმიდა ესე ოთხ-
თავი ახლათ გვითარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე
სულიერთათა და ბერძნულთა სახარებათა და შეგვიმოწმებია
ფრიადითა გამოწვალვითა და ვინცა მინ დასწერდეთ, თუ ამის-
გან ჯერ გიჩნდეთ დაწერა ღვთისათვის სიტყვათა ნუ სცვა-
ლებთ, არამედ ვითარცა აქ ჰსწერია ეგრე დაჰსწერეთ და თუ
რამდე გშვენეს ჩვენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმი-
დად თარგმნილნი და კეთილად ხან-მეტნიცა და საბა წმიდურ-
ნიცა მუნით დაწერეთ და ღვთისთვის ერთმანერთსა ნუ გაჰ-
რევთ, ხოლო გლახაკისა გიორგისთვის, რომელმან ვსთარგმნე,
ლოცვა ჰყავთ.“

– 70 –

თვისი შრომა გიორგიმ გადმოიღო სამშობლო ქვეყა-
ნაში და მეფის ბაგრატ IV-ის მოწვევით ხუთი წელი და-
ჰყო საქართველოში, სადაც იმ დროს „გარდაიწერნეს წი-
გნნი მისნი მრავალთა საეპისკოპოსოთა და მონასტერთა
და მრავალი საეკლესიონი წესნი განმართნა“. სამშობლო-
დამ დაბრუნებისას გიორგიმ წაიყვანა აღსაზრდელად 80 ობო-
ლი ქართველთ ყრმანი კოსტანტინეპოლეს, შეჰვედრა იგინი
ლუკა იმპერატორსა და თვით მეორეს დღეს, შემდეგ იმპე-
რატორის ნახვისა, აღესრულა ქართველთ მეტოქსა ში-
ნა ქრისტ. 1066 წელსა, წმ. გვამი მისი წაიღეს ათონს
და დაასვენეს იქ, საცა იდო გვამი წმ. ევთვიმისა. ხსენება
გიორგისა ¹⁾ 27 ივნისს.

გიორგის დროს იყვნენ კიდევ შემდეგი მთარგმნელ-
ნი: ილარიონ, გიორგი ოლთისელი, ვასილი ბაგრატის-ძე,
არსენი, ანტონი მნათე და სხვანი.

შემდგომად გიორგი მთაწმინდელისა ივერიის მონა-
სტრის სახელოვანნი მოწაფენი და საქართველოს სასიქა-
დულო შვილნი იყვნენ:

ა) იოანე მღვდელ-მონაზონი, ფილოსოფოსი, პეტრი-
წად წოდებულო ჭირჭიმელი; ამისგან, სხვათა შორის, და-
გვრჩა სვინაქსარი, რომელშიაც არის გალექსილნი ისტორიანი:
ღვთის-მშობლის შობისათვის, ქრისტეს შობისათვის და სხვ.

¹⁾ „ოქრო ქანდაკი, სპეკალი მოიჭვილი,
ეპისკოპოსთა დიდება, მღვდელთ პატივი
ამათ მფლობელთად, მახვილ ორ-პირ მკვეთელი,
გიორგი წიგნთა თარგმანი იმთაწმიდების,
მიწას მიწას ჰმართავს, სულსა ასასუფევლებს.“

– 71 –

აგრეთვე ამანვე გალექსა იამბიკო წმ. მამისა იოანე სინნელის კლემექსისა.

ბ) ევრემ მცირე; ამან სთარგმნა ბერძნულიდამ: 1, წიგნი დიონოსი არიოპაგელისა "ზეცისა იერარხიისათვის"; 2, ამმონიოსის წიგნი; 3, მოქცევა საქართველოისა და 4, ქადაგება წმ. მოციქულის თომასი.

გ) არსენი იყალთოელი სხოლასტიკოსი; ამან კახელ-მა ზედ-მიწევნით იცოდა არაბული, ასირიული და ბერძნული ენანი და იყო დიდად განათლებული კაცი, ფილოსოფოსი; იყო მოძღვრად მეფის დავითისა. კახეთში იყალთოს ჰქონდა სასწავლებელი და ასწავლიდა: ფილოსოფიასა, ღვთის-მეტყველებასა, ენათა და „სხვათა აზნაურთა სასწავლებელთა“. შემდგომად აღსრულებისა ქათოლიკოზისა იოანესი იქმნა კათოლიკოზად. ჰმარხია იყალთოშივე. არსენმა აღწერა: 1, ძეგლის წერა კრებისა, რომელიც იქმნა მცხეთის ქალაქსა განკარგულებითა დავით აღმაშენებელისა; 2, მოთხრობა მიზეზთა, რომელთა გამო განსდგნენ სომეხნი მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებისაგან და 3, გადმოსთარგმნა „ოქროს ნეკტარი“ წმ. იოანე დამასკელისა.

და აგრეთვე იოანე ტარიჭის-ძე, სტეფანე, თეოფილე და მრავალნი სხვანი.

უნდა აღვიაროთ ის ფაქტი, რომელ ივერიის მონასტრის დაარსებიდამ საქართველოს ეკკლესია სრულიად განმტკიცდა სჯულსა ზედა მაცხოვრისა ჩვენისა. ხალხში გავრცელებულმა საეკკლესიო და საერო ლიტერატურამ ძლიერად კვალი გაინასკვა საქართველოში და ეს იყო მი-

ზეზი, რომ შემდეგ საუკუნოებში საშინელმა ქრისტეს მტრებმა ვერა ღონის ძიებით ივერიაში ვერ დაამყარეს მაჰმადიანობა.

დედა-ბოძებად ქრისტეს სჯულისა საქართველოში, ივერიის და იერუსალიმის მონასტრებს გარდა, შეიქმნენ შემდეგნი დიდებულნი ტაძარნი:

ა) ხახულის ღვთის-მშობლისა თორთომის ხევზედ, „შაფაქლუს მთის კალთას არს ეკკლესია მონასტერი ხახულისა ყოვლად წმიდის ღვთის-მშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-მშვენიერად გებული, შვენიერს კარგს ადგილს; ეს აღაშენა დავით კურატ-პალატმან ბაგრატ მეფის მამობილმან...

აწ უქმ, ცალიერ არიან და ხატი მისი არს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ მეფემან“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 124). ეს ეკლესია ეხლაც არსებობს და აქვს წარწერანი. აქ ბერად შესდგა გამოჩენილი გიორგი მთაწმიდელი.

ბ) ბედიისა. „აქავ ბედიასა აღაშენა მე 54 მეფემან ბაგრატ ეკლესია დიდი, დიდ-შვენიერ-გუნბათიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად; დასვა ეპისკოპოსი ოდიშისა“ (გეოგ. ვახუშტ. გვ. 400).

გ) საფარისა. «ცუნქის ხევზედ (საათაბაგოში) არს საფარას მონასტერი, შვენიერად დიდ-შენი, გუნბათიანი, ყოვლად წმიდისა. ეს იყო შემკული ყოველთა საეკლესიოთა და წმ. ნაწილებითა და დაეფლნენ ათაბაგნი, და აწ არს ხუცის ამარ» (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 90) გარეშემო მონასტრისა ეხლა სცხოვრობენ გამაჰმადიანებული ქართველები და მხოლოდ შიგა და შიგ ქრისტიანენი და ჰყავთ საფარას მღვდელი.

დ) ქუთაისისა. ეს არის დიდებული შენობა აშენებულია ბაგრატ III-საგან, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა

– 73 –

ასული ბიზანტიის იმპერატორის რომანის არგირისა. ტაძრის მშვენიერს შეხედულობას განცვიფრებაში მოჰყავს კაცი. მის კედელზე დაშთენილა ორი წარწერა; ერთი მათგან იხსენიებს ბაგრატ მეფეს და მეორე კი შესანიშნავია მით, რომ შეიცავს არაბულს ციფრებს 223; ამ ციფრების აღმოჩენითი, მსწავლულთ ჰგონიათ, რომ ციფრების ხმარება უწინარეს ყოველთა შემოვიდა საქართველოში, რადგან ამ ტაძრის წარწერის გარდა, სხვა წარწერა ციფრებით არსად მოიპოება, რომ ამაზე უწინარეს დროს ეკუთვნოდეს (იხ. Нумизм. Факты Груз. Царе. ბარათა-ევისა). ტაძარი წინად იყო საეპისკოპოსო, რომელიც განაგებდა იმერეთსა და გურიასა. ეხლა დანგრეულია.

ე) გელათისა (ანუ გაენათისა), რომელიც ქუთაისს შორავს 6-7 ვერსტით. აშენებულია დავით აღმაშენებლისაგან (1025). შენობა დიდებულია. მისი კედლები აგებულია მსხვილის ქვით. ერთი ქვა (ცხრა ალაბი სიგრძით) დადებულია კედელზედ თვით დავითისაგან. საკურთხეველში ასვენია ხატი ღვთის-მშობლისა, ნაჩუქები იმპერატორის ალექსი კომნენისაგან. აქვე ასვენია ხახულის ღვთის-მშობლის ხატი, ქმნილი წმ. ლუკასაგან და მოკმაზული ძვირფასის ქვებით. აქ იჯდა ეპისკოპოსი – გენათელი, მმართველი ოკრიბისა და არგვეთისა. ესევე შეიქმნა საგვარეულო სავანედ ბაგრატიონთა.

და აგრეთვე ტაძარნი სახსრად წამებული ესტატესი, დავითის და კოსტანტინესი, მეფე არჩილისა, სასწაულთ-მოქმედისა ილარიონისა, გობრონისა, რომელიც წამებულ იქმნა 920 წელს 17 ნოემბერს. მასთანავე აწამეს 133 მხედარნი ქართველნი. ესენი და ამათთან სხვა ქართველნი მურვან ყრუმ 28

– 74 –

დღის ბრძოლის შემდეგ შეიპყრო ციხე ყველში (სამცხეში), აწამა და მთელი საქართველო გააოხრა.

უნდა მოვიხსენიოთ ის გარემოებაც, რომ ყველა ამ მონასტრებთან და სობოროებთან იყო გამართული სკოლები, საცა ასწავლიდნენ ყოველ გვარ მაშინდელ დროის მეცნიერებათა, სამღვთო წერილსა, ღვთის-მეტყველებასა, ბერძნულსა და ასირიულსა ენათა და სხ. მასწავლებელნი ამ სკოლებისათვის ბევრნი გამოდიოდნენ ივერიის მონასტრიდამ, საცა მოღვაწეობდა 500 მეტი ქართველი, აგრეთვე იერუსალიმის მონასტრებიდამ და ზოგიერთ საქართველოს განთქმულ მქადაგებელთა სკოლებიდამ (იგულისხმეთ სკოლა არსენი იყალთოელისა და სხ.); მოზარდ თაობაზე დიდი გავლენა ჰქონდა თავისუფალთა ჰაზრთა და მსჯელობათა შესანიშნავთა ბერძენთა ფილოსოფოსებისა: პლატონისა, არისტოტელისა, პორფირისა, დამასკინისა და სხ. თხზულებების თარგმანთა.

თავი XI

საქართველოს განთავისუფლება სარაცინთაგან. – ჯვაროსნების ომი. – ქართველნი შველიან ჯვაროსანთა. – მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ III-სა, ბაგრატ IV-სა და დავით III-სა აღმაშენებელისა. – ძეგლის წერა.

რა იყო მიზეზი, რომ ამ დროებში მე IX-XII საუკ. ასეთი წარმოუდგენელი წყურვილი და ლტოლვა აღედრა ქართველ ხალხს მეცნიერებისადმი და წარმატებისადმი?

თურქნი, საშინელნი და ულმობელნი მტერნი ქრისტიანთ ერთა, მიილტოდენ ყოვლის მხრიდამ იერუსალიმი-საკენ დასაცველად პალესტინისა და მოსაგერებლად ჯვაროსნებისა, რომელნიც სცდილობდნენ განეთავისუფლებინათ სარაცინთაგან (თურქ-არაბნი) ყოველი ქრისტიანისთვის ძვირფასი საფლავი იესო ქრისტესი. თითქმის მთელი ევროპა მოასკდა მცირე აზიასა.

ის ადგილი (პალესტინა), საცა დაიბადა, აღიზარდა

და იმოქმედა მაცხოვარმა, შეიქმნა ქრისტიანების სალოცავ-სათაყვანებელ ადგილად. მე VII საუკ. იგი დაიპყრეს არაბთა, რომელნიც არ აზრკოლებდენ ქრისტიანებს წმიდა ადგილების მოლოცვას. მე XI ს. (1072 წ.) კი პალესტინა დაიპყრეს თურქთა (სელჯუკთა), რომელთაც წმიდა ადგილებში სალო-

– 76 –

ცავად მიმსვლელთა ისეთი დიდი გადასახადი დაადეს, რომ ქრისტიანნი ვეღარ მიდიოდნენ პალესტინაში. ყველა ამას დაემატა აგრეთვე საშინელი დევნა ქრისტიანებისა, მათი ტანჯვა და წვალება.

ასრეთი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში განუმა-რტა ევროპიის ხალხსა, პაპსა და დიდებულთა პეტრე უდაბნო-ელმა. იგი მწვავის სიტყვებით უხატავდა ხალხს ქრისტია-ნების დამცირებას მაჰმადიანთაგან, ტანჯვას და საშინელ მდგომარეობას და ყველას სთხოვდა, რომ მიშველებოდნენ ქრისტიანებს და გამოეხსნათ წმიდა ადგილი მაჰმადიანთა მფლობელობისაგან. პეტრეს ხმას მიემატა პაპის თხოვნა-ვე-დრებაც და მათი ღალადება არ დაშთა ხმად მღალადებე-ლად უდაბნოსა შინა. თითქმის მთელი ევროპა ფეხზე და-დგა და აღიჭურვა სურვილით წმიდა ადგილების განთავი-სუფლებისათვის. დაიწყეს მზადება და ჯარების შეკრება.

პირველი ჯვაროსანი ლაშქარი (1096 – 1099 წ.), რომელიც შესდგებოდა რამდენიმე ათასი კაცით, გაემგზავ-რა გოდფრიდ ბულონელის წინამძღოლობით. ეს ჯარები კოსტანტინეპოლიდამ გადავიდნენ მცირე აზიაში, დიდის გაჭირებით აიღეს ანტიოქია და გაზაფხულზე 1099 წ. შემოერთყენენ იერუსალიმსა, რომელიც დიდის სიძნელით აიღეს, ამოსწყვიტეს მაჰმადიანნი და ურიანი და დააწესეს თვისი მმართველობა ამ ქვეყანაში. მაგრამ ბატონობა ქრის-ტიანებისა დიდხანს არ გაგრძელდა. მაჰმადიანნი თან-და-თან მძლავრდებოდნენ და ალაგ-ალაგ ჟლეტავდენ ქრისტია-ნებსა, რომელთა რიცხვი მთელს მცირე აზიაში არ აღემა-ტებოდა 25,000-30,000 სულსა. ქრისტიანების საშვე-ლად ევროპიიდან წამოვიდა მეორე ჯვაროსანთ ლაშქარი

– 77 –

(1137 წ.), მაგრამ ამათ ბევრი ვერაფრით უშველეს თვის მოძმეთა, რადგან ამ დროს მძვინვარებდა მისირის (ეგვიპ-ტის) სულტანი სალადინი, რომელმაც ქრისტიანნი საშინ-ლად დაამარცხა ტიბერიადის ტბასთან და შემდეგ ამისა

იერუსალიმიც აიღო. ამ ამბავმა საშინლად ააღელვა დასავლეთის ეროპიელნი. კიდევ დაიწყეს მზადება. პირველად გაილაშქრა (1190 წ.) გერმანიის იმპერატორმა ფრიდრიხ ბარბაროსმა, რომელმაც ვერ მიაღწია პალესტინამდის და ერთ მდინარეზე (მცირე აზიაში) გადასვლის დროს წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო. მეორედ გაილაშქრა საფრანგეთის მეფემ ფილიპე-აგვისტომ და რიჩარდ ლომ-გულმა, მაგრამ გზაზედ ამ ორთა შუა უთანხმოება ჩამოვარდა, რისგამო პირველი უკანვე დაბრუნდა და რიჩარდ ლომ-გულმა თუმცა მრავალ ჯერ გაიმარჯვა მაკმადიანებზე, მაგრამ იერუსალიმი მაინც ვერ წაართო სარაცინთა. ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმე ჯერ ევროპიელთ გაილაშქრეს პალესტინის განსათავისუფლებლად, მაგრამ ვერა გააწყეს-რა. პირიქით 1291 წელს სულ მთლად ქრისტიანთ კუთვნილება მცირე აზიაში გადავიდა მისირიის სულტანის განკარგულებაში. (Ист. Шлецера т. I).

ამ ომების გამო სარაცინთა, დასტოვეს შორეული ქვეყნები და გაემურნენ პალესტინისკენ. აი მიზეზი, რომ საქართველოც სრულიად განთავისუფლდა სარაცინთაგან, რომელნიც მცირეოდენად დაშთენილნი საქართველოში, მძლავრის მეფეებისაგან (ბაგრატ III, ბაგრატ IV ¹⁾) და

¹⁾ ამან შემწეობა აღმოუჩინა აგრეთვე იერუსალიმის ტაძრებსაც, მეტადრე ჯვარის მონასტერსა. სახე ბაგრატისა გამოსახულია იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის კედელზე. ბაგრატს ასრე ამკობს ანტონი I:

დავით III) სრულიად განდევნილ იქმნენ საქართველოდგან. არაბთაგან განთავისუფლების შემდეგ ხსენებულთა მძლავრთა მეფეთა შეაერთეს მთელი საქართველო, და მისცეს ხალხს შეძლება შინაური აღორძინებისა.

ეს გარემოება იყო მიზეზად, რომელ ქართველთ აღმოჩინეს შესანიშნავი ნიჭი ეკკლესიათა და მონასტრთ გამშვენიერებისა და განათლებისა.

ქართველნი შინაობაში რომ განმტკიცდენ, ახლა შეუდგნენ საქვეყნო საქმეს. ჩვენ ვამბობთ ქართველთა ჯარის მონაწილეობას ჯვაროსნების ომში. ორ-გზის ქართველნი წარემართნენ იერუსალიმისკენ, მაგრამ ერთჯერ შავმა ზღვამ იმსხვერპლა ქართველ ჯვაროსანნი, ხოლო მეორედ იბრძოლეს მტერთა ზედა ევროპიის ჯართან ერთად. ამით არ იკმარეს ქართველთა ჩვენი ეკკლესიის წა-

რმომადგენელი მეფეების (მეტადრე დავით III-ის) მოთავეობით შეუდგნენ ბრძოლას მრავალთა მწვალებელთა სწავლასა დია მტერთა ქრისტესთა.

როდესაც პალესტინა და, საზოგადოდ, მთელი მცირე აზია

«ბაგრატ მეოთხე, ძე გიორგი პირველის, მეფე აფხაზთა, შშვენიერ მორთა-ნაკვეთით ფილოსოფოსი, ბრძენი, ქრისტეს მოყვარე, კესარის მზახლე, კურატ-პალატ სევასტის, შვებული ომთა, არ განუცდელ მხედარი. ამისა დროსა მეფობითსა განბრწყინდეს, გიორგი დიდით, ღვთივ-მეტყვე-ფილოსოფოსნი, გარნა ქართველნი, სოფლის კიდეთა მნათნი». (იხ. წყობ. სიტყ. მუხლ. 568 და 569).

– 79 –

ბრძოლის ველად გადაიქცა და ყველას ყურადღება მიქცეული იყო ქრისტეს საფლავისადმი, მაშინ საქართველოში გამოჩნდნენ მრავალნი ჭირნი, რომელთ ყოფა-ქცევა არ შეესაბამებოდა ქრისტიანებრივს სწავლასა. აი ამათ წინ აღუდგა დავით III. დავითმა მოახდინა სასულიერო კრება და განწმინდა ქვეყანა მრავალთა ქრისტეს სჯულის წინააღმდეგთა სწავლათაგან; დავითმა ბრძოლა გაუმართა აგრეთვე მონოფიზიტურ სწავლას სომხის ეკკლესიისას და როდესაც სომეხთა წინააღმდეგობა აღმოუჩინეს, თვისის ძლევა-მოსილის ჯარით (შევიდა სომხეთში, აიღო სატახტო ქალაქი ანი, ¹⁾), სადაც მოახდინა სასულიერო კრება განათლებული ქათოლიკოზის იოანეს თავმჯდომარეობით და იყალთოს განათლებულის ეპისკოპოზის არსენის, ეფრემ მცირის და იოანე ტაიჭის თანადასწრებით. ამ კრებას უნდა შეერიგებინა სომეხ-ქართველთ ეკკლესია და სომეხნი დაეყოლია ჩვენი ეკკლესიის სწავლის მისაღებად. მაგრამ ეს კრება და აგრეთვე შემდეგში (1147 წ.) კოსტანტინეპოლის კრებანი უნაყოფონი გამოდგნენ, რადგან სომხის ხალხი ღრმად იცავდა ბრიგოლ განმანათლებელის ტახტსა და სწავლასა.

დასასრულ ჩვენ ვიტყვით, რომ მეფე დავითი III მოღვაწეობდა ქართველთა ივერიის, იერუსალმის სინაის, კვიპრის მონასტრებისთვისაც, რომელთაც შესწირა დიდი განძეულობანი და მამულნი; წმ. სინაის მთაზე მან აღაშენა წმ. ეკატერინეს ტაძარი და დასვა იქ მიტროპოლიტი. დავითმანვე აღაშენა ტრაპეზუნტს მონასტერი, დიდი ლავრა, სახელსა

¹⁾ დავითმა აქ მყოფობის დროს ააშენა დიდი საკრებულო ეკკლესია, რომელზედაც არის მრავალი ქართული წარწერა.

ზედა სუბულის მონასტერი, რომელსაცა შესწირა მამულნი და სხ. შემოსავალნი; აგრეთვე ააშენა ეკკლესია ალევს და ლომსიას (დუშეთის მხარეს), მოქვს, ნათლის-მცემლის უდაბნო ყარაიასა, მარტო-მყოფისა ანტონისა, კავთისხევის მონასტრის საკრებულო ტაძარი და მრავ.სხ.

დავით აღესრულა 1) 1125 წელსა ქრისტე-სით. მრავალთა მოღვაწეობათათვის, მამულის მტერთა-გან სახელოვანად დაცვისა და განთავისუფლებისათვის, აღშენებისათვის ეკკლესიებისა, მონასტრებისა, ქალაქებისა და ციხეებისა მეფე დავითი წოდებულ იქმნა აღმაშენებელად და წმიდანად შერაცხილ. დღეობა 26 იანვარს.

1) იქმნა დასაფლავებული მეფე დავითი გაენათის მონასტრის სამხრეთის შემოსავლის კარის ბჭესა ქვეშე. როდესაც, როდესაც შერაცხილ იქმა წმიდათა შორის, მაშინ მისი გვამი მოწიწებით აღმოსვენეს და წმიდა ნაწილნი მისნი დაკრძალეს გაენათის საკრებო ტრაპეზსა ქვეშე. საფლავის ქვა საფლავისავე ადგილსა დაუტევეს. ამ ქვის სიგრძე 4 არშინი და 6 ვერშოკია, სიგანე 1 არშინი და 12 ვერშოკი. ზედ არის წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს:

«როს ნაჭარმაგევს მეფენი შვიდნი მე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს;
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს.
აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს».

წმიდისა ამის და განათლებულისა მეფისაგან დაგვშთა:

«გალობა სინანულისა» და «ანდერძი», რომელშიაც, სხვათა შორის, მოხსენებულია შემდეგი: «მივეც (შვილსა დიმიტრის) დროშა ჩემი სვიანი და აბჯარნი ჩემნი სამეფონი და საჭურჭლენი ჩემნი ზემონი და ქვემონი; ხოლო დრჰანანნი კოსტანტინე ცგატას, ხოლო ჩემნი ლალნი და თვალ-მარგალიტნი ხახულის ღვთის-მშობლისად შემიწირავს.

დასასრულ ამ თავისა მოვიყვანთ ცნობებს დავითისგან მოწვეულს სასულიერო პირთა კრების განაჩენზე ანუ ძეგლის წერაზე წმიდისა კრებისა, «რომელი შემოკრბა ბრძანებითა კეთილ-მსახურისა და ღვთივ-დაცულისა მეფისა ჩვენისა დავით აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (ასრეთი სათაური აქვს ამ განაჩენს ისტორიაში).

ამ ძეგლის წერაში ვრცელი შესავალის შემდეგ მოყვანილია ცნობანი სახარების გავრცელებაზე მსოფლიოში საზოგადოდ და ანდრია და ნინოსაგან საქართველოში კერძოდ. შემდეგ მოყვანილია ცნობანი მსოფლიოთა და კერძოთა კრებათა დადგენილებებზე.

საკუთრად დავითის კრებაზე იმავე ძეგლის წერაში არის ნათქვამი: „ესე გვირგვინოსანი, მრჩობლი მარჯვენე და სასურველი დავით, რომელი ესე ერთბამად მხნეცა არს და ბრძენ, მართლ და წმიდა, მყუდროცა და მშვიდ, სახიერ და ტკბილ, მოწყალე და ძვირ-უხსენებელ და მიმსგავსებულ სახიერებისა ღვთისა. ესე ვინაჲდგან გარეშეთა ბრძოლათა შინა წინა-დაუდგრომელობით და გარეშისა საქმისა ქმნულებითა სხვათა კაცთაგან შესწორებად შეუძლებელ იყო; ამისთვის მან შემოკრიბა კრება ღვთის მოყვარეთა ეპისკოპოსთა, პატოსანთა მღვდელთა და ღირსთა დიაკონთა, ქრისტეს მოყვარეთა მონაზონთა,

ხოლო დუკატი და ბოტენატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სისხლითა მოგებული...» ნიკ. ტფილელი ამბობს წმ. დავითზე:

«ოქრო ნილოსით, მრწყველ-სიბრძნით ქართველთა ღრმად გამომეტყვი, კაპანთ-მინდორ-მყოფელი.
მესხთა მთიები, იმერთა მთოვარე;
მზე გურიულთა, უდიმართა ცისკარი;
სვანთა, აფხაზთა ლიფლიფი, კახთა ნათელი“.

– 82 –

დაყუდებულთა და მეუდაზნოეთა სანახებთა ქართლისათა მახლობელად ორთა საეპისკოპოსოთა: რუისისა და ურზნისისა... საეკლესიოთა და სამღვდელოთა და საქრისტიანოთა ძიებათათვის... თაგ და წინამძღვარ კრებისა მის იყო იოანე, ყოვლად ღირსი მთავარ-ეპისკოპოსი, ქათოლიკოსი და ყოვლისა საქართველოსა დიდი მამათ-მთავარი... (საქართ. სამოთხე გვერ. 518 – 528).

თვით განაჩენი კრებისა:

ა. პირველად ეპისკოპოსნი არა ღირსებით შემოსილნი პატისა მღვდელთ-მთავრობისასა და უღირსნი ქრისტეს პირველისა მწყემსთ-მთავრისანი განვკვეთენით და უცხო ვყვენით მღვდლობისაგან. ხოლო არა კრულ-ვყვენით და არა შევაჩვენენით, ნუ იყოფინ, არამედ ლიტონია ერის კაცთა თანა ზიარებად ვყვენით.

ბ. ამასთანავე განვაწესეთ, რათა ამიერითგან არღარავინ იკადროს ქმნად, თვინიერ ვითარ იგი განაწესებს კანონი, რომელ ეპისკოპოსი 35 წლისა, მღვდელი 30 წლისა, დიაკონი 25-სა და წიგნის მკითხველი 8 წლისა ხელ-დასხმულ იქმნებოდინ...

გ. ხოლო წესი ხელ-დასხმადთა სრულებისა ეგრედ აღესრულებოდედ, ვითარცა ახალთა შინა კურთხევათა ნეტარ-ხსენებულისა მამისა გიორგი მთაწმინდელისათა დაწერილ არს. ეგრეთვე კურთხევა ეკლესიისა, დამყარება საკურთხეველისა და

წმიდა-ყოფა ღმერთ-მყოფელისა მირონისა, ეგრეთ სრულ იქმნებოდედ, ვითარცა მუნ შინა მოხსენებულ არს.

დ. ხოლო ქრთამისათვის და საფასისა, რომელსა მიიღებეს ხელთ-დამსხმელნი ხელთ-დასხმადთაგან, წმიდათა მოციქულთა და მამათა მოცემისა მეზრ, განჩინებად ვიკადრეთ ჩვენცა

– 83 –

რათა მოისპოს ეგე ვითარი იგი ეკკლესიისაგან და აღიხოს მღვდელობისაგან, რომლისა ქმნა ნურღარამცა ვის უკადრებიეს და ნუმცა მიიღებენ ნუცა ქრთამსა. ნუცა ძღვენსა, ნუცა ევლოგიასა, ნუცა ქათოლიკოსი ეპისკოპოსთაგან, გინა ხუცეს-დიაკონთა და მღვდელთა და ქორ-ეპისკოპოსთაგან; ნუცა ეპისკოპოსნი დიაკონთაგან, ნუცა რომელიმე სხვათა დასისაგანთა ანუ საეკკლესიოთა მნეთაგან.

ე. მერმეცა სამღვდელოთა ჭურჭელთა და ღვთისა შეწირულთა სიწმიდეთათვის, რომელ არიან ბარძიმ-ფეშხუმი, სამწირობელნი და ყოველივე ეკკლესიათა შეწირული და ერთგვის ღვთისადა მიცემული ოქრო, ვეცხლი, თვალი, მარგალიტი, ჭიქა, სტავრა ნაქსოვი, სინი, რკალი, რკინა, ძელი, კეცი, ქვა. ამას განვაწესებთ შედეგითა წმიდათა კანონთა, რათა არავის ხელეწიფოს ხმარებად მისი არა რად, არცა ტყვეთა სახსრად, დაღათუ ცუდადცა და უხმარად მდებარე იყვნენ.

ვ. ამასთან ესეც მოვიხსენეთ, ვითარმედ თვინიერ ეკკლესიისა და საკურთხეველისა არცა ნათლის ცემა შესაძლებელ არს, არცა გვირგვინისა კურთხევა, არცა მონაზონისა ეპისტოლითა, გინა სქემითა კურთხევა კურთხევა და არცა მონაზონსა ხუცესსა გვირგვინთა კურთხევად ხელეწიფების, არცა ერისაგანსა მღვდელსა მონაზონისა კურთხევად.

ზ. კვლად ამასცა განვსაზღვრებთ, რათა ამიერიდგან არღარა ეკურთხებოდინ გვირგვინნი ჩჩვილთა ქალ-ყრმათა, არამედ უკეთუ საჭიროდ რადმე იყოს მშობელთა მიმართ დიდად, დაეწიდნენ იგი ურთიერთარს და, რაჟამს ასაკად მოვიდნენ ორნივე, მამინ იქორწინონ და ქალი ათორმეტისა წლისა უმცროსი ნუმცა შეყოფილ არს ქოწინებით მეუღლისადა.

– 84 –

წ. ქათოლიკოს, ეპისკოპოსი და ქორ-ეპისკოპოსი სჯულისა და საღმრთოთა წიგნთა მეცნიერი გხმოირჩეოდედ; მღვდელი ანუ დიაკონი შიშითა ღვთისათა ემცნებოდედ მას ფლობად და დაცვად ყოველთავე საქრისტიანოთა წესთა, რათა

არა რა მათგანი განსცეს ქრთამისათვის, არცა რა განყიდოს ვეცხლად.

თ. შემდგომად ამათსა ამასაცა სათანადოდ ვგონებთ მოხსენებად ვინაიდგან მოძღვრად წოდებულთა მათ მონაზონთა ფრიადი და აღურაცხელი არს სიმრავლე და ერთსა მონასტერსა შინა რვანი და ათნი, მრავალ-გზის ოცნიცა და ოცდა ათნი იპოვებან; დიდი თუ იყოს მონასტერი და მრავლის შფოთისა და განხეთქილებისა მიზეზსა შემოიღებს სიმრავლე მათი, ამისთვის განვაჩინეთ, რათა დიდთა მონასტერთა შინა ორორი, ხოლო მცირედთა თვითო კმა იყოს მოძღვარი.

ო. წესი იგი, რომელსა კრებულთა დასხმად უწესენ, ნულარამცა კადრებულ არს ქმნად ამიერიდგან, ნუცა მონასტერთა შინა ქმნა სავაჭროთა ერის-კრებათა, ნუცა რა სხვა სამოქალაქო და სასოფლო წესი ქმნილ არს მონასტერთა შინა.

კ. სოლო ერთსა საკურთხეველსა და მასვე ერთსა წინადაგებასა ზედა წმიდისა შესაწირავისასა მრავალთა სულთათვის მრავალთა მღვდელთა მიერ ქმნა წმიდისა ჟამის წირვისა უწესო არს და განგდებულ, რომელი ესე ნულარამცა სადა ქმნილ არს, უფროსდა თავად საკურთხეველსა დიდისა ეკკლესიისა საეპისკოპოსოსა, გინა მონასტრისასა, ერთისა არავისთვის არს ჟამის წირვად არაოდეს, არცა ცოცხლისა, არცა მიცვალებულთათვის, თვინიერ აღაპთა და სულისა სახსენებელად განჩინებულთა დღეთასა. არამედ მის ეკკლესიისა მაშენებელთა და შემომწირველთა და ერთბამად ყოველთა ქრისტიანეთა ცოცხალთა

– 85 –

და მიცვალებულთათვის ჯერ-არს ჟამის წირვა; ხოლო ერთისა კაცისათვის ანუ ერთისა სულისათვის ეგვტერთა სადმე შინა ანუ შტოთა ეკკლესიისათა ჯერ არს თვითეულისა ხუცესისაგან ჟამის წირვა.

ლ. რომელნიცა სომეხთაგანნი წმიდასა კათოლიკე ეკკლესიასა შეერთებულან... ესრეთ განვაწესეთ მათთვის: რათა სრულიად ნათელ-სცემდენ, ვინადგან სხვაცა დიდთა ეკკლესიათა ვპოვებთ მოქმედად ამისა, ვითარ იგი არს საპატრიარქო საყდარი ანტიოქიისა და ყოველნი მიმდგომნი მისნი ეკკლესიანი აღმოსავლეთისანი.

მ. კვალად განგაწესეთ, რათა არცა მართლ-მადიდებელი მამა-კაცი მწვალებელსა, გინა წარმართსა დედა-კაცსა, ანუ დედა-კაცი მამა-კაცსა შეუღლდნენ, ვინადგან ყოველნი მართლ-მადიდებელნი ტამარ არნ ღვთისა; ხოლო ყოველი ბოროტად მადიდებელი ანუ ყოვლად არა მადიდებელი ტამარ არს ეშმაკისა...

ნ. ვინადგან ესეცა უწესოება მრავალთა მიერ აღსრულებად გვესმა უფროსლა დიდთა ვიეთთამე და წარჩინებულთა და არა ლიტონთა კაცთაგან, რომელ არს არა ერთგან კურთხევა გვირგვინთა ქორწინებით ერთ-ხორც ქმნადთა მეუღლეთა, რომლისათვის განვსაზღვრებთ, რომელნიცა მოაქამდე ესრეთ კურთხეულნი ყოფილ არიან და გარდასრულ არიან, იგინი შენდობილ არიან უმეცრებისათვის: ხოლო უკეთუ აწ სადმე იპოვნენ ვინმე ეგე ვითარნი, იგინი სჯულიერად ცოლ-ქმრად ნუმცა შერაცხილ არიან.

დ. მერმეცა ღვთივ-მოძაგებულისა მის და ღვთის განმამწარებელისა ცოდვათა უბილწესსა სამაგელებისა სოდომელთასა, რომლისა არა ვუწყით, თუ ვითარ შეეთვისა იგი უბადრუკსა

– 86 –

ამას ნათესავსა და სრულიად განაშორნა და უცხო ჰყვნა ღვთისაგან... ყოველმან სულმან ქრისტიანემან მართლ-მადიდებელმან, რომელმან შემდგომად ამის ძეგლისა წარკითხვისა არა იჯმნას ბილწისა მის ცოდვისაგან... ჰი, ჩვენდა არღარა კურთხევა, არამედ კდე მად და მხილება დაიმკვიდროს საუკუნო!

თ ა ვ ი XII

თამარის მოღვაწეობა. – აშენება ვარძიის მონასტრისა და სხვათა ტაძართა. – ცნობანი ქართველთა ტაძარ-მონასტრებზე იერუსალიმს., სინას, საბერძნეთსა და სხ. – დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.

ბედნიერნი დღენი საქართველოს ჰქონდა დიდისა და უძლეველის თამარის მეფობის დროს. მან თვისის გამჭრიახობით და სიბრძნით მტკიცედ შეაერთა და შეაკავშირა ყოველნი ქართველნი. ვაჟკაც მხედართა გონიერად მოხმარებით დაიპყრა ყოველნი მიდამონი შავი და კასპიის ზღვისანი და შიშის ზარი დასცა ოსმალთა (თურქთა), სპარსელთა და სხვათა. თამარმაც დაიპყრო მცირე აზია ¹⁾ და დააარსა აქ ტრაპეზუნტის იმპერია, რომლის

¹⁾ მიზეზი ამისა იყო ბერძენთ იმპერატორი ალექსი ანგელ, რომელმაც თვისის სიხარბისა-გამო თამარისაგან დასაჩუქრებულთ ბერძენთ ბერებს წაართვა ყოველივე, რაც მიჰქონდათ საქართველოდგან თამარის ბრძანებით იმერთა ჯარნი მიუხდენ ბერძენთა და ერთი შეტევით აიღეს ტრაპეზუნტი, ლიმონი, სამსუნი, სინოპი, კერასუნდი, ქი-

ტორა, ამასტრია, ღერაკლეა პავლალონიით და პონტი. აქ თამარმა, როგორც ვსთქვით, დააარსა ტრაპეზუნტის იმპერია (1204 წ.), რომელიც არსებობდა 1461 წლამდე. ტრაპეზუნტი აღშენებულია ბერძენთა

– 88 –

გამგებელად დასვა თვისი ნათესავი, ძველადგან საქართველოში გადმოსახლებული ბერძენთა იმპერატორთ ჩამომავალთაგანი ანდრონიკაშვილი. ასეთი სიძლიერე ჰქონდა თამარსა გარეშე საქმეებში.

რაც შეეხება თამარის მოღვაწეობას ქართველთა ერის წინსვლისა და წარმატებისათვის, ამის აღწერას და დაწვლილებით გამოძიებას მეტად დიდი დრო მოუწდება, ამიტომ ჩვენ აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ ამ საკვირველი დედაკაცის უმთავრეს საქმეთა და მოღვაწეობათა.

გამეფებისავე თანა თამარმან, როგორც პატრონმან და მამამან ქვეყნისამნ, წინ წამოაყენა და მფარველობა დაუწყო ყოველთა ნიჭიერთა და სწავლა-მეცნიერებით აღჭურვილთა პირთა. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ყოველი მეცადინეობა იხმარა მიეცა მათთვის შეძლება, რათა თვისი სწავლა და გამოცდილება კეთილად მოეხმარათ მამულის წარმატებისათვის. ამნაირის მფარველობის და მოზრდივი სიყვარულის გამო ¹⁾ საქართველოს გამოეზარდნენ შესანიშნავნი და უკვდავნი მოღვაწენი. როგორც სამხედრო წოდებაში, ისე საეროში და სასულიეროშიაც. იოანე და ზაქარია მხარგრძელები – სპასალარნი საქართვე-

გან. იმპერატორმა ადრიანმა გაათხრევინა უწინა აქ დიდი ნავთ-საყუდელი. ეს ქალაქი ერთ დროს ეჭირათ გოტებსა, მემრე ორ საუკუნეს გენუელებსა და იყო და არის ეხლაც სავაჭრო ქალაქი.

¹⁾ არ შეგვიძლიან აღვნიშვნელად დავტოვოთ ის გარემოებაც, რომ თამარის გამეფებამდის წინა მეფეებისაგან უკვე რამდენათმე იყო მომზადებული ის ნიადაგი, რომელზედაც ნიჭიერმა თამარმა აღმოაცენა და დაამკვიდრა ძლიერი სამეფო საქართველოსა, ერთად ერთი ნავთ-საყუდელი მაშინდელი დროის აზიის ყველა ქრისტიან ერთათვის საზოგადოდ.

– 89 –

ლოს ჯარისანი, შოთა რუსთაველო, ჩახრუხაძე, შავთელი და იმ დროინდელი გუნდი სასულიერო წოდებისა უკვდავნი არიან ქართველი ერის ისტორიაში და სახსენებელი მათი საშვილი-შვილოდ გადაიცემის. თამარის დრო (1184—1212 წ.) ოქროს ეპოქად არის ჩაწერილი საქართველოს, ერის ისტორიაში.

ეს დრო ჭემმარიტად იყო დრო ქართველთა სულიერ-

ერის და ზნეობრივის ზრდისა და წარმატებისა. ამ დროს დაიწერნენ უკვდავი თხულებანი, იქმნენ საკვირველნი ძლევანი მრავალთა საქართველოს მტერთა ზედა, გაშენდნენ ქალაქ-დაბა-სოფელნი, ¹⁾ დიდნი და მრავალნი ტამარ-მონასტერნი და მათთან ერთად სკოლანი ხალხის გასანათლებლად, გაყვანილ და გათხრილ იქმნენ რუნი, არხნი ²⁾ ურწყავ ადგილების მოსარწყავად და მოსაშენებლად; ქვეყნის დასაცავად მტრების შემოსევისაგან. მაღალ მთების მწვერვალთა ზედა აგებულ იქმნენ კოშკნი, ციხენი, თხრილნი, გამოქვაბულნი, საკვირველნი გალავანნი და კარები; ეკლესიის საქმეების განსაწმენდელად და გასაუმჯობესებლად მცხეთაში მოწვეულ იქმნა კრება სასულიერო პირთა,

¹⁾ სხვათა შორის, თამარმა ააშენა ქალაქი თამარა-შენი ლიახვის ხეობაში. ეს ახლა სოფელია. ააგო სამების ტამარი ალაზნის მარცხენა ნაპირზე, დაბა ალვანში, საცა მას ჰქონდა მშვენიერი სასახლე. დაასრულა აღშენება ვარძიის კლდეში გამოკვეთილი მონასტრისა, აგრეთვე გაამშვენიერა გაენათის მონასტერი და სხ.

²⁾ ყველაზე დიდი არხი, მისგან გაყვანილი, იყო ის არხი, რომელიც ალაზნიდამ შირაქის ურწყავ ადგილების სარწყავად გაყვანილიყო. ახლა არხი გაუქმებულია და რამდენიმე მილიონი მანეთი დასჭირდება მის განახლებას.

– 90 –

რომელნიც ჩინებულად აღზრდილ იყვნენ ბრძენის გიორგი მთაწმიდელის სკოლაში – თბილისში.

ჩვენი მონასტერ-ეკლესიანი იმდენად მდიდარნი და განწყობილნი იყვნენ, რომ თამარი საზრდოს მიაწვდიდა ხოლმე ბერ-მონაზონთა, მონასტერ-ეკლესიათა უცხო ხალხთათაცა: ბერძენთა ასურელთა და სხ. თამარმა აღაშენა, განაახლა და შეამკო ტამარ-ეკლესიანი ქართველთა აგრეთვე პალესტინას იერუსალიმს, კვიპრეს, ანტიოქიას, ათონს, საზოგადოდ საბერძნეთს და მცირე აზიას. ყველა ამათ ხაზინის მიწვდის გარდა «უყიდნა შესავალნი და შესწირნა მამულნი და სოფელნი».

შემდეგი მშვენიერი ეპიტაფია მოკლედ გადმოგვცემს მთელს შინაარს თამარის მოღვაწეობისას:

«უბის ავაგე საყდარი, უწყლოსა წყალი ვადინე;
ისპაანს დავსდევ ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიდე;
თეთრს ზღვაში რკინა ჩავაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე;
ამდენი საქმის მოქმედმან ცხრა ადლი ტილო წავიდე» ¹⁾

¹⁾ თამარი აღესრულა 1212 წ. 18 იანვარსა და ჰმარხია გაე-

ნათის დიდებულს მონასტერში.

თამარის ფულზე აწერია შემდეგი:
დედოფალი მაღალ-ხარისხოვანი
დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა
თამარ, ასული გიორგისა,

– 91 –

ამ თავის დასასრულში მივიყვან ცნობებს იმ მონასტერ - ტაძრებზე, რომელიც აქვდათ ქართველებს გარეშე საქართველოსა ¹⁾

ა) ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში ¹⁾ აღშენებული მეოთხე საუკუნეში მირიან მეფისაგან. უბოძებია მისთვის ადგილი დიდს კოსტანტინეს, ბერძენთა და რომთა მეფესა. ესევე მონასტერი და სხვანაცა განამდიდრა მეფე ვახტანგ გორგასლანმან და მეფე ბაგრატ III-მან საფუძვლითგან განაახლა, განამშვენა და შესწირა მას დიდი მამულები საქართველოში. ამავე მონასტრისათვის მრავალი იღვაწა შავთის მცხოვრებმა ბერმა პროხორემ, რომელიც სიკვდილამდის სცხოვრებდა იერუსალიმში, ჯვარის მონასტერში. როდესაც მონასტერი დაძველდა, მაშინ იერუსალიმს მივიდა მოხუცებული შოთა რუსთაველი, დამწერი «ვეფხვის ტყაოსნისა» და დაადგრა ჯვარის მონასტერში;

შემდეგი მესსიისა

ღმერთმან ადიდოს ძლევანი მისნი"

(იხ. Нумизм. Баратаева).

¹⁾ მშვენიერი და დაწვრილებითნი ცნობანი საზოგადოდ ყველა ტაძრებზე და კერძოდ ქართველებისაზე აღუწერია ებისკოპოსს პორფირის თავის წერილში „О надпис. Въ Іерувалимѣ и др. мѣ-Стахъ православнаго Востока.“ ქართველთ ტაძრებზე ნაჩვენები წარწერანი (ამ წერილში) განუხილავს პ. იოსელიანს და აღუბეჭდია „საქართველოს მახარებლის" ნომბრის №-ში 1865 წლისა.

¹⁾ ამ მონასტერს დღესაც თბილისში აქვს თვისი კუთვნილი საყდარი (მეტოქი), წოდებული «ჯვარის მამად», აგრეთვე მთელს სა-

– 92 –

მას განუახლებია იგი და შეუწირავს მისთვის «მრავალი სიმდიდრე» და „თვითცა ეიდრე გარდაცვალებადმდე თვისსა ყოფილ-არს მუნ, ლოცვითა და ვედრებითა ღვთისა მიმართ აღსრულებულ არს და მუნვე ჯვარის მონასტერსა შინა დაფლულ არს, სადაცა სახელიც მისი არს მუნვე კედელსა ზედა დახატული და ჰგიეს ვიდრე მოდღეინდელად დღედმდე.

ბ) იაკობ ალფეზის ათორმეტთა მოციქულთა მონა-

სტერი აღუშენებია გიორგი I-სა, საქართველოს მეფესა. „ზარაფხანა მეფეთა მუნ ყოფილა ამ მონასტერსა შინა... ქრთამის მიცემითა თურქთა ეს მონასტერი წართვეს ქართველებს და მისცეს სომეხთა.“

გ) წმ. ნიკოლოზის მონასტერი კახთ-დედოფლის ელენესაგან (ელისაბედი) არის აშენებული. ტიმოთე მიტროპოლიტი თავის მოგზაურობაში (128 გვ.) სწერს ამ მონასტერზე: „წმიდის ნიკოლოზის მონასტერი კახთა დედოფლისა, ელენე ყოფილისა ელისაბედისაგან ¹⁾ აღუშენებულია წმ. ნიკოლოზ თვით მჯდარა მუნ; სენაკი მისი მუნ ყოფილა.“ ეკკლესიის კანკელზე შემდეგი წარწერაა: «წმიდაო ნიკოლოზო, მეოხ-ექმენ წინაშე ქრისტესსა კახთა

ქართველოში მიწები, ბაღები და მამულები. ყველა ამას განაგებს ბერმენი არხიმანდრიტი, რადგან ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში ეხლა ბერმენთ ხელშია.

¹⁾ ელენე იყი დედა მეფის გიორგისა, რომელიც აგრეთვე იწოდებოდა ლეონად. ქმრის სიკვდილის შემდეგ ელენე 1492 წ. მოლოზნად შეიმოსა და წარვიდა იერუსალიმს და იქვე აღესრულა.

– 93 –

დედოფალსა ელენეს, ყოფილსა ელისაბედს“ (იხ. Подъ княз. Челокаев. გვ. 23, პ. იოსელ.).

დ) წმ. აბრაამ მამათ-მთავრის მონასტერი, სადაც ისააკ შესწირა მამამან მისმან. ტიმოთე ამბობს (157 გვ.), რომელ თავადს აბაშიძეს გიორგის დარღვეული ესე მონასტერი განუახლებია ახალს საუკუნოებშიო. ამასვე ჰმოწმობს წარწერა: «ესე მონასტერი მამათ-მთავრის აბრაამისა განახლებულ არს საფასითა იმერლის გიორგი აბაშიძისათა 1700 წ.»

ე) წმ. იოანე მახარებელისა და მოციქულისა და ღვთის-მეტყველისა მონასტერი აღუშენებიათ საათაბაგოს ათაბაგებს. ეს ყოფილა დედათ მონასტერი და აქ ცხოვრებულან ქართველნი მოლოზანნი, ხოლო ეხლა ფრანგთა უპყრისთ. ამაზედ არის წარწერა: „ქრისტე ღმერთო, შეიწყალე იოანე ოსანამე.

ვ) ბასილის მონასტერი ჯვარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ ამირინდო ამილახორს და თაყას.

ზ) მეორე წმ. ნიკოლოზის მონასტერი ჯვარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ პაატა და ქაიხოსრო წუ-

ლუქიმეთ,

წ) წმ. თეოდორეს მონასტერი აღუშენებიათ ბეჟანს და ბაადურ ჩოლაყაშვილებს (ტიმ. 157 გვ.) წარწერანი მოგვითხრობენ: „ჩოლაყაშვილსა ყადორსა და მათთა ძმათა და ძმის-წულთა ცოდვანი მათნი შეუწდნეს ღმერთმან. ამინ. წმიდაო თეოდორე შეუწდნე ჩოლაყა... ამინ. მათ-

– 94 –

სა ემასა შიოს შეუწდნეს ღმერთმან. ამინ.“ მეორე წარწერა: «ღმერთო და წმიდაო თეოდორე, შეიწყალე ირუბაქისძე... ლაყას შვილი ცოდვილი ბენა. ესე საყდარი აღემენა ჩემთა მშობელთა შესანდობელად, რათა იქმოდენ აღაპსა თევდორობის პირველსა შაბათსა წმიდათა მარხვათასა. ქორონიკონს ტკგ» (1635 წ.).

თ) წმ. პირველ მოწამის ქალწულისა თეკლას მონასტერი აღუშენებია ჯვარის-მამის არხიმანდრიტს ქრისტეფორე ზედგინიძეს და იმის მამეულთ ნათესავთა.

ი) მონასტერი წმ. გიორგისა ურიათ უბანში დადიანთაგან აღშენებულია და «მოსახსენებელი მათი მუნვე არს.»

კ) მონასტერი მირქმისა დედათ მონასტერი აღუშენებიათ რაჭის ერისთავთა.

ლ) წმ. დიდისა მოწამისა დიმიტრი თესალონიკელის მონასტერი აღუშენებია ქსნის ერისთავს შალვას და სხ.

მ) მონასტერი დედათი წმ. დიდისა ქალწულ-მოწამისა ეკატერინასი ფენასკერტელის ციციშვილის ამილბარისა და მაჩაბელთაგან არის აღშენებული. ტიმოთეს მისვლის დროს (მე XVIII საუკ.) ამ მონასტერში უნახავს იღუმენია ანჩაბადის ასული, ორი მოლოზანი კახელნი, აგრეთვე იმერელნი და „ყოველნივე მას მონასტერსა შინა მყოფნი ქართველნი».

ნ) ბეთლემს არიან — სამწირველონი ქართველთანი.

დ) ქალაქ იერისსოს (საბერძნეთში) ძველის ეკკლესიის მარმარილოს ქვაზედ აწერია ქართულად: „წელსა... ღვთივ-გვირგვინოსანსა მეფობასა მიხეილ პალჟოლოდოსისა... აღიშენა ქართველთაგან.“ აქვე მაცხოვრის ერთ

– 95 –

დაძველებულ ხატზე. პ. იოსელიანს წაუკითხავს: „ქრისტე შეიწყალე ცოდვილი წილკნელ ეპისკოპოსი დავით, რო-

მელმან მოვაწიე აქა ქორონიკონს კდ.“ (1336 წ.) – 1768 – 1778 წწ. აქ მჯდარა ქართველი ეპისკოპოსი გაბრიელ ღვანკითელი, იმერელი ¹⁾).

ო) ათონის მონასტერ-ლავრა, საცა ითარგმნა სამღვთო წერილი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ.

აქვე მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს:

ზემორე მოხსენებული პროხორეს ლუსკუმა ასვენია ჯვარის მონასტერში და თვით პროხორეს სურათი დახატულია მის კედელზე. აქვე ხატიან: მირიან, ვახტანგ გორგ-ასლანი, ბაგრატ III, ქათოლიკოსი აფხაზეთისა მაქსიმე, თფილისის მიტროპოლიტი ელისე, მანგლელ არხიეპისკოპოსი თეოდორე, ბედიელი, ჯვარის მამა ნიკიფორე, მარიამ ქართლის დედოფალი, დადიანი ლეონ თვისის მეუღლით, პაატა და ქაიხოსრო წულუკიძენი.

აქვე ცხოვრებულან წმიდანი და გამოჩენილნი პირნი: მღვდელ-მოწამე მოსე ქართველი; მღვდელ-მოწამე მარი ქართველი, ღირსი მამა იოანე ჭირჭიმელი, პეტრიწად წოდებული. ამას კახეთში, ქალაქ გრემში ჰქონდა სკოლა და ასწავებდა მოწაფეთა: ფილოსოფიასა, ღვთის-მეტყვე-

¹⁾ პ. იოსელიანი ამბობს (под. кн. Чел. гв. 20), რომ ქალაქ იერისსოს მიდამოში მე XI საუკუნეში ქართველთა მეფეთ დაახლოეს 42 კომლი ქართველნი მონასტერთა ჯოგების მოსავლელად, მიწის შესამუშავებლად და ბაღების მოსაშენებლად. აწ ეს ქართველნი სრულიად შეერთებულნი არიან ბერძნებთან და აღარ გაირჩევიან მათგან.

ლებასა, ელინურსა ენასა, ასურულსა, არაბულსა და სხ. – აქვე უცხოვრიათ მრავ. სხვათა მოღვაწეთაცა.

წამებულან მუნ:

20 ივლისსა სალომე, რომელიც მიუღებლობისათვის მაჰმადიანობისა შეუპყრიათ სარაცინთა, ცეცხლითა და მახვილითა უტანჯავსთ და მოუკლავსთ.

19 ოკტომბერს ნიკოლაოზ დეალი, რომელიც თურქთა დასწევს ცეცხლითა.

23 ივლისსა მღვდელ-მოწამე ლუკა აბაშიძე, რომელსაც მრავალი წვალების შემდეგ წარჰკვეთეს თავი აფთითა.

ბატონიშვილი თეიმურაზი თავის საქართველოს ისტორიაში (გვ. 294) ჯვარის მონასტერზე მოგვითხრობს შემდეგს: „არიან მრავალნი წიგნნი ქართულნი, თარგმნილნი ბერძნულით, ასურულით და არაბულით ჩვენთა ღი-

რსთა მამათა ქართველთაგან, ჯვარის მონასტერსა უმრავ-
ლესნი არიან და იცვიან მუნ ვიდრე მოდღეინდელად
დღემდე და სხვათაცა მონასტერთა შინა ქართველთასა იე-
რუსალიმს იპოებიან წიგნნი ქართულნი.»

1) ივით ათონის «ივერიის ლავრა» ეხლაც უსამარ-
თლოდ უჭერიათ ბერძენთ ბერებს და ქართველებს აღარც კი უშვებენ შიგ.
ქართველნი მოღვაწენი ეხლა იქვე შორი-ახლო ძველი მონასტრისა აშენე-
ბენ ახალს სავანეს. ხოლო ძველი თვისი საკუთრება – ივერიის ლავრა
სამართლით უნდათ დაიბრუნონ. ხელმწიფე იმპერატორმა ყოვლისა
რუსეთისამ, ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე III-მ ბეჯითად მოისმინა საჩივარი
ქართველთ ბერთა, აღუთქვა შემწეობა და საქმის გათავებამდე დაუნი-
შნა ყოველ წლიურ საჩუქარი.

– 97 –

ყველა ეს წიგნნი, ხსენებულნი მონასტერნი და
ეკკლესიანი ეხლა უცხო ტომთ ხელშია ქართველთ მო-
ღვაწეთა ეს მონასტრები ოსმალთა დევნისა გამო სრუ-
ლიად დასტოვეს. დატოვება მათი მოჰხდა არა უწინარეს
სმე XVIII საუკუნისა. 1523 წელში მოგზაურს ნემეცს ბაუმ-
გარტენს სოლომონის ტაძარში, სხვათა შორის, უნა-
ხავს ქართველნი მოღვაწენიც, რომელთაც ხარისხით და
პატივით სჭერიათ მეოთხე ადგილი შემდეგ რომაელთა,
ბერძენთა და სირიელთა. სანუტ I (Hist. des Croisades)
ამბობს, რომ მარტო ქართველებს ჰქონდათ უფლება გა-
შლილ დროშებით უხარკოდ იერუსალიმში შესვლისა.
იერუსალიმის წმიდა ადგილების მოსალოცავად მიმსვლელს
ახდევინებდენ (სულზე): ლათინს 14 პიასტრსა (გროშსა),
ბერძენს 7-სა, არაბთა და მისირიელთ 3) ხოლო ქართ-
ველთ და აბსიენიელთ არაფერს (იხ. О религ. и полит.
сост. Грузии. მე XVII საუკუნეში, წერილი აკადემიკოს ბრო-
სესი).

თავი XIII.

საქართველოს აოხრება სპარსთა და მონგოლთა-
გან. – წამება: შალვასი, ათთა ბევრთა მოწამეთა, მეფე
დიმიტრი თავდადებულისა. – გადაწვა ქვაბთა-ხევის
მონასტრისა. – ფრანგობის მქადაგებელნი საქართვე-
ლოში. – მოღვაწეობა მეფის გიორგი ბრწყინვალისა,
ალექსანდრესი, დიმიტრისი. – განაწილება საქართვე-
ლოსი სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ. – დამ-

ხოზა ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის იმპერიათა. –
პაპის მოხელეთ მეცადინეობა ქართველთ გაფრანგე-
ბისათვის. – საათაბაგოს გამგებელად ინიშნება გა-
მაჰმადიანებული ყვარყვარე ფაშა.

თამარის მოადგილე მეფეთ ქვეყნისათვის და ქრის-
ტიანობისათვის ზრუნვა არ ეხალისებოდათ. ეს იყო მიზე-
ზი, რომ ხალხის მოძღვარნი და მსახურნი, მოკლებულნი
მეფეთ წყალობას და მფარველობას, ზნეობითად დაეცნენ
და შეიქმნენ ანგაარ და ვეცხლ-მოყვარენი. საუბედუროდ,
ამავე დროს საქართველოს აღმოუჩნდნენ ახალნი მტერნი
– მონგოლნი, რომელთაც ჩინგის-ყაენის წინამძღოლო-
ბით დაიპყრეს, თითქმის, მთელი აზია, რუსეთი და მოად-
გნენ საქართველოსაც. პატარა ერი თუმცა მამაცურად
შეებრძოლა გუნდსა მტრისასა, მაგრამ მისის სიმრავლისა-

– 99 –

გან იძლია და შეიხიზნა კავკასიონის მთის კალთებ-ღელე-
ებში. მტერმა გადასწვა და პირქვე დასცა ჩვენი ქვეყანა.
აღარც ერთი ტაძარი, აღარც ერთი შენობა ცოცხალი
აღარ გაუშვა. თვით დიდებული მცხეთის სამთავრო ტა-
ძრისაგან დარჩა მხოლოდ მისი სამირკველი. პატივისცე-
მისათვის საკვირველის და დიდად ქებულის წმ. ნინოსი
დაუნგრეველ-გაუოხრებელი დასტოვეს მხოლოდ ბოდბის
ტაძარი წმ. გიორგისა ნინოს საფლავზე, მაგრამ ისიც არა
უვნებელად. ვინც კი ქრისტიანნი ხელთ იგდეს, თავები
დასჭრეს და მათგან ააგეს სამკუთხიანნი გოდოლნი. ამის-
თანა სამწუხარო და სავალალო დროს, როდესაც „ჩემთვის
ცუნდრუკებდეს ყოველნი მტერნი ჩემნი ჩემთვის ჰზრახვი-
დეს ბოროტსა“ (ფსალმ. 40-9), მეფე რუსუდანის შემ-
დეგ საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ: იმერეთისა და
ქართლისა; მალე დროში იმერეთის სამეფო განაწილდა
შემდეგ დამოუკიდებელ სამთავროებად: ოდიშისა (სამეგ-
რელო), გურიისა, აფხაზეთისა, სვანეთისა და ჯიქეთისა. სა-
მეფოს დასუსტებისაგამო ყაზარდოში, ჯიქეთში, ოსეთში და
აფხაზეთში სრულიად მოისპო ქრისტიანობა, რომელსაც უფ-
რო .მწარე დღენი დაადგა შემდეგში, როდესაც ბრძოლის
სარბიელზე აღმოჩნდა საშინელი თემურა ანუ თემურ-
ლენგი, მონგოლთა წინამძღოლი.

როდესაც მონგოლნი შუა-გულ აზიიდან შემოებრ-
ძოლნენ სპარსელებს და სხ. მაშინ „ვერ შემძლებელმან
ჯელადდინ, სპარსთა მეფემან წინა-დადგომად მონგოლთა,

ვითარ ძლეულმან მათგანმან, ვლტოლვა კმეულ-ჰყო სპითა დიდითა, დედაწულითურთ და მგზავრ მოსრულმან სომხეთსა შინა, ალაოხრა ყოველი მხედრობაი სომხეთისა“.

– 100 –

მაშინ დედოფალმან რუსუდან წარგზავნა მაშველი ჯარი იოანე და მისი ძმის შალვა ახალციხელების წინამძღოლობით, მაგრამ ეს ჯარი იძლია და თვით შალვა დატყვევებულ ოქმნა. რამდენიმე წელიწადს შალვამ ტყვეობაში დიდი ტანჯვა და წვალება გამოიარა. მტერნი სცდილობდნენ, რომ მას დაეტევა სჯული ქრისტესი და მიეღო მაჰმადიანობა, მაგრამ ყოველი მათი მეცადინეობა ამაოდ დარჩა. მაშინ მოწამესა ჭემმარიტებისა „ჰგვემდეს უწყალოდ მყოვარჟამ; მერმელა საპყრობილესა შინა შეაყენა და პირად-პირადითა მძვინვართა ტანჯვითა განცდილმან ალასრულა სრბად მარტვილობითი“ (1227 წელს). შალვა ჩვენი ეკლესიისაგან შერაცხილია წმიდანად ¹⁾, იმავე ჯელადდინმა სომხეთში გასწყვიტა, თითქმის, ყველა მცხოვრებნი, მერმე შემოვიდა თბილისში და გასწყვიტა ასიათასი ქრისტიანე. ავლაბრის ხიდზე გადმოზიდა სიონის ღვთისმშობლის ხატი; რომელი ქრისტიანიც მას არ შეაფურთხებდა და არ ჰგმობდა, იმას ხიდიდან წყალში – მტკვარში ჰყრიდა. ქრისტიანთ სისხლი, ისტორიის მოწმობით, ქუჩებს რუებრ სდიოდა. აღარც ერთი სახლი დაუზიანებელი არ გაუშვა, თვით სიონის სობოროს გუმბათი ძირსა ჩამოაგდო; ამ დროს წამებულ ოქმნენ ათნი – ბევრნი ²⁾ მოწამენი

¹⁾ ანტონ ქათოლიკოზისაგან თქმული იამბიკო შალვაზედ:
«შალვა განმხედრი, უხორცოთა მტერთა;
სიმხნით ალადეგენს, ბრძოლათა მრავალ-ფერთა;
მოიღებს ძლევათ ღვთისადმი და საჭერთა;
ეგ სახედ ჯილდოს, ანგელთ საჭვრეტ-სამზერთა;
სისხლით ზიარ-ქმნილ, ქრისტეს შესაფერთა.“

²⁾ იმისაგანვე თქმული ათთა-ბევრთა მოწამეთა ზედა:

– 101 –

თბილისსა შინა. 1289 წ. ქრისტესთვის ეწამა არღუნისაგან ხალხის საყვარელი მეფე დიმიტრი თავდადებული, რომელიც ხალხს შეუყვარდა უფრო იმიტომ, რომ „ღამით ჩაიცვავდა ხოლმე კაბა-ჯუბასა, წავა და ინახულებდა საწყალოს ხალხის უბანსა; მოივლიდა ქვრივ და ოხერს, დავრდომილსა და ობოლსა. თავის ხელით ური-

გებდა მოწყალებას და საზრდოსა.“ და ამიტომ „ერი, ბერი, ობოლ-ქვრივი სულ იმის დღეს ლოცულობდა“.

თვით თემურ-ლენგი შვიდ-გზის შემოვიდა ჩვენს ქვეყანაში და რაც დაშთენილი იყო წინანდელი აოხრების შემდეგ და რაც ხელახლა აღორძინებულიყო ყველა გააოხრა, გაანადგურა. „შვიდგზის მიიღო ქართლმა (საქართველომ) ვნებად მისგან (თემურისგან) მახვილისა მიერ ტყვეობისა და ცეცხლისა და შენობითა საფუძველთა აღმოყრისა.“ ერთი შემოსევის დროს თემურმა ერთ დასტას თვისის ჯარისას უბრძანა გაეოხრებინა მონასტერნი და შენობანი, თუ კიდეც დაშთენილ იყენენ სადმე მიყრუებულს ადგილებში. ამ დასტამ მიაგნო ქვაბთახევის ღვთისმშობლის მონასტერს, რომელშიაც მტრის შიშისა-გამო ჩაკეტილი იყვნენ: „გარემო მახლობელთა მონასტერთაგანნი მონაზონნი, მრავალნი მამანი და დედანი, აზნაურთაგანნი და მღვდელნი და დიაკონნი და თვით მონასტრისა მის ძმანი.“ მტრის სიმრავლემ შეამტვრია კარები

«მარტვრთა შენთა რისხვ ას გზის ათასი;
აღმოჰსჭვირს შენი სასმელი რა მათ ასვი;
მიიღეს სურვილით იგი სასმისათ თასი,
სადაფის ფერად, ჰსპეტეს ფერ სათასი,
ერთად მოიგეს, სამეფოდ ცთასი.“

– 102 –

მონასტრისა, რომელიც ჯერ გაცარცვა სრულიად და მერმე კარები ჩაუკეტა და გადასწვა ფიგ'მომნ:ქ':ვდეული ხალხითურთ ¹⁾).

ასრეთი სოფლის ღელვა, სპარსელთა, თურქთა მონგოლთა შემოსევა იყო მიზეზი, რომ დედოფალი რუსუდანი 1239 წელს მიიქცა მძლავრის რომის პაპა გრიგორი მე IX-დმი და სთხოვა შემწეობა. პაპამ უპასუხა, რომ მე თვითონაც გაჭირებულს მდგომარეობაში ვარო. და ძალიანაც რომ მინდოდეს შველა, მაინც ვერ გიშველი, რადგან ჩემი ჯარი საქართველოში ვერ შემოვაო: გზები სარაცინთა აქვთ დაჭერილიო. ამის შემდეგ პაპა რჩევას აძლევს რუსუდანს დაემორჩილოს მას და შემწეობის მაგიერ ჰგზავნის საქართველოში 7 ბერს ძმათა მქადაგებელთა გუნდისას (fratres praedicatores), რომელთაც მთელი ქართველთა ერი, პაპის ფიქრით, უნდა დაემორჩილებინათ რომის წმიდა ტახტისათვის. რუსუდანმა გრიგორისაც ისეთივე ცივი უარი განუცხადა, როგორც მის ყოფილ მოადგილე პაპს ონორიოს III-ს, რომელიც აგრეთვე სცდილობდა ქართველთ

გაფრანგებას.

1289 წ. პაპა ნიკოლოზ მე IV-მ კიდევ გამოგზავ-

1) ანტონ ქათოლიკოზის მიერ თქმული იამბიკო წამებულთათვის ქვაბთა-ხევის მონასტერსა შინა:

„ქვაბთა-ხევის წმიდა, სამხოლო ივანი,
ეკკლესიისა პირმშოთასა საგვანი,
საკურთხეველი მსხვერპლთა ზეცად ამყვანი,
დაწულთ ნაბეჭდნი, კედელ-იატაკ-ქვანი,
ჩვენდა საქადულ, მუნ მსხვერპლი საღმრთო დაწვანი.“

– 103 –

ნა საქართველოში სჯულის მოძღვარნი – ფრანგნი ¹⁾, რომელნიც მეგობრულად მიიღო საქართველოს მეფემ ვახტანგ II და ნება დართო თბილისში დაეარსებინათ საკუთარი საეპისკოპოსო. წინამძღვარი ძმათა მქადაგებელთა იყო ფლორენტინის ეპისკოპოსი იოანე.

გიორგი ბრწყინვალის გამეფებიდამ (1318 წ.) საქართველომ ცოტა შეისვენა გარეშე მტერთა შემოსევისაგან. მიზეზი იყო ბრძენი მეფე გიორგი, რომელმაც მთელი საქართველო ხელახლა შეაერთა, მრავალგან დაამარცხა და განდევნა მტრები და გახდა მეფედ სრულიად საქართველოსა, რომელსაც გაშენება დაუწყო. მის შემწეობით მკვირცხლთა და გონიერთა ქართველთა მალე დროში კიდევ ააგეს ტაძარ-მონასტერნი, ციხე-გალავანნი, ქალაქნი სოფელნი, დასთესეს მინდორ-ველნი და მოაშენეს ვენახნი. თვით მეფე სცდილობდა ხალხის დაცემულ ზნეობის ამაღლება-გაუმჯობესებას. მანვე მთიულთათვის შეადგინა საერო კანონნი.

უკანასკნელი შემოსევა თემურ-ლენგისა მოხდა 1395–1400 წწ., რომელიც გათავდა ქართველთა და მონგოლთა შერიგებით ²⁾. ამის მიზეზი უფრო იყო ისა,

1) თუმცა საქართველოს დასავლეთიდან არ მოსდიოდა შემწეობა ქრისტიანთა ხალხთაგან, მაგრამ ქართველნი იმდენად გაბრაზებულნი იყვნენ სარაცინებზე, რომელ დედა-წულითურთ ჰსურდათ ამხედრება ევროპიის ჯართან ერთად წინააღმდეგ მტერთა დასაცველად სარწმუნოებისა და თვისის ხალხოსნობისა (ვინცენცი).

2) მონგოლნი ანუ თათარნი თუმცა ქრისტიანების დაუძინებელი მტრები იყვნენ, ქართველ ხალხს ვაჟკაცობისათვის, სხვა ხალხებთან შედარებით, პატივსა სცემდნენ. ქარველ მოგზაურთ წმიდა ადგი-

– 104 –

რომ მონგოლთა აღუჩნდათ საშინელი მტერი – ბაიაზედი,

რომლის დასამარცხებლად მონგოლნი გაეშურნენ მცირე აზიისკენ.

1389 – 1445 წ. ქართველთა მეფენი, როგორც მხედარნი ქრისტესნი გულ-მოდგინებით ებრძოდენ მტერთა ქრისტესთა და სცდილობდნენ ეკკლესიის აღორძინებას. ამიტომ ქათოლიკოსებთან ერთად მეფენი: გიორგი VII, კოსტანტინე, ალექსანდრე I და ვახტანგ IV აშენებდნენ ტაძრებსა, ამშვენებდნენ გაოხრებულ მონასტრებსა და სცდილობდნენ ქრისტიანობის დანერგვას იქ, საცა დროთა ბრუნებსაგამო ხალხი გადუდგა ქრისტეს სჯულსა. ყველაზე მეტი ამ მეფეთაგან იღვაწა ალექსანდრე I. ეს დაულა-ლაგად შრომობდა თავის ქვეყნისათვის. ყოველი კუთხე საქართველოსა მას სცნობდა თავის კეთილ მოძღვრად, პატრონად და გამხნეველებად. მან, სხვათა შორის, აღადგინა დანგრეული სამთავრო, სვეტი ცხოველის მცხეთის ტაძარი. რამდენიმე წელიწადს ხალხს სრულიად ხარჯი არ გამოართვა და თვითონ თავად-აზნაურებით იკვებებოდნენ თვისის საკუთარის შრომით. სასულიერო პირთა ზნეობის აღსადგენად მანვე მოიწვია კრება მცხეთაში და ფლორენტინის სასულიერო კრებაზე მიწვეულმა

ლებში არ ართმევდნენ ხარჯსა. ოსმალნი და მისირის სულტანთ იმდენად დაფასებული ჰყვანდათ ქართველნი, რომელ ქართველთ ტყვეთაგან ადგენდნენ თვის საკუთარ ამაღლას ანუ ჯარს, რომელსაც შემდეგში ეწოდა მამელუკის ჯარი. მიხეილ ნეანდერი (XVI საუკ.) ჰმოწმობს, რომელ ქართველთა ვაჟკაცობა, გულოვნობა, სიმტკიცე ქრისტეს სჯულისადმი ამდენი უბედურებების შემდეგ აკვირვებს მთელს დასავლეთსაო (ევროპას).

– 105 –

შესარიგებელად აღმოსავლეთ-დასავლეთის ეკკლესიათა, გაგზავნა მიტროპოლიტი გრიგოლი (ბროსეს თქმით სოფრონი), რომელმაც არ მიიღო დადგენილება კრებისა და გამოიქცა საქართველოში ¹⁾.

ბოლოს ჟამს თვისის სიცოცხლისა ალექსანდრე ბერად შედგა, იწოდა ათანასედ; მცხეთის ტაძრის გვერდით აიშენა ეკვედერი, მეფობა გადასცა თავის შვილს ვახტანგს (1442 წ.) და თვით ქრისტესთვის დაიწყო მოღვაწეობა. შვილიც და მამაც დაიხოცნეს 1445 წელს. გამეფდა გიორგი მე VIII, რომლის მეფობის დროს საქართველო სრულიად გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა და 5 სამთავროდ: აფხაზეთისა, ოდიშისა, სვანეთისა, გურიისა და სამცხისა (საათაბაგო). ამასთანავე

იმერეთისა და ლიხს იქითი სამთავროებისათვის დაარსდა ახალი საქათოლიკოსო კათედრა ქუთაისში. ქუთათელი

1) ფლორენტინის კრებაზე დაესწრო ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტთან საქართველოს მიტროპოლიტი გრიგოლ ერთი თავადითურთ. გრიგოლ, როდესაც ნახა სურვილი პაპისა და გაიგო მისი ჰაზრი საქართველოს ეკლესიის შესახებ, იდუმალად გამოიქცა საქართველოში და ხელი არ მოაწერა კრების განჩინებაზე (Древ. Биб. Т. VI გვ. 33-36). ამასვე ჰმოწმობენ დასავლეთის მწერალნი და თვით რუსეთის პატრიარხი ნიკონი (Лѣтоп. По Никонову списку, т. V; გვ. 145) გორაცი ჯუსტინიანი ამბობს (გვ. 72-73): საბერძნეთის და ლათინო ეკლესიების შესარიგებლად მოწვეულს კრებაზე ქართველთაგან გაიგზავნა 1438 წელს იბერიის მიტროპოლიტი და მასთან მეფის სანდო კაცი მჭევრმეტყველი, ამათ ხელი არ მოაწერეს გარდაწვეტილებაზე (იხ. О религиоз. сост. Груз. до XVII) გვ. 141, წერ. ბროსესი).

– 106 –

აკურთხებდა ქუთაისში იმერთა მეფეთა და დამოუკიდებლად ჰმწყსიდა იმერთ სამწყსოთა. ამ დროიდანვე ჭყონდიდელმა ¹⁾, მეფის პირველმა ვეზირმა დაჰკარგა თვისი მნიშვნელობა არათუ ამერთა სამეფოთათვის, არამედ იმერთა სამეფო-სამთავროთათვისაც და ჰმართავდა მხოლოდ ჭყონდიდის ეპარქიას.

ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ეკლესიის გამაბრწყინვებლად გამოჩნდა მეფე დიმიტრი, რომელიც ბერად შეიმოსა (დაერქვა დამიანი); მას თვისის მაღალ ზნეობრივის ცხოვრებით და მაგალითებით უნდოდა განემხნეებინა სასულიერო წოდება და დაცალიერებულ მონასტრებში ისევ დაესახლებინა ბერ-მონაზონნი. მაგრამ ყოველი მეცადინეობა დამიანისა და სხვათა ველარ შველოდა ქვეყანასა, მით უმეტეს, რომ 1454 წ. სრულიად დაიმხო ბერძენთა იმპერია და მაგიერ დაარსდა ოსმალთა სამეფო ანუ სასულთნო, რომლის სატახტო ქალაქად შეიქმნა დი-

1) ჭყონი მეგრულად ჰქვიან მუხასა. წარმართობის დროს სამეგრელოს სოფ. მარტვილში მდგარა ერთი დიდი მუხა, რომლისათვისაც თავყანი უციათ მეგრელთა. ქრისტიანობის დროს დაუმხიათ მუხა და მის ადგილას აუციათ საეპისკოპოსო საყდარი და პატივისცემისათვის ქრისტიანობის გამარჯვებისა წარმართობაზე აქვე დაუწესებიათ კათედრა ჭყონდიდელისა (1001 – 1015). ამ კათედრაზე ირჩევდნენ იმისთანა ააცს, რომელიც ცნობილ იყო თავის მაღალ-ზნეობით და სწავლა-განათლებით. «ჭყონდიდელის ხელისაწი იყვნენ ქვირივ-ობოლნი, დავრდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი, შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთვის ყოველსავე მეფესა; ესევე იყო მწიგნობართ უხუცესი და ყოველთა სამეფოთა მწერალი. ესევე მისცემდა

დებული კოსტანტინეპოლე, სტამბულად წოდებული. როდესაც ოსმალთ მკვიდრად ფეხი მოიდგეს საბერძნეთში, შემდეგ გადმოვიდნენ მცირე აზიაში და 1461 წ. დაამხეს თამარისაგან 1204 წ. დაარსებული ტრაპეზუნტის იმპერიაცა და მერმე წამოვიდნენ საქართველოსკენ ქრისტიანთა ხალხთა გასაწყვეტად ანუ გასამაჰმადიანებლად.

ამისთანა საშიშარ დროს კათოლიკეთ ბერნი, ქრისტიანთა ერის შველის მაგიერ სცდილობდნენ საქართველოში გაეგრცელებინათ საკათოლიკო სარწმუნოება ¹⁾. მათის ჩაგონებით მეფე კოსტანტინე მესამე კიდევ შემწეობას სთხოვდა პაპა ალექსანდრე VI, რომელიც შემწეობის მაგიერ უფრო აქეზებდა თავის სჯულის მქადაგებელთა საქართველოში და ტიუბინგენის და მარტინე კრუზისთან ერთად სცდილობდა ქართველთა ერი დაემორჩილებინათ თავის ტახტისათვის. მაგრამ ყველა მათი ცდა დაშთა ხმად

და მათთა სამჭირნოთა მოხსენებად მეფისა; ესევე იყო ლაშქრობისა ჟამსა პატიოსნისა ჯვარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლისა ჟამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული და ახალ წელს მაკვლევნი მეფისა (ვახუშტი). პირველ იანვარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკვლევდა მეფესა ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა და სანუკარსა შაქრისასა“ (ვახუშტი ისტ. გვი. 14).

¹⁾ საკათოლიკო სარწმუნოება მართლმადიდებლობითი სარწმუნობისაგან მით გაირჩევა მხოლოდ, რომ იმის წარმომადგენელი არის პაპა, რომელსაც ქრისტეს მოადგილედ ჰხადიან, სარწმუნოების სიმვოლოშია დამატებული: „მრწამს სული წმიდა, რომელი მამისაგან და ძისაგან გამოვალს“. აგრეთვე მღვდლებს შეუღლების ნება აქვსთ და წვერის დაყენება კი კანონიერი არ არის.

მღალადებულად უდაბნოსა შინა. მცხეთის საპატრიარქო ტახტი ისევ შეურყეველად დაშთა, თუმცა ზოგიერთთა მისთა მოწაფეთა ირწმუნეს რომის ტახტი. ესენი იყვნენ უფრო მეტად საათაბაგოს მცხოვრებნი.

ამის მიზეზი შეიქმნა ათაბაგი ყვარყვარე. 1580 წ. ყვარყვარე დატყვევებულ იქმნა ოსმალთაგან. და კოსტანტინეპოლეში მან მიიღო მაჰმადიანობა და დაინიშნა ახალციხის ფაშად. ტიუბინგენის მასწავლებელთა დოკტორმა იაკობ, ანდრიაიმ, გერლახიმ, ანტონიმ, სუვეიცერმა და

პროფესორმა მარტინე კრუზიმ ჩააგონეს ყვარყვარეს, რათა ნება მიეცა თვისის ქვეშევრდომთათვის მიეღოთ საკათოლიკე სარწმუნოება. აი იმის მიზეზი, რომელ ეხლა იმდენი ქართველი კათოლიკეა ახალციხის მხარეში.

თ ა ვ ი XIV.

ქართველნი ჰშველიან დევნულთა ბერძენთა. – არსდება ახტალას ბერძენთ საეპისკოპოსო. – სპაროსმალნი იყოფენ საქართველოს. – მაჰმადიანობა ფეხს იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს ზოგიერთ კუთხეებში. – ამისთანა დროს ქრისტიანობას უჩნდებიან თვისნი სვეტნი. – წამება: გარეჯის მოღვაწეთა, მეფე ლუარსაბისა, ქეთევან დედოფლისა და სხვათა.

საბერძენეთის იმპერიის დამხობის შემდეგ საქართველოს არა თუ საიდანმე შემწეობა არ მოსდიოდა, არამედ, თვით უშემწეოდ დაშთენილი, სხვა ხალხებისათვის, შეძლებისამებრ, უნდა შემწეობა მიეცა. როდესაც ოსმალთა რბევა და დევნა დაუწყეს ბერძენთა, მაშინ ისინი მოიქცნენ საქართველოს მეფეთადმი და შველა სთხოვეს. მეფეთაც მიჰხედეს მათ გაჭირებულ მდგომარეობას და დაასახლეს იგინი სომხეთში, საცა მათთვის დააწესეს საკუთარი საეპისკოპოსო სოფელ ახტალას (ახტალის ბერძენთა ეპისკოპოსი ემორჩილებოდა საქართველოს ქათოლიკოზს და ეს კათედრა არსებობდა 1827 წლამდის და ბოლოს უკანასკნელის ეპისკოპოსის იოაკიმეს სიკვდილით სამუდამოდ მოისპო საეპისკოპოსო კათედრა ახტალისა).

– 110 –

როდესაც მონგოლთა ზღვებრ ღელვა შეჩერდა, როდესაც რუსეთი, ოსმალეთი, სპარსეთი და საქართველო განთავისუფლდნენ მათ ხელიდამ, მაშინ ქართველთ მცირეერი – ერი უმშვენიერესი ყოველთა ერთა შორის, მქონებელი უმშვენიერესის და მდიდარის მიწა-წყლისა და უტკბილესის ქრისტეს სარწმუნოებისა, შეიქმნა საცილობელ საგნად სპარსთა და ოსმალთა შორის. ორსავე ამ ურჯულო ხალხსა უნდოდა თვისი გავლენა და უზენაესი უფლება ექონია საქართველოზე, და, რადგან ქართველნი არ ემორჩილებოდენ არც ერთსა და არც მეორესა, ამიტომ ისინი შემოესეოდენ ხოლმე საქართველო-

სა, არბევდენ და აოხრებდენ ქვეყანასა. რადგან საქართველოს დამორჩილება, მათი ჰაზრით, შეუძლებელი იყო, თუ ამ ქვეყანაში ქრისტიანობა არ მოისპობოდა, ამიტომ იგინი ყოველ გვარ ღონის ძიებას ხმარობდენ, რათა მიეღებინებინათ მათთვის მაჰმადიანობა. ნიშნად თვისის გამარჯვებისა მეფეების და წარჩინებული პირების გამაჰმადიანება მიაჩნდათ. ეს არის მიზეზი, რომ მე XVI საუკუნიდამ მოკიდებული საქართველოში ვხედავთ მრავალ გამაჰმადიანებულ და აგრეთვე წამებულ მეფეებსა. ცილობა სპარსთა და ოსმალთა 1624 წ. დასრულდა მით, რომ ამერეთი დარჩა სპარსელთა მფლობელობაში, ხოლო იმერეთი და საათაბაგო ოსმალეთის მფლობელობაში.

ამნაირად ორთავე საქართველოს მტერთა მეცადინეობით მაჰმადიანობამ ფეხი მოიდგა დაღისტანში, ჩეჩენში, ოსეთში, ჩერქეზეთში, სვანეთში, აფხაზეთში, ლაზისტანში, საათაბაგოში და შაი-აბაზ II-ს შემოსევის (1642 – 1667 წ.),

– 111 –

კახეთის აოხრების და 100,000 ქართველის აყრის და შუაგულ სპარსეთში გადასახლების შემდეგ (ამას ჰმოწმობს მუსულმანთ ისტორიკოსი ისკანდერ მუნჯი – Тифлисъ въ историч. и этногр. отнош. თხზ. დ. ბაქრაძისა და ნ. ბერძენოვის) მაჰმადიანობა გავრცელდა ჰერეთშიაც (საინგილო) და აქ მაჰმადიანობა უფრო დამკვიდრდა მაშინ, როდესაც ოსმალთ და სპარსელთ ქომაგობით ლეკნი ჩამოვიდნენ მთიდან და დასახლდენ ჭარ-ბელაქანში ¹⁾ და დააარსეს თვისი საკუთარი მმართველობა.

ასრე ქრისტიანობა საქართველოში დარჩა საშინელ მტრების ხელში: ოსმალთა, სპარსთა, ლეკთა, ჩერქეზიქთა და მრავალთა სხვათა ქრისტიანობის მოსისხლეთა მტერთა ზედ-გავლენაში.

¹⁾ ჭარი (ფიფინეთი), ბელაქანი, კაკი და მიდამონი მათნი ქ. ნუხამდის, რომლის ახლოს სოფ. გიშში იჯდა ქართველი ეპისკოპოსი, ძველ დროიდგანვე ეკუთნოდნენ საქართველოს და აქ ჰყვავოდა ქრისტიანობა. ამის დასამტკიცებელ საბუთად, გარდა მრავალთა და საკვირველთა ნაოხართა და ეკლესია-მონასტერთა ნაშთთა, დაშთენილთა ყოველთა წიაღთა და კალთათა კავკასიისათა და აგრეთვე მიდამოთა და ტყე-ღრეთა ალაზნის ველისათა, ჩვენ აქ მოვიყვანთ ცნობებს ამ ადგილებზე აგრეთვე ქათოლიკოზის მელქისედექის სიგელიდამ, დამტკიცებულიდამ დიდისა მეფის ბაგრატ მეოთხისაგან (1027 – 1072 წ.) და სხვათაგან.

სიგელი ასრე იწყობა:

ქ.

„და შევსჭედე სვეტი ცხოველი ოქროთა და ვეცხლითა და შევსჭედე წმიდა საკურთხეველი ოქროთა და ვეცხლითა, თვალით და მარგალიტითა, და მოვსჭედენ კანკელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქროთა და ვეცხლითა, და შევსჭედე ძელნი ცხოვრებისანი ოქრო-

– 112 –

განაწილებული და რამდენიმე ნაწილად გაგლეჯილი საქართველო ამისთანა საშინელ და სამწუხარო მდგომარეობაში არასდროს არა ყოფილა, რადგან იმ ადგილებშიაც, საცა ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არსებობდა, სპარსთა და ოსმალთ პოლიტიკურმა მოქმედებამ კეთილ-მორწმუნეთა მეფეთა, მთავართა, სამღვდელთა და ერისთავთა შორის ჩამოაგდო შუღლი, ურთი-ერთ სიმშულვარე და დავიდარაბა.

თუმცა ასრეთი იყო მდგომარეობა ამ დროისა, მაგრამ მაშინ საქართველოს ერს მაინც მოეპეოდა მრავალნი პირნი, რომელნიც კეთილად და ერთგულად ემსახურებოდენ მამულსა, სარწმუნოებასა და თვის გვარ-ტომობასა და მით სძლევდენ და აქარწყლებდენ ბოროტ-განზრახვათა და მოქმედებათა საქართველოს მტერთა

სანი ყოველნი თვალითა და მარგალიტითა და შევსჭედე წმიდა სამარტვილო ოქროთა და ვეცხლითა, თვალითა და მარგალიტითა და იმას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმიდათა ნაწილნი და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენე ხატი ოქროისა, რომელი მიზომა კოსტანტინე ბერძენთა მეფემან და სამარტვილოსავე შიგან დაუსვენე ხატი ესე წმიდისა ღვთისმშობლისა, შემკობილი ოქროითა, და მარგალიტითა, რომელი მიზომა ვასილი ბერძენთა მეფემან და (ჩამოთვლილია ხატთა რიცხვი) . . . „ქათოლიკოზს შეუწირავს კიდევ წმ. ჭურჭელნი, წიგნნი, რომელთა რიცხვი მისი მოწმობით „ესე წიგნები, რომელ მე დამიწერია ჯუღმლად არს თავი კე.“ შეუწირავს აგრეთვე შესამოსელნი და შესამოსავალად მცხეთის ტაძრისათვის მრავალთა ტაძართა, სოფელ-ქალაქთა შორის შეუწირავს „ჰერეთის მონასტერი დიდითა ძალითა და ჰერეთსვე კატეხისა ეკლესია შესავალითა მისითა და კაკს ვაჭარნი და ზიარი სოფელი დიდი.“ (იხ. ჩუბინოვის ქრისტ. ყგვ. 203-208).

– 113 –

ამ გვარნი პირნი იყვნენ:

სხვათა შორის, მთელი გუნდი გარეჯის მოწამეთა. წმიდანნი ესე ძმანი გარეჯისანი ეწამნენ წმ. აღდგომის დღესა სპარსთა ჯარის დანაშთენთაგან. „დამწყებელთა ლოცვისა ცისკრისათა იწყეს ლიტანიობად გარემო ეკვლე-

სიისა სიმრავლემან წმიდათა მამათამან და ხელთა შინა მათთა სანთელი აღნთებული და იხილეს შორს მდგომარე და დამალულ ბარბაროსებმა სანთლის შემწეობით კრებული იგი საღმრთოი, წარვიდეს მათ ზედა. ესრეთ ზედა-დამსხმელთა ბარბაროსთა ეკკლესია გარეშეიცვეს და წმიდა იგი კრებული უწყებულ-ჰყვეს ვითარმედ, ანუ დაუტევეთ ქრისტე, რომელსა აღიარებთ და მოსულნი ჰსჯულისა-დებისა მომართ მოციქულისა ჩვენისა დაემკვიდრენით ჩვენთათა... უკეთუ არა ისმინოთ ჩვენი, აჰა მახვილნი, აღმოხდილნი ხელთა შინა ჩვენთა, რომლითა აღისპნეთ: თვინიერ ერთისაცა თქვენგანისა განრომით ცოცხალ-ადრე.“ – მამასა მონასტრისასა და სხვათაცა ძმათა მტრისათვის მოუხსენებიათ, რომელ „ჩვენ სჯულის-დებათა ცრუისა მის მოციქულისა თქვენისთანა არა შევიწყნარებთ და არცა დაუტევეთ მეუფესა ჩვენსა და უფალსა ქრისტესა“... გვაცადეთ „ჰამად პასექისა მის უკვდავისა... იპყრენით უკვე კარნი ამის ეკკლესიისანი ძლიერად... შემდეგ დასრულებისა საღმრთოისა ლიტურდიისა, რაიცა გნებავსთ, ჰყავთ.“ მართლაც, ბარბაროსთა დაუცდიათ მათთვის და ლიტურდიის შემდეგ ყველანი დაუკლავთ და დაუხოციათ ტამარსავე შინა, რომელიც სრულიად გაუ-

– 114 –

ცარცვავთ და წასულან. ძვალნი ამა წმიდათანი ეხლაც ინახებიან გარესჯის ე კკლესიის ეკვედერის გამოქვაბულის საწნახელსა შინა ¹⁾.

აქვე მოვიხსენებთ წამებასა ნეტარისა მეფისა ლუარსაბისა.

ლუარსაბი იყო ძე მეფისა გიორგი X ²⁾ და გამეფდა 1605 წ. ამ დროს სპარსეთში ხელმწიფობდა შაჰი-აბაზ I, რომელიც საშინელი მტერი იყო ქრისტიანობისა საზოგადოდ და ქართველებისა კერძოდ. მას ამ დროს აქეზებდა და უფრო ამხნევებდა ლუარსაბის მტერი მოურავი სააკაძე. 1615 წ. შაჰი ურიცხვი ჯარით წამოვიდა საქართველოზე. მეფენი კახეთისა თეიმურაზ I და ქართლისა ლუარსაბ II მიიქცნენ იმერთა მეფისადმი, საიდამაც შაჰმა თვისის მლიქვნელობითა და მეგობრობის გამოცხადებითა გამოიხმო ლუარსაბი, „მეფე თეიმურაზი კი ვერ აცთუნა.“ გახარებულმა აბასმა ქვეყნის აოხრება მიანდო

1) ეკკლესიასა პირ-მშოთასა ნეტარნი, აქა ზადიკობად მოსრულნი ეკკლესიად,

აღფრინდეს ფრთითა წამებისათა სიბრძნით,
მუნასა მიმართ ზადიკასათვის აქათ
და შეერთნეს ზენათა იერ-არხთა.

ანტონ ქათოლიკოზი.

2) გიორგის ჰყვანდა სამი ასული: ელენე, ხორეშან და თინათინ. ელენე მიეთხოვა რუსთა მეფის გოდუნოვის თეოდორეს; ხორეშანი მიეთხოვა კახთა მეფეს თეიმურაზსა, თუმცა ახლო ნათესავი იყო მისი, მაგრამ ასრე ჰსურდა შაჰსა; თინათინი წართმეულ იქმნა აბაზისაბან თვის საცოლედ (საქართ. სამოთხე)

– 115 –

თვისი ჯარის მეუფროსეთა და თვითონ კი ლუარსაბი წაიყვანა ისპანში და ლიქნითა ესე ჰრქვა: „უკეთუ უარჰყო ჰჯული ქრისტესი და იქმნე მოსახელე მაჰმადისა, დიდითა პატივითა პატივ-გცე და მრავლითა დიდებითა განგიტეო ქვეყანად შენდა“. ლუარსაბმა უარი უთხრა, რის გამო შაჰის ბრძანებით მეფე შირაზის საპყრობილეში ჩასვეს და, შვიდი წლის ბყრობილობის შემდეგ, გამოიყვანეს მოედანზე და თავი მოჰკვეთეს ¹⁾ (1622 წ.).

წამება წმიდისა დიდისა მოწამისა ქეთევან კახთ-დედოფლისა.

ქეთევან იყო ასული აშოთან ბაგრატიონისა, მეფის კოსტანტინეს ძის წულისა. დედაკაცი ესე იყო განსწავლული ფრიად და ბრძენი. ქმარი მისი დავით იყო. ძე მეფისა ალექსანდრესი.

ბოროტსა შაჰ-აბაზს ჰსურდა კახეთის გაოხრება. მისი ხელშემწყობი გამოჩნდა. ეს იყო ძე კახეთის მეფისა ალექსანდრესი, ანუ მაზლი ქეთევანისა – კოსტანტინე, რომელიცა პატარაობითვე სპარსთა ხელმწიფის კარზე იზ-

¹⁾ „ეკკლესია უცვილი მეფე ქართლისა,
ლუარსაბ მთიებ, საჩინოდ აღმომზეობს,
ყოვლად-წელ ტანჯული, გულაბს პურობით მარტოებს,
მშვილდის თვთ ხმე წვით თვსთა განაკერძოებს,
მძიმეს მძიმეთ ჰრთავს, სულსა ადა-ღვთის-კარვებს.

ნიკოლოზ ტფილელი.

დღესასწაული მისი 21 ივნისსა. წმიდა გვამი მეფისა ჰმარხია შირაზს. საფლავისა მისისაგან ეხლაც „სნეულნი მიიღებენ კურნებასა“ (ქართ. ცხოვ.).

– 116 –

რდებოდა და იქვე გამაჰმადიანდა. თუ რათ ემტერებოდა კოსტანტინე კახეთის მეფესა და ძმასა თვისსა, ამას დავინახავთ შემდეგში.

ასრე აბაზმა დიდძალი ჯარით გამოისტუმრა კოსტანტინე კახეთსა და უბრძანა მოეკლა თვისი ძამა, ძმა და გამეფებულიყო კახეთში. კოსტანტინემ, მოსრულმა კახეთს, დაიბანაკა ჰერეთის (საინგილოს) ქალაქ ბაზარს (ეხლა გაოხრებული სოფელია) და აცნობა მისვლა თვისი მეფესა ალექსანდრეს.

გახარებული მეფე თავის ძით დავითითურთ მიეგება ძესა თვისსა კოსტანტინეს, რომელმაც თვისსავე კარავში ღალატით დაახოცინა: ძამა თვისი ალექსანდრე, ძმა დავით და მხლებელნი მათნი: აბელ ანდრონიკაშვილი ყორჩიბაში (ძამა ადამ სულტნისა) და ძმა აბელისა ეპისკოპოსი რუსთველისა. მერმე „სხეულნი იგი მართალნი აღჰკვიდნა აქლემთა ზედა და წარგზავნა დაფლვად ალავერდს და შეჰსთვალა მისდა (ქეთევანისად) სიტყვანი ყოვლად უღმრთოდასამებრ ნებისა თვისისა შეერთებისანი,“ ესე იგი ქეთევანსა, რძალსა თვისსა შეუთვალა, ჩემზე გამოთხოვდიო. წმიდამან ქეთევანმა, დიდად შეწყუბულმა ამა უღთოისა საქციელისაგან, დაასაფლავა ქმარი და მამამთილი თვისი და მერმე წარგზავნა ჯარნი დასასჯელად კაენისა. მართლაც, კახეთის ჯარისაგან იძლია უღვთო კოსტანტინე და მოკლულ იქმნა. ქეთევანმა „ძალთა მიგდებადი იგი მძორი დაყროლებული კოსტანტინესი პატივად თვისებისა თვისისა და გვარ-მადლობისა მის უკეთურისა დაფლვად უბრძანა“ და დიდი საჩუქრები გაუგზავნა შაჰსა, რომელთანაც მძევლად იყო ძე დედოფლისა

– 117 –

თეიმურაზი და მიუწერა: „ვითარმედ, მეფეო, მომეც ძე ჩემი თეიმურაზ, რამეთუ სახმარ არს მეფობისა შენისა მკვიდრი განგებად მეფობისა, რომელიც დამორჩილებულ არს შენდა, თუ არა სამეფო ესე განუდგეს ნებასა მეფობისა შენისასა და ერჩდეს სულთანსა საბერძნეთისასა.“ შაჰი, რომ არ დაკარგოს გავლენა კახეთზე, ისტუმრებს თეიმურაზს სამშობლოში იმ მოსაზრებით, რომ შემდეგში მაინც სამაგიეროს გადაუხდის კახელებსა.

მართლაც, ძალე შაჰი დიდის ჯარით მოვიდა და, განჯაში დაბანაკებულმა, „მიავლინა მოციქულნი და სთხოვა წინდი და წარუგზავნა თეიმურაზ ერთი ძეთა თვის-

თავანი, ჰსთხოვა კვალად წინდი და წარუგზავნა თეიმურაზ მეორეცა, შეჰსძინაო კვალად მესამედ ყეენმან და ითხოვა წინდი და წარუგზავნა დედა თვისი.“ დედა გაგზავნა მეფემან დასაწყნარებელად შაჰისა, რომელიც უმეტეს განძინდა, ტყვენი გაგზავნა სპარსეთში და თვითონ წამოვიდა კახეთის ასაოხრებლად. კახეთს დაადგა საშინელი წამება. თეიმურაზი გაიქცა იმერეთად და სპარსთა აღაოხრეს სოფელ-ქალაქნი, მოსწყვიდნეს ეპისკოპოს-მღვდელ-დიაკონნი, გაჟლიტეს მრავალნი ქრისტიანენი, პირქვე დასცეს ეკკლესიანი და მრავალი ხალხი აჰყარეს და გადაასახლეს სპარსეთში, საცა მის ძენი ქეთევანისანი საჭურის ჰყვნეს და ქეთევანიცა უარ-ყოფისათვის მაჰმადიანობისა აწამეს: „მოვიდეს უკვე მტარვალნი იგი დედოფლისად, თანა მექონნი მრავალ-ნაკვეთთა რკინათანი, აღატყინეს ცეცხლი და შთაყარნეს მას შინა რკინანი განხურვებად... განჰიმნეს ხელნი და მაჯანი, გლახაკთა გამოძრდელნი... დაჰგლიჯნეს მარწუხთა მიმართ ძუძუნი დასდვეს წყლულთა მათ ზე-

– 118 –

და საჯნი, ლურსმანნი იქმნეს მრავალნი ქვეშე წმიდისა და მათ ზედა განრთხმულ-იყო. და ზედაცა დაფარნეს იგინივე მრავალნი... განავლეს მკერდით ზურგამდე შამფური... ჯაჰყვა შემოარტყეს... ბარნი შემოსდვეს და აღმოახეთქეს თხემი... ქვაბი რვალისა დაჰსდგეს განხურვებული თავსა ზედაა.. სხეული წმიდისა დაწურვილი ძვირად შთაადგეს მწვირეთა შინა... საჰმელად ძაღლთა და მხეცთა. იქვე დასაფლავებული მისი სხეულის ნახევარი, წლის თავზე იტალიანელთა მონაზონთა მოართვეს თეიმურაზსა და მანცა ქართლ-კახეთის სამღვდელოებითურთ დიდის პატივით დაასაფლავა ალავერდის სობოროს ტრაპეზსა ქვეშე ¹⁾. დღეობად წმიდანისა დანიიშნა დღე აღსრულებისა მისისა 13 სექტემბერი. ეწამა ²⁾ 1624 წელსა (ვახუშტი).

მეფეთა და წარჩინებულთა თავადთა გვარში იყვნენ აგრეთვე მრავალნი, რომელნიც ბერად შედიოდნენ და თავის კეთილ-გონიერებით და ქრისტიანებრივის უმწიკვლო

¹⁾ ეს ქრისტეს სძალი სძალი, იასპ მჰჯრვალი ლალი, არ ნათელ მცხრალი, არ ყვავილ ფერით მზრალი, აქვს საღმრთო ალო ვითა ცხოველი წყალი, გული უმს სალი, მით დასცა მძლავრი მწყრალი; ამას იქმს ქალი, ბუნებით ჰირთა მკრთალი. თხემსა ლამაზს ჰყოფს, სიავი ცეცხლ-მსროლელი, ქედს ზედ სადგარი, მანიაკ საუკვდავოდ,

ძუძუთა საჯნი, ნაბერწყალ მკლოლოვარენი,
გულს ბარი, წელსა ჯაჭვ განცხელებული,
მუსკულთ მარწყხნი, შამფურნი მხურვალენი.

ჰკახენ ქეთევანს შესაბამ სიძე სძლობს.
ანტონ კათოლიკოზი.

– 119 –

ცხოვრებით მაგალითს აძლევდენ მტერთა და მტარ-
ვალთაგან შეიწროვებულ ქრისტიანეთა. ამგვარნი პირნი
იყვნენ: მეფის ძე იმერეთის სამეფოისა სიმონი, შემდეგში
ბიჭვინტის ეპისკოპოსი, კათოლიკოსი აფხაზეთისა და იმე-
რეთისა მალაქია აბაშიძე, გენათის ეპისკოპოსი მელქისე-
დექი, ძე მეფის ძისა ბაგრატისა დავითი, რომელიც ბერად
შედგა, მეფის ძე გიორგი, რომელსაც ბერობაში ერქვა
გერასიმე, მეფის დავითის ძმა ბაგრატი, ბერობაში ბარნა-
ბად წოდებული, მეფე ქართლისა გიორგი, რომელიც
სპარსელებმა მოსწამლეს, რადგან მან არ ირწმუნა მაჰმა-
დი, მეფე სიმონი, რომელიც მოსწამლეს ოსმალთა სტამ-
ბულში, წამებული მღვდელი მანგლისისა თეოდორე და
სხვანი.

2) ცხოვრება და წამება ამა წმიდანისა დაწერილ იქნა ქეთევანის
წამების მხილველთა ბერთაგან (იხ. მოთხრობა სპარსეთის და სა-
ქარვ. არეულობის თაობაზე მ. დე პეისიონელისა „ივერია 1879 წ.
№ 7); შემდეგ მისივე ცხოვრება აღუწერიათ: წამებულის ძეს თეიმუ-
რაზ I-ს, კახეთის მეფეს არჩილს, გიორგი მღვდელ-მონაზონს გარე-
ჯისას, ქათალიკოზ ბესარიონს, პატრიარქს ანტონი I-ს და ბოლოს
1833 წელს ქეთევანის ისტორია გამოიცა პარიჟში.

თავი XV

სპარსელნი შამოდინ საქართველოში, იჭერენ კა-
ხეთს და სახლდებიან აქ 80,000 კომლამდე. –
მტარვალობა სპარსთა. – ბიძინა, ელიზბარ, შალვა
და მოღვაწენი. – მოგზაურობა საქართველო-
ში პატრიარქების პაისისა და დოსითეოზისა. – ქა-
რთველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000
პიასტრამდე.

უმწარესნი დღენი დაადგა ქრისტიანობასა და საქარ-
თველოს ჟამსა ყენობისასა სპარსეთს უღმრთოისა შაჰ-აბას II
მცირისა და მის შემდეგ ვიდრე 1744 წლამდის, ე. ი.
მთელი საუკუნის განმავლობაში იწიწკნებოდა საქართვე-
ლო, რომელიც მრავალთა ტანჯვა-აოხრებათაგან უკვე

ემსგავსებოდა წამებულსა გვამსა.

როდესაც შაჰ-აბაზ პირველისაგან აოხრებული ქვეყნის შენება დაიწყო ქართლ-კახეთში, მაშინ შაჰ-აბაზ II-მ, არა მსურველმა საქართველოს კეთილდღეობისა, „წარმოგზავნა ურიცხვი ულუსი თათარნი დედაწულითურთ მათით და ფალავნებითა მათითა და ყოვლითა სიმდიდრითა მათითა და თავად მათდა უჩინა სულტანი არდალალისა და იგიცა ყოვლით სახლეულით მისით, რათა სრულიად აღხოცონ ქრისტიანობა. მყის აღიძრნეს და მოიწვივნეს კახეთად და დაიბანაკეს მუნ და დაემკვიდრნეს იგინი და

– 121 –

აღივსო სრულიად კახეთისა თემი (ქვეყანა), რამეთუ ვერავინ შემძლებელ იყო წინა აღდგომად მათდა სიმრავლისათვის მათისა. იწყეს-რა შენებად ზემო ბახტრიანით ¹⁾ ... ვიდრე ღანუხამდე (აწ დიდი და პატარა ბოინუგი ნუხის მაზრაში), რომელსა აწ ფარობით უხმობენ, იმიერ და ამიერ ალაზნის პირსა და ყოველთა ადგილთა კახეთისათა.“ ყველა ამ ადგილებში დასახლებულთა სპარსელთა სახლეულობანი იყვნენ 80,000 კომლამდე.

ამ დროს კახეთის მმართველად დროებით იყო ქართლის მეფე მაჰმადიანი როსტომი, პატარაობიდანვე გაზრდილი სპარსეთში, მერმე როსტომის სურვილისამებრ დანიშნულ იქმნა (1657 წ.) სპარსელი სალიმხანი, კაცი სასტიკი, უდიერი, მტარვალი. ქრისტიანობა ჩავარდა საშინელ მდგომარეობაში. ეკლესიანი, მონასტერნი დაზარეულ, გაოხრებულ იქმნენ. ისლამთა მასწავლებელნი სდევნიდნენ და აწვალებდენ მღვდელთა, ეპისკოპოსთა, ქრისტიანეთა, აგინებდენ და სტანჯავდენ მათ. დიდი, ძველი და შესანიშნავი ალავერდის ტაძარი შეიქმნა მაჰმადიანთა სამლოცველოდ. მისი ძვირფასი ხატი გაცარცულ და წაღებულ იქმნა. მოისპო ქრისტიანობა ალაზნის ველზე და მხოლოდ ძენი თუშეთისანი ფშავ-ხევსურნ-თიანეთისანი, ჩაკეტილნი მაღალთა კალთათა შინა კავკასიისათა, კიდევ აღვიარებდენ (რასაკვირველია ცხადლივ) ქრისტესა.

¹⁾ „უტოს ხევის შესართავის პირის-პირ, ალაზნის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა არს ციხე ბახტრიანი ანუ მაღრანისა... ესე ყოფილ არს დიდ-შენი და მაგარი, განა აწ უქმი (ვახუშტი გეოგრ. გვ. 320).

– 122 –

მაგრამ ამისთანა სავალალო დრომაც ქართველნი სა-
სოწარკვეთილებაში ვერ შეიყვანა. კიდევ იყვნენ მრავალნი
ქრისტეს მხედარნი, რომელთაც იმედი ჰქონდათ გამოეხ-
სნათ მამული და ჰსჯული განსაცდელისაგან. ამგვარ პირ-
თაგან, სხვათა შორის, იყვნენ ელიზბარ და შალვა ქსნის
ერისთავნი და ბიძინა ჩოლაყაშვილი, მმართველი ზემოისა
კახეთისა. ამათ იდუმალად ეხმარებოდა აგრეთვე არაგვის
ერისთავი ზაალი.

გამოჩენილთა ამა მამულის შვილთა შეჰკრიბეს ჯარი,
მოუწოდეს თუმ-ფშავ-ხევსურთაცა, გადავიდნენ კახეთს
და დაეცნენ მტერსა და „დაუწყეს სრვა და ხოცვა და
ესოდენ ასწყვიტეს, ვიდრე სრულიად მოსპობადმდე და
აოტეს და განაზნის და მოსრეს პირითა მახვილისათა
და თვით სულთან იგი, მთავრად მათდა ჩინებული, ძლივს
და შეესწრა ცხენსა და მცირედითა ოდენ კაცითა ივლტო-
და, დამტევებელი ცოლთა და შვილთა თვისთა; ხოლო მათ
ყოველთავე აწყვიდეს და იავარ ჰყვეს და სრულიად მოს-
პეს და განაზნის.“ სპარსელნი, დაშთენილთ ცოცხლად,
ლტოლვილნი უკუნ სპარსეთად, ყოველივე მოახსენეს
შაჰ-აბაზსა, რომელმაც უბრძანა მეფესა ქართლის შაჰ-ნა-
ოზსა (ამ დროს მეფედ ქართლისა იყო ვახტანგი – გამაჰ-
მადიანებული შაჰ-ნაოზი), რათა შეიპყრნას ბიძინა, ელიზ-
ბარ და შალვა და წარუგზავნოს მას. ვახტანგიც მოიქცა ბრძა-
ნებისა მეზრ ყეენისა. სამნივე ესე მხედარნი „განაშიშვლეს და
სიცხესა შინა მზისასა ჰაერსა ქვეშე განყარნეს, შეკრულნი
ხელით და ფერხით და და კლებულნი შიმშილისა და წყუ-
რვილისაგან განკაფულნი და ბუზთა და ბზიკთა მიერ უწყ-
ყალოდ წერტილნი“. შემდეგ ამისა ელიზბარს და შალ-

– 123 –

ვას „წვივთა მათთა უხეთქნეს მახვილნი და მუხლთა ზედა
დასცნეს ქვე და ეგრეთღა წარჰკვეთეს თავნი მათნი.“ ბი-
ძინა ჩოლაყაშვილს კი, მრავალის გამოცდისა და წვალების
შემდეგ, ასო-ასო დასჭრეს სხეული და ისრე მოჰკლეს
(1661 წ.). საქართველოს ეკკლესიამ სამნივე ესე სანატ-
რელნი აღიარა წმიდანებად. დღეობა მათი დღე აღსრუ-
ლებისა მათისა – 18 სექტემბერი. სხეულნი წმიდათანი ¹⁾
სამნივე ჰმარხიან იკორთას ტაძარში

არა უ კეთეს მდგომარეობაში იყო ქრისტიანობა ქარ-
თლში. ჯერ როსტომის დროსვე მრავალნი ქრისტიანენი
სპარსთა ზედ-გავლენისა და შიშისა გამო იღებდენ მაჰმადიანო-
ბასა. თვით მეფე მფარველი იყო მაჰმადიანთა. ეს იყო მიზეზი,

რომელ მეფეს მკიცხავი, ქრისტიანეთ მფარველი, ქართლის ტახტზე თეიმურაზ I მსურველი, განათლებული კათოლიკოზი ევდემოსი შეპყრობილ ოქმნა როსტომისაგან და, რამდენიმე ხნის პყრობილობის შემდეგ, მაღალის ციხიდან ჩაგდებულ მტკვარში. მაგრამ ჯერ არს აღვნიშნოთ, რომელ როსტომისაგანაც და ვახტანგ-შაჰ-ნაოზისაგანაც ბევრი საქრისტიანო საქმე გაკეთდა. ამათ შემდეგ გამეფე-

¹⁾ სამნი მარტვირნი, სამებისად მსრბოლობენ; ერის მთავარნი ორნი, ქსნის ძმანებნი,

შალვა თვით იფრთებს, ელისბარით აღისუფევენ.
მატაკარანი ბიძინა, მათ წინა-მსწრობი,
ასოთ განთვისით, სპარსთაგან იაკბარს,
შჰრიდით ნაჰვრად ნასხამთა ჰხმობს სიხარულით.

ნ. ტფილელი.

– 124 –

ბულმა ერეკლე I ¹⁾ გადააყენა სწავლული ქათოლიკოზი ნიკოლოზ და ბევრი ავნო ქრისტიანობასა.

ჩვენი ეკკლესიის მასწავლებელნი მაინც არა სცხრებოდენ და ყოველ ღონისძიებას ხმარობდენ ქრისტიანობის დასაცველად. იგინი, როგორც შინ, ისე გარეშე საქართვე-

¹⁾ 1658 – 1669 წლამდის საქართველოში უმოგზაურნია იერუსალიმის პატრიარქს პაისის, რომელსაც თან ჰხლებია მთელი სინკლიტი და გამოჩენილი დოსითეოზი, რომელიც შემდეგ პაისის მოადგილის ნეკტარიოზისა აღვიდა ტახტსა ზედა იერუსალიმის პატრიარქისა. პაისი ლაზიკით, გურით შამოსულა იბერიაში, ყოფილა მცხეთას, თბილისში, გელათში, ქუთაისში, მოქვში და ყველგან უმოგზაურნია. მისი მგზავრობა დაწვრილებით აუწერია დოსითეოზს თვის შესანიშნავს თხზულებაში „ისტორია იერუსალიმის პატრიარქთა“ (Bulletin Scientifique თარგ. მ. ს. სელეზნევისა). ამას გარდა შესანიშნავნია ეპისტოლენი თვით პატრიარქის დოსითეოზისა საქართველოსადმი. პირველი ეპისტოლე იწყობა ასრე: უბრწყინვალესო, უუდიდებულესო, უუმადლესო და მრავალ-მშვენიერო, მეფეო ქართლისაო, და ყოვლისა ზემოსა იბერიისაო, ბატონო კირ-ნიკოლაოს (ე. ი. ერეკლე I)... (პატრიარქი მოიკითხავს, კურთხევას უგზავნის, ჰსურს მისთვის სიცოცხლე და დღე-გრძელობა). ამბობს: ბაგრატიონთ შთამომავლობა, ესე იგი კეთილ-მსახურნი მეფენი ივერიისანი ძველადგანვე იყვნენ მფარველი და კტიტორნი წმიდისა და ცხოველს მყოფელისა ქრისტეს საფლავისა. მფარველები იმიტომ, რომ ბერძენთ მეფეთ, მისირის მეფეებთან ომების დროს, იერუსალიმის მონასტრები დაშთნენ აღუგველნი მხოლოდ ივერიელთ მეფეთ წყალობით; კტიტორები იმიტომ, რომ ბერძენ-ფრანგთა სარაცინებთან ომების დროს ეს მონასტერნი სრულიად დაძველებულნი იყვნენ და ინგრეოდნენ, მაგრამ, როგორცა სჩანს ერთი ქართული სიგელიდამ, შენახულიდამ წმ. გოლგოთაში, ქართველთ მეფეთ

განუახლებიათ და დაუცავთ იგინი. შემდეგ დოსითეოზი ჩამოსთვლის ყველა შეწირულებათა ქართველთასა, რომელიც მისივე ჩვენებით აღე-

– 125 –

ლოისა, ეკლესიის საქმეებში იღებდენ მონაწილეობას. მაგ. მოწოდებისამებრ ალექსანდრიის პატრიარქის პაისისა საქართველოდგან მოსკოვში წინააღმდეგ ნიკონისა იგზავნებიან მიტროპოლიტი ეპიფანე და არხიმანდრიტი პახომი.

მატება ვიდრე 150,000 პიასტრსა (გროშსა); კიდევ სთხოვს მეფესაც და ერსაც, რათა მიაწოდონ იერუსალიმის მონასტრებს საჩუქარი, რადგან მათ დასდებიან 100,000 პიასტრი ვალი. იერუსალიმის ტაძრებში წირვის დროს იხსენებიათ: მეფე დავითი, დედოფალი ელენე, მეფე ერეკლე I, დედოფალი ანა, კათოლიკოზი ევდემოს, თეკლე, ლუარსაბი და სხ. ერეკლეს თავის დედა ელენესთან გაუგზავნია იერუსალიმის მონასტრებისათვის ერთხელ 1667 პიასტრი, მეორეთ 1,000 პიასტრი (იხ. ბროშ. Послания Иер Патр. Досие въ Грузію გვ. 1—26).

თავი XVI

მოღვაწეობა ვახტანგ მე VI-სა. – ტიპოგრაფიის დაარსება და ბეჭდვა მრავალ-გვარ წიგნებისა. – დავა სპარსთა და ოსმალთ შორის საქართველოს ფლობისათვის. – ქრისტიანობა საშინელ მდგომარეობაში. – თეიმურაზ II მშვიდობიანობას ამყარებს. – იმერეთიდან იღვევებიან ოსმალნი. – ქუთაისში ტიპოგრაფიის დაფუძნება. – თელავსა და თბილისს არსდება სემინარიანი. – საქართველოს მოღვაწენი: ანტონი I, გაიოზი და სხვანი. – ქართველთ ბერნი აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, აშტრახანს და ყიზლარს, საცა დაარსეს სასწავლებელიცა.

უკეთესნი დღენი დაუდგა საქართველოს მეფე ვახტანგ მე VI დროს. თვით ვახტანგი იყო ღვთის მოყვარე, კეთილი, სწავლული კაცი. მან შეადგინა სჯულის კანონი ¹⁾, დამყარებული ქრისტიანებრივ სარწმუნოების სწავლაზედ და ამან დიდად დაიფარა ხალხი გარყვნილობისაგან და მაჰმადიანთა სწავლისაგან. მეფემ აღიყვანა კათოლიკოზის ტახტსა ზედა ხარისხ ჩამოხდილი ქათოლიკოზი ნიკოლოზი, (ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი) რომლის სიკვდილის შემდეგ ქათოლიკოზობა მისცა მმასა თვისსა დომენტი III, რომ-

ლის დახმარებით შეუდგა ეკკლესიების აგებას, დანგრეულთა და გაოხრებულთა მონასტერთა განახლებას. ქრისტიანობის დასამკვიდრებლად და სასულიერო წოდების

1) ესე კანონი შეიცავენ:

1. თვით ვახტანგისაგან შდგენილ 276 მუხლთა.
2. ბერძენთა კანონებს –სულ 420 მუხლი.

– 127 –

გასამხნეველად შედგენილ იქმნა კრება სწავლულთა პირთაგან. ამისთანავე პირთაგან შესდგა კომმისია, რომელმაც გამოიკვლია და შეადგინა ისტორია საქართველოისა გიორგი ბრწყინვალეადამ ვახტანგის დრომდის. მრავალნი საღმთო და საერო წიგნნი ¹⁾ აღბეჭდილ იქმნენ პირველად საქართველოში ვახტანგისაგან დაარსებულ სტამბაში. აღბეჭდილნი სასულიერო წიგნნი იგზავნებოდნენ საქართველოს ყოველ კუთხისკენ ეკკლესია-მონასტრებში სახმარებლად. ვახტანგმავე დააარსა სასწავლებელნი, საცა ასწავლიდნენ ყველასა, განურჩევლად წოდებისა და ხარისხისა: საღმრთო წერილსა, ფილოსოფიასა და სხ. ამგვარის მისის მოღვაწეობით, საქართველოს მონასტრებიდამ მალე დროში სწავლა-მეცნიერება დატრიალდა მთელს საქართველოში და ხალხი, ცოტა არ იყოს, მოსულიერდა, როგორც ზნეობრივის მხრით, ისე ნივთიერის. ვახტანგმა იერუსალიმის ტაძრებსაც მიაწოდა თვისი წვლილი. მან იერუსალიმის ქართველთ ტაძრებს გაუგზავნა 2,000 თუმანი (20,000 მანეთი). კეთილთა ბერ-მონაზონთა ამისთვის მე-

3. სომეხთა კანონებს – სულ 431 მუხლი.

4. მეფის გიორგი VI კანონებსა – 46 მუხლი.

5. აღბუღას კანონებსა, დაწერილთა 1446 წ. – სულ 176 მ.

6. მოსეს სჯულთა, გამოკრეფილთა დაბადებიდამ –სულ 52 მ.

7. ქათოლიკოზთა კანონთ, შედგენილთ იმერეთის ქათოლიკოზის ევდემოს II-საგან 1667 წ. – სულ 24 მუხლი.

8. ადგილობრივთა ჩვეულებათა, ძველებური დროიდგანვე დაშთენილთა ხალხში – სულ 74 მუხლი და სულ 1499 მუხლი.

¹⁾ ეს წიგნები არიან: სახარება, სამოციქულო, დავითნი, დაბადება, ლოცვანი, ქართლის ცხოვრება, ვეფხვის-ტყაოსანი, სჯულის

– 128 –

ფეს გამოუგზავნეს სასწავლო-მოქმედი ოქონის ღვთის-მშობლის ხატი, რომელიც ბოლო დრომდის ინახებოდა გაენათის ტაძარში.

სამწუხაროდ ეკკლესიისა და საქართველოსა, ოსმალნი, რომელთაც ეპყრათ დასავლეთი ივერია, გადმოვიდნენ აღმოსავლეთის ნაწილშიაც, გაიმარჯვეს სპარსელებზე და აღიყვანეს ქართლის ტახტზე გამაჰმადიანებული იესე, წოდებული მუსტაფა-ფაშად. ვახტანგი კი, ფრიად შეწუხებული საქართველოს უნუგემო მდგომარეობით, წავიდა რუსეთში ¹⁾ შემწეობის სათხოვნელად წინააღმდეგ სპარსთა და ოსმალთა. იესემ ხელ-ახლა გაავრცელა მაჰმადიანობა. ააგო მეჩეთები და მფარველობა დაუწყო მაჰმადიანთა. ქრისტიანთა მფარველნი და უღვთო მეფის გამციცხავნი იყვნენ ქათოლიკოზი დომენტი და დავით-გარე-სჯის უდაბნოს წინამძღვარი იოანე სააკაძე.

თუმცა სრულიად საქართველოს ჯერ-ჯერობით ჰფლობდენ ოსმალნი, მაგრამ სპარსელთ ფიქრადაც არ მოსდიოდათ მათთვის დაეთმოთ ეს ქვეყანა. იგინი ხშირად ეცემოდნენ საქართველოს, აოხრებდენ ეკკლესიებს და ატ-

წიგნი და მრ. სხვანი. ეს უკანასკნელი გადათარგმნილ იქმნა რუსულად და 1837 წ. დაიბეჭდა პეტერბურღში, სენატის ტიპოგრაფიაში (პ. ოსელიანი).

¹⁾ ვახტანგისაგან რუსეთისადმი მიმართვა პირველი მაგალითი არ იყის შემწეობის სათხოვნელად კახეთის მეფეთ: ალექსანდრე I-მა (1492 წ.), ალექსანდრე II (1587 წ.), თეიმურაზ I (1619 წ.) მიჰმართეს რუსეთის ხელმწიფეთ იოანე III, თეოდორე იოანეს ძეს და იმათაც აღუთქვეს თვისი მფარველობა და შემწეობა (იხ. Ист. Гос. Рос. Капam. т. VI, გვ. 250, т. X, გვ. 63).

– 129 –

ყვევებდენ ქრისტიანებს. ამასობაში ოსმალნიც განდევნეს ამერეთიდან, მაგრამ მალე (1723 წ.) ოსმალთ დიდი ჯარი წამოედგა სპარსელთა, დაამარცხა და განდევნა იგინი, გამოაცხადა თვისი მფარველობა ამერეთზე და მას განუჩინა მმართველად – ფაშა, რომლის სატახტო ქალაქად გახდა თბილისი. სპარსელნი ხელ-ახლა წამოედანენ მათ. წაიკიდნენ დევები და შუაში კოზაკი გაჭყლიტესო, რომ იტყვიან, სწორეთ ისრე მოუვიდა საქართველოს რომლის ნიადაგზე ბრძოლამ ამ ორთა ხალხთა შორის ქვეყანა სრულიად გააოხრა, ზნეობით დასცა და გაღარიბა. მძლავრნი ოსმალნი ხარჯს გარდა კიდევ სხვაფრივაც ჰყველფავდენ არა თუ ხალხსა, თვით ეკკლესიებსაც, მონასტრებს და ეპისკოპოსთაც. იმერეთის ხალხისაგან ყოველ წლივ, ფულს გარდა, იღებდენ ხარჯად რამდენიმე ყრმასა და ქალსა; ამერეთზედაც გააწერეს ეს სამარცხვინო ხარჯი.

ზოგიერთი იმერეთის წარჩინებულნი იმდენად ზნეობა დაცემულნი იყვნენ, რომ ქრისტიანთა ჰყიდდნენ ოსმალთ ბაზრებში ¹⁾. ამერეთის ქათოლიკოზი დომენტი III ცხადლივ ჰკიცხავდა ოსმალთა. მაგრამ იგინი არას უგონებდენ; მაშინ დომენტი ვაჟკაცურად წარსდგა სტამბოლის კარზედ სულტნის წინაშე, რათა აღხადოს საქართველოს

1) იერუსალიმის პატრიარქი თავის ეპისტოლეში იმერეთის, ოდიშის, საქართველოს, სვანეთის, აზხაზეთის და სრულიად ქვემოისა იმერეთის ქათოლიკოზს გრიგოლს (ლორთქიფანიძე), სხვათა შორის, სთხოვს მოახდინოს კრება, რომელმაც აღუკრძალოს ყოველთა გაყიდვა ქრისტიანეთა. ვინც არ დაიშლის, ის შეაჩვენონო. ქრისტიანთ გამყიდავ მღვდლებს და ბერთ ჩამოხდეს ღირსება და შეჩვენებულ იქმნენ. (იხ. ქართ. სასულ. მახარ. მაისი 1866 წ.).

– 130 –

მწარე ესე სასმელი. ხოლო თბილისის ფაშის დაბეზღებით დომენტის არა თუ შეუსმინეს, არამედ ქათოლიკოზი დამწყვდეულ იქმნა საბერძნეთის ერთ კუნძულზე. მცხეთის ტახტზე მოქრთამეობით აღვიდა კირილე. ამისთანა უნუგეშო მდგომარეობაში იყო ივერია და, მაშასადამე, ქრისტიანობაც. ქვეყანას ეჭირვებოდა მშველელი და კიდევ აღმოჩნდნენ. ესენი იყვნენ თეიმურაზ II და ერეკლე მეორე.

თეიმურაზი პატარაობიდანვე აღიზარდა სპარსეთის კარზე. იგი იყო ახოვანი, მხნე და ერთგული სპარსეთის შაჰის ნადირისა. თეიმურაზი ერთგულობისათვის დანიშნულ იყო სპასპეტად სპარსეთის ჯარისა. განძვინებულმა ნადირმა თვით წამოიყვანა სპარსეთის მხედრობა, შეებრძოლა ოსმალთა ჯარსა (80,000 კაცს), სახელოვანად დაამარცხა იგი და აიღო განჯა, თბილისი, ერევანი და სხ. აქედგან წავიდა სპარსეთში და იქ გაიწერა ძე თეიმურაზისა ერეკლე, გამოჩენილი და განთქმული თვისის ვაჟკაცობით, მისი მამა თეიმურაზი კი დანიშნა მეფედ კახეთისა. –1744 წ. ერეკლეს მისცა ნადირმა სამეფო კახეთისა და თეიმურაზს სამეფო ქართლისა.

მამა და შვილი შეუდგნენ ქვეყნის შენებას. მათ ჰმშველოდა განათლებული ქათოლიკოზი ანტონი I, რომელსაც შეუჩნდნენ კათოლიკეთ მისიონერნი; მათთან დაახლოვებისა გამო შესწამეს ანტონს ქათოლიკოზის მიღება და თეიმურაზმა განდევნა ¹⁾ იგი საქართველოდგან.

1) ამასთანავე თეიმურაზმა ქართლიდგან სრულიად განდევნა

ქათოლიკეთ მისიონერნი და მათი ეკკლესია მართლ-მადიდებლობით
ტაძრად გახადა (შარდენ).

– 131 –

ანტონი წავიდა რუსეთსა, თავი იმართლა უუწმიდეს სინოდის წინაშე და დანიშნულ იქმნა არხიეპისკოპოსად ვლადიმირის ეპარხიისა (1757 წ., 27 ნოემბერს. – БУТК. ტ. I).

მალე ნადირის წყალობა მოაკლდათ ქართველთ მეფეთა, რადგან ესენი რიგიანად არ ემსახურებოდენ მას და სცდილობდნენ მის მფარველობიდან გამოსვლას და რუსეთის ერთგულებას იჩენდენ. ნადირი იმუქრებოდა ქვეყნის აკლებას, რის გამო თეიმურაზი წავიდა რუსეთში შემწეობის და მფარველობის სათხოვნელად, ქართლ-კახეთის მეფედ კი დაშთა ერეკლე II (1762 წ.).

სპარსეთში მოჰხდა არეულობა. ამით ისარგებლა ერეკლემ და შეუდგა ხალხისთვის და სარწმუნოებისთვის ზრუნვას. თბილისის ტიპოგრაფიაში აღბეჭდა ყოველ-გვარი სასულიერო წიგნები და დაურიგა ეკკლესიებს სახმარებლად. დაიწყო განახლება ზოგიერთის ეკკლესიებისა. რუსეთიდან გამოიწერა ანტონი I და ისევ ქათოლიკოზობა მისცა. დაულავგმა ამა პირმა, მეფის დახმარებით, მონასტრებში დააარსა სკოლანი ყრმათა სასწავლელნი, მათთვის შეადგინა სახელმძღვანელონი და აგრეთვე შეთხზა და გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები ¹⁾ და ყოველ მონასტერს ბიბლიოთეკისათვის გაუგზავნა თითო ცალი.

¹⁾ ანტონ I შრომანი:

1, ღვთის-მეტყველება, 2, წყობილ-სიტყვაობა, 3, მზა-მეტყველება, 4, განმარტება მოციქულის პავლეს ეპისტოლისა რომაელთა მიმართ, 5, განმარტება 50 ფსალმუნისა, 6, სვინაქსარი, 7, ისტორია ეფესოს მსოფლიო კრებისა, 8, კატელორიანი არისტოტელისა, 9, ფილოსოფია ბაუმეისტრისა, 12 ქართული ღრამატიკა და სხვანი.

– 132 –

ამნაირის მოღვაწეობით ანტონმა ბერ-მონაზონნი გაანათლა და სასულიერო წოდება შეიქმნა ღირსეულ მწყემსად ხალხია მონასტერთა სკოლებში სწავლობდენ- ყოველი წოდებიდამ. ანტონის გამხნეებამ და მფარველობამ საქართველოში დაჰბადა მრავალნი განათლებულნი პირნი. დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, ავტორი „კატის ომისა“, თბილისის მთავარეპისკოპოსი ტიმოთე, ავტორი «მოგზაურობისა წმიდა ადგილებში», მთავარ-ეპისკოპოსი ათანასე,

რომელიც მეფე ერეკლემ 30 მაისს, 1752 წ. გაგზავნა რუსეთში იმპერატრიცა ელისაბედისაგან შემწეობის სათხოვნელად. ათანასე იქვე რუსეთში დარჩა და 21 დეკემბერს 1761 წ. უწმიდესის სინოდის ნება დართვით მოსკოვში გახსნა ქართული ტიპოგრაფია და დაიწყო სასულიერო წიგნების ბეჭდვა ¹⁾ მისივე თხოვნით (20 ოკდომბერს 1769 წ.) უწმიდესმა სინოდმა ნება დართო გაეგზავნოს საქართველოს ვედრონახევარი მირონი ეკკლესიებში მოსახმარებლად ²⁾ (სინ. არხ. საქმე 1769, № 297). აგრეთვე დავითი თბილისის სემინარიის რექტორი; გაიოზი რექტორი თელავის სემინარიისა. ამ განათლებულმა მღვდელ-მთავარმა

¹⁾კორრექტორად ათანასეს ჰყვანდა მელქისედექ კავკასიძე. ტიპოგრაფიაში აღიბეჭდენ: დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, სამოციქულო და ანბანი სამს ენაზე: ლათინურზე, ბერძნულზე და რუსულზე.

²⁾ამ დრომდის მირონს ან საქართველოშივე ჰხარშავდენ, ან იწერდენ საბერძნეთიდან. ეხლა კი არეულობისა და შიშიანობის გამო ვერც საქართველოში მოხარშეს და ვერც საბერძნეთიდან გამოიწერეს. 1774 წელს მირონი უკანასკნელად მოხარშულ იქმნა მცხეთაში.

– 133 –

დაგვიტოვა მრავალი მეტად სასარგებლო შრომანი ¹⁾. ამავე დროს გავრცელდა და მონასტრების სკოლებში შემოვიდა შესანიშნავი ლექსიკონი ²⁾ სულხან საბა ორბელიანისა, პაპა კლემენტი მე XI მეცადინეობით გაფრანგბულისა. ამან მოიმგზავრა ევროპა, იყო იტალიაშიაც და სხ. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ დასწერა აგრეთვე „სიბრძნე სიცრუისა“ წიგნი და „სამოთხის კარი“.

იმერეთის საქმენი უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. ოსმალთა მეცადინეობით წარჩინებულ გვართა და მთავრებ შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილებანი, შინაური შფოთი. ოსმალთა და ახალციხის ფაშის ჯართა გააოხრეს მრავალნი ეკკლესიანი, მრავალი ქრისტიანი გაამაჰმადიანეს და ხალხში გაავრცელეს ვაჭრობა ქრისტიანებითა. ამ მდგომარეობაში მეფე სოლომონ პირველი ითხოვს შემწეობას რუსეთისაგან. რუსეთის ჯარი დაეცემა ოსმალთა იმერეთში, ამარცხებს მათ და ქუთაისის ციხეში ჩაკეტულ ოსმალთაც მუსრს ადენს და ამნაირად ანთავისუფლებს იმერეთს მათ მფლობელობიდან.

ამის შემდეგ მეფე სოლომონ I მოიწვევს სასულიერო კრებას და ამ კრებაზედ აღუკრძალავს ხალხს ტყვეთა

¹⁾ საეკკლესიო ისტორია, თარგ. რუსულიდან, სასულიერო რე-

ღლამენტი პეტრე დიდისა, ღვთის-მეტყველება მიტროპოლ. პლატონისა, ისტორია ძველთა სამეფოთა, როლენისა, ქართული დრამმატიკა, შენიშვნანი საქართველოს ისტორიაზე და სხვანი – სულ 13 წიგნი, გარდა ქადაგებათა.

²⁾ ეს ლექსიკონი 1884 წელს საფასითა გორის ეპისკოპოსის ალექსანდრესი და რ. ერისთავის რედაქტორობით აღიბეჭდა თბილისში და იყიდება ოთხ მანეთად.

– 134 –

და ქრისტიანეთ ყიდვას. ვინც არ დაემორჩილებოდა ამ ბრძანებას, იმას შეაჩვენებდენ. მეფე ზრუნავს და მოღვაწეობს ხალხისათვის და აგებს ეკკლესიებს. ოსმალნი, რუსთა წასვლის შემდეგ, ეცემიან სოლომონს და ამარცხებენ მას ჩაქვთან.

მეფე სოლომონ II აგრეთვე სცდილობს და მოღვაწეობს ხლხის ზნეობის გასაუმჯობესებლად. სამეგრელო-იმერეთ შუა მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად იგი ირთავს სამეგრელოს მთავრის ასულს მარიამსა, მრავალგან ხსკის სკოლებს. ქუთაისში აარსებს ტიპოგრაფიას და ჰბეჭდავს სასულიერო წიგნებს ¹⁾).

სამეგრელოს, გურიას, იმერეთს, ამერეთს და, საზოგადოდ, მთელს საქართველოს, როგორც ვხედავთ, ჰყვანდენ თვისნი მოღვაწენი და კეთილნი მწყემსნი, რომელნიც ხშირად მეფეთ და მთავართ ჩამომავალნი იყვნენ და ამ მრავალ ტანჯულ ქვეყანაში იყვნენ სვეტნი სარწმუნოებისა. სახსოვრად შთამომავლობისა აქ მოვიხსენებთ რამდენიმე მათგანს:

ა) ანტონი ჭყონდიდელი (დადიანი), რომელმაც დაჰსწერა: რამდენიმე სიტყვა საუფლოს წულო დღეთათვის, ცნობანი თავის დროინდელ ჟამისა, სია იმერეთის, გურიის და სამეგრელოს მღვდელ-მთავართა.

ბ) ქათოლიკოზი საქართველოსა ზაქარია, მწერალი თავის დროინდელი (1617 წ.) ისტირიისა.

¹⁾ სოლომონის ტიპოგრაფიაში აღიბეჭდენ: სახარება, სამოციქულო, ჟამნი, დავითნი და სხ.

– 135 –

გ) დოსითეოზი, ნეკრესის ეპისკოპოზი, ფილოსოფოსი (1671 წ.).

დ) ევდომოსი აზხაზეთის კათოლიკოზი (1662 წ.), შემადგენელი ქათოლიკოზთა კანონებისა (ნომოკანონ-

ნი).

ე) არსენი ნიკორწმინდელი, ღვთის-მეტყველი, ფილოსოფოსი, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა. უბიწო, უმანკო ცხოვრებით განთქმული და წოდებული ანგელოზად.

ვ) მეფის თეიმურაზის დაჰ მაკრინე, სამშობლო წმიდათათვის საგალობლების შემადგენელი.

ზ) იოაწყე ჩხატაურელი (გურიიდან), ბერ-მონაზონი, გამლექსავი ისტორიისა და შესხმათა წმიდანთათვის, აგრეთვე მომთხრობი საქრისტიანო ისტორიისა ქობულეთში და დასავლეთ გურიაში (1698 წ.).

წ) იობი, არხიმანდრიტი ფიდარეთისა, წამებულთათვის საგალობლების დამწერი (1691 წ.).

თ) იმერეთის კათოლიკოზი ნიკოლოზ, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა და საღმთო ისტორიისა (1710 წ.).

ი) საქართველოს კათოლიკოზი ბესარიონ (1724 წ.), ისტორიკოსი და ღვთის-მეტყველი.

ია) დომენტი III, კათოლიკოზი, რომელმაც შეადგინა საბერძნეთის ეკკლესიის წმიდანთა ცხოვრების აღწერა.

იბ) გედეონი, იშხანის მღვდელ-მთავარი.

იგ) თბილისის მღვდელ-მთავარი იოსები, სწავლული, განათლებული კაცი, მწერალი და ფილოსოფოსი.

– 136 –

იდ) იაკობ I, იმერელი, მწერალი; მოიმგზავრა პალესტინა.

იე) დეკანოზი მიხეილ, რომელიც ჰბეჭდავდა წიგნებსა თბილისში.

ივ) მროველის ეპისკოპოსი ნიკოლოზ, მბეჭდავი სასულიერო წიგნთა თბილისში.

იზ) მცხეთის მღვდელ-მთავარი გრიგოლ, რომელიც შრომობდა ვახტანგის «სწავლულთა კომმისიაში».

იწ) იოსებ სამეხელი, რომელმაც მოსკოვში განიხილა დაბადება და მეფის ძის ბაქარის ბრძანებით იგი აღსაბეჭდავად დაამზადა.

ით) იერომონაზი ბრიგოლ (ვახვახიშვილი), აღმწერი ქეთევანის წამებისა და სხ.

კ) საბა ნინოწმინდელი, ღვთისნიერი და განათლებული ეპისკოპოსი

ამათ გარდა თვისის მაღალ-ზნეობრივის ცხოვრებით და მოღვაწეობით განითქვნენ: მანგლისის ეპისკოპოსი იო-

ანე ¹⁾, სასწაულთ-მოქმედი; ნეკრესის ეპისკოპოსი ზე-

1) ეს იყო მე გიორგი სააკაძისა (პ.ოსელიანი), დაიბადა 1666 წ. იყო გარესჯის ბერთ-უბნის იერომონაზად. მიიღო მანგლელიობა. შემდეგ მიიღო წინამძღვრობა ხირსის მონასტრისა და ქადაგებდა ქრისტიანობას საინგილოში და კახეთში. 1724 წ. წავიდა დარუბანდში, საცა აიშენა ეკლესია და დაიწყო ქადაგება დაღისტანში. 1730 წ. უუწმიდ. სინოდის ნება-დართვით ააშენა იქვე ქვის ეკლესია მარიამ დედის შობისა და ერთი ზღვის პირზედ წმ. მოწამისა ეკატერინასი. 1737 წ. წავიდა აშტარხანში და დადგა ტროიცკის მონასტერში. აქ მან აღაშენა წმ. ღვთის-მშობლის ეკლესია, რომელიც 1746 წელს უუწმ. სინოდმა მონასტრად აღიარა. წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი გერ-

– 137 –

ნონი, გენნადი, ალავერდის მღვდელ-მთავარი ზენონი, ხარჭაშნელი ეპისკოპოსი ბიქტორი, სერაპიონი და სხ.

მანოზი. იოანესავე მოთავეობით ყიზლარში აშენდა ჯვართ-ამაღლების ეკლესია ქართველთათვის და იქვე 1737 წ. ქართველმა არხიმანდრიტმა დანიელმა დააარსა სასწავლებელი. აქვე აღესრულა იოანე 1752 წ. სხეული მისი მოტანილ იქმნა საქართველოში და სიონის სობოროში დასაფლავებულ. ნათლის-მცემლის უდაბნოს იერომონაზი იოანე თვისაგან შედგენილს წიგნში (ჯვარ-მოსილი) ჰმოწმობს. რომელ სიკვდილის შემდეგაც იგი ახდენდა სასწაულებსა Пут. Зап. по Дарест-гви. 51 და Оп. Др. г. Тпфл. 160—162 პლ. იოსელიანისა).

თ ა ვ ი XVII

საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII საუკ. დასასრულს. – ქრისტიანობა ამ დროს. – საქართველოს შეერთება რუსეთთან. – გავრცელება ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე-საათაბაგოში. – უკანასკნელი ქათოლიკოზი საქართველოსა. – სია ყველა ქათოლიკოზთა. – ნინოს ვაზის ჯვარი. – პირველი ექსარხოსი. – დაყოფა საქართველოსი ახალ ეპარქიებად.

არა უმცირეს ხსენებულთა გვამთა ერისა და ქრისტიანობისათვის იღვაწეს შემდეგთა პირთა: მეფეთა: თეიმურაზ I, თეიმურაზ II, არჩილმა, ბატონიშვილთა: ვახუშტიმ (მე ვახტანგ მეექვსისა), ბაქარმა, იოანემ, დავითმა და მრავალთა სხვათა. ყველა ამათგან ერს დაშთა სასულიერო და საერო თხზულებანი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ ხალხის ქრისტიანებრივად აღზრდი-

სათვის და გონებრივად ამაღლებისათვის.

ნუ ვინ იტყვის, რომ ქართველნი ამ დროს მოასვენებით ყოფილიყვნენ. პირიქით ეს დრო საშინელი დრო იყო საქართველოსათვის. მრავალნი გარეშე მტერნი: ოსმალნი, სპარსელნი, ლეკნი, განძვინებულნი საქართველოზე მოწვევისათვის რუსის ჯარისა კავკასიაში და მათ მფა-

– 139 –

რველობაში შესვლისათვის, შფოთი და დავიდარაბა სამეფო გვარში და მეფისადმი ორგულობა ზოგიერთთა მებატონეთაგან – აი სურათი საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობისა. თვით მეფე ერეკლე იყო მოხუცებული. მისი ბასრი ხანჯალი ისრე ვეღარა სჭრიდა, როგორათაც წინად. მას აღარ შეეძლო ერთსა-და-იმავე დროს პასუხი ეგო ხანთათვის, ჭარელთათვის, სპარსთათვის, ლეკთათვის, ოსმალთათვის და ოსთათვის. ქრისტეს მტერნი იერიშით მოდიოდნენ ქვეყნის დასარბევად. ამ მდგომარეობაში ერეკლე ხელახლა მიიქცა რუსეთის ხელმწიფისადმი და სთხოვა შემწეობა და უზენაესი მფარველობა. ამასობაში შაჰი აღა-მაჰმად-ხანი დიდის ჯარით შემოდის საქართველოში ქრისტიანობის ამოსაფხვრელად. მოხუცებული ერეკლე მას მცირე ჯარით უმაგრდება თბილისში, პირველად კიდევ ამარცხებს მტრის ჯარს, მაგრამ ბოლოს მარცხდება, მტარვალი შემოდის ქალაქში 10 სექტემბერს, 1795წ. ერეკლე მიილტვის ანანურისკენ. – მთელი ქალაქი გაცარცვეს მტერთა. ქრისტიანნი დახოცეს. ეკლესიანი შეურაცხ ჰყვნეს. თბილისის მღვდელ-მთავარი დოსითეოზი მისის სასახლიდამ ჩააგდეს მტკვარში. დახოცეს სხვა მღვდელნიც. ღვთის-მშობლის ხატნი: სიონისა და მეტეხისა ამ დროს დაიკარგნენ სამუდამოდ. თვით საფლავნიც აღმოთხარეს და საყდარნი და ქალაქის შენობანი პირქვე დასცეს. ამნაირივე დღე დაადგა თითქმის მთელს საქართველოსაცა.

მოხუცებული ერეკლე II 1798 წელს გარდაიცვალა და უკაწასკნელმა მეფემ გიორგი XIII (ძე ერეკლესი), ქვეყანაში მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად, საქართველო დაუ-

– 140 –

თმო რუსეთის იმპერატორსა (1800 წ.) და მის შთამომავლობას წარსამართავად ქვეყნისა, დასაცველად ერისა და მისის საყვარელი სჯულისა. ასრე მოიქცნენ აგრეთვე მე-

ფე იმერეთისა და მთავარნი: სამეგრელოსა, გურიისა, სვანეთისა და აფხაზეთისა. 1829 წ. რუსეთმა დაიპყრო საათაბაგოს ერთი ნაწილი, 1878 წელს კი მთელი საათაბაგო, გარდა ლაზისტანისა, რომელიც ისევ დაშთა ოსმალეთსა. 1850—1863 წლამდის სრულიად დაპყრობილ იქმნა ძველი ელისენი, ჰერეთი და ალბანია, ე. ი. ზაქათალის მაზრა (საინგილო) და დაღისტანი. დროთა ვითარებისა გამო დაღისტანში სრულიად მოსპობილ იყო ქრისტიანობა და საინგილოში, თუმცა ხალხი საჯაროდ აღვიარებდა მაჰმადიანობასა, ხოლო ჩუმად კი ისევ სწამდა ქრისტე. რა წამა რუსებმა დაიპყრეს ეს ქვეყანა, იმავე წამს შვიდთა ინგილოთა ¹⁾ მოთავეობით ქრისტიანობა მიიღეს, თითქმის, ყველა გამაჰმადიანებულთა ქართველთა სამწუხაროდ, საათაბაგოში უფრო ღრმად გაედგა ფესვი მაჰმადიანობასა, სიახლოვისა და დიდი ხნის მფლობელობისა გამო ოსმალთა. თითქმის მთლად ხალხი გამაჰმადიანებულ იყო და ეხლაც უმეტესი ნაწილი ხალხისა მაჰმადიანია და ზიზღით უყურებს ქრისტონობასა. დიდნი და მშვენიერნი ტაძარნი ამ ქვეყნებში (ოფიზისა, სათლელისა, საფარისა, ვარძიისა და სხვ.), მოწამენი წარსულის დროისა, ეხლაც

¹⁾ ესენი იყვნენ: ი. ბულუღაშვილი, გიორგი ჯანაშვილი, კ. ბულუღაშვილი, ს. დარეჯანაშვილი, ნ. თამაზაშვილი და სხ.

გაოხრებულნი არიან ¹⁾. ხალხი, მცირე ნაწილის გარდა, ისევ ლოცულობს მეჩეთში. ძველ არანში (განჯის მხარე) ქრისტიანობის ხსენებაც აღარ არის. თუმეითში, ხევსურეთ-ფშავეთში, სვანეთში, აფხაზეთში ქრისტეს ეკლესია შეირყა... ამ ქვეყნებში ზოგიერთნი არიან მაჰმადიანნი, ზოგნი კი, თუმცა ქრისტიანობენ, მაგრამ ქრისტიანებრივს წესებს არ აღსრულებენ ისე, როგორც ჯერ არსი...

საქართველოს უკანასკნელ ქათოლიკოზად ²⁾ იყო

¹⁾ იხ. ამისთვის მკირფასი შრომა დ. ბაქრაძისა «Археол. Путеш. по Гуріи и Адчарѣ.»

²⁾ არხიეპისკოპოსნი და ქათოლიკოზნი საქართველოსანი:
ა. არხიეპისკოპოსნი.

ა. იოანე I 318-364 წელს.	ვ. იოანე II 434 წელს
ბ. იაკობ 364-379 –	ზ. გიორგი – –
გ. იობი 379-405 –	დ. ვასილი – –

დ. ილია 405-408 – თ. მოზიდანი 434-446 წ.
 ე. სიმეონ 408 – ი. მიხეილი (მიქელ) 446-457

ბ. კათოლიკოზნი:

1. პეტრე 457 წ.	9. სამუელ II 587 –
2. სამოელ I 499 –	10. სიმეონ II 600 –
3.თავბეჩაღ 541 –	11. ბართლომე 603 –
4.ჩიღირმან 542 –	12. იოანე I 620 –
5.საბა 555 –	13. ბაბილე 629
6.ეკლავიოზ 560 –	14. თაბორი 663
7.მაკარი 572 –	15. იოანე II 717 –
	კლიმენტი 900-903
8.სიმონ I 581 –	16. იოანე III 1089 –

– 142 –

ანტონი II (მე ერეკლე II-სა), რომლის დროს საქართველოს დაუბრუნდა ძვირფასი საუნჯე – წინოს ვაზის ჯვარ-

17. ნიკოლოზ I 1150 წ. –	38. აბრამ II 1494 –
18. მიხეილ (მიქელ) I 1160 წ. –	39. ვასილი II – –
19. თეოდოსი I 1169 წ. –	40. დოროთეოზ II 1522 –
20. იოანე IV 1171 1171 –	41. მელქისედეკი 1525 –
21. თეოდოსი II 1202 –	42. გერმანოზ 1532 –
22. ნიკოლოზ III 1240 –	43. ნიკოლოზ V 1548 –
23. ევთიმე I 1216 –	44. დომენტი I 1559 –
24. ნიკოლოზ III 1240 –	45. მალაქია 1580 –
25. აბრამ I 1279 –	46. ზაქარია 1603 –
26. ევთიმე II 1301 –	47. ევდემონ II 1634 –
27. ვასილი I 1345 –	48. ქრისტეფორე 1642 –
28. დოროთეოზი I 1357 –	49. დომენტი II 1660 –
29. გიორგი I 1375 –	50. ნიკოლოზ VI 1675 –
30. ელიოზ I 1391 –	51. იოანე V 1688 –
31. მიხელ (მიქელ) II 1396 –	52. ევდემონ III 1704 –
32. დავით I 1407 –	53. დომენტი III 1705 –
33. ელიოზ II – –	54. ბესარიონ 1724 –
34. თეოდორე – –	55. ნიკოლოზ VII 1741 –
35. შიო 1430 –	56. ანტონი I 1744 –
36. დავით II 1462 –	
37. ნიკოლოზ IV – –	57. ანტონი II 1788-1811 წ.

კათოლიკოზნი აბხაზ-იმერტანი:

ა. არსენი 1390 წ.	ი. სიმონ 1666 წ. (მოკვდა)
ბ. იოაკიმე 1472 –	კ. ევდემონ II – –
გ. მალაქია I 1533 –	ლ. დავით 1680 წ.
დ. ევდემონ I 1582 –	მ. გრიგოლ II 1731 –
ე. ევთიმე – –	ნ. გერმანოზ 1742 –

რი ¹⁾ (განკარგულებისამებრ იმპერატორისა ალექსანდრე I-სა 15 ოკტომბერს, 1801 წელსა). ანტონი II ჰმართავდა სამწყსოს 1788 წ. 1811 წლამდე. მისივე გამგეობაში

ზ, მაქსიმე I – –	ო, იოსებ	1779 –
წ, გრიგოლ I 1631 –	პ. მაქსიმე II	–
თ, ზაქარია 1658 –		

კირიონი (V საუკ.), ილია (XI საუკ.), არსენი (XI საუკ.)

¹⁾ სიგრძე ჯვრისა არის 1 1/4, სიგანე 3/4 არშინი. შვერულია

თმებითა წინასითა. ჯვრისთვის გაკეთებულია ძვირფასი გვადრუცი (კიდობანი) ქართველთა მეფეთაგან. შემდეგ აღსრულებისა მოციქულთა-სწორის, ჯვარი ინახებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში. 457 წელს წმ. შუმანიკის განკარგულებით შიშისა-გამო ცეცხლთაყვანის-მცემელთა, იგი წაღებულ იქმნა ტაოში და აქედგან რამდენიმე ხნის შემდეგ გადიტანეს სპერში და იქიდგან კაპოეტის ციხეში. შემდეგ ამისა ჯვარი ესე გადაჰქონდათ ერთი ადგილიდგან მეორეში: ვანანდში და ქალაქ ანს. ჯვარი ვაზისა მცხეთის სობოროში იმყოფებოდა 175 წ., კაპოეტის ციხეში და ვანანდში 459 წ., ყარსში 164 წ., ანში 142 წელს. ანის აღების შემდეგ მონგოლთაგან დედოფალმა რუსუდან და ეპისკოპოსთა გამოითხოვეს იგი და დასდევს ისე მცხეთის ტაძარში. შემდეგში, როდესაც შიშინაობა იყო საქართველოში, ჯვარი ვაზისა დამალეს წმ. სამების ეკლესიაში – ყაზბეგში, მემრე ანანურში და შემდეგ არშის ციხეში. 1749 წელს საქართველოს მიტროპოლიტმა ტიმოთემ საიდუმლოდ წაიღო იგი რუსეთში და მართო მეფის ძეს ზაქარს. 1801 წ. ზაქარის შვილის-შვილმა გიორგი ალექსანდრეს ძემ მართო ჯვარი იმპერატორს ალექსანდრე I, რომელმაც მეორე წელიწადსვე გამოუგზავნა ქართველთა. ანტონი ქათოლიკოზი დიდის ამბით მიეგება ჯვარს თბილისის გარე, მიიღო ჯვარი კოვალენსკისაგან, წაიღო და დასდო სიონის სობოროში, საცა ეხლაც ასვენია.

1795 წლიდამ იყო სამწყსო მთელი საქართველოსა ¹⁾. 10 ივლისს, 1811 წელს ანტონი დათხოვნილ იქმნათვისის თანამდებობიდან ²⁾; უქაზისამებრ იმპერატორისა ქათოლიკოზობა გაუქმდა და მაგიერ ამისა დაწესდა ექსარხოლობა. ამასთანავე ექსარხოებს მიენიჭათ უფლება წოდებულ იყვნენ წევრად უწმინდესის სინოდისა. პირველი ექსარხოის საქართველოსა იყო ვარლაამი (ერისთავი). საეკლესიო საქმეების წარსამართავად დაარსდა დიკასტერია. იმერეთის ეკლესიას კი ჯერჯერობით 1811 წლიდან დამოუკიდებლად განაგებდენ იქაური არქიელნი. 1815 წელს თბილისში დაარსდა „საქართველო-იმერეთის

სინოდის კანტორა.“ 1814 წ. ვარლაამის ³⁾ მაგიერ ექსარხოვად დაინიშნა რიაზანისა და ზარაის არხიეპისკოპოსი თეოფილაკტე ⁴⁾. ამან გახსნა თბილისში სასულიერო სემინარია, თელავში, გორში და სიღნაღში კი სასწავლებელი. ამგვარივე სასწავლებელი გახსნა ქუთაისშიაც. ამავე დროებში დაწესდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“ გასავრცელებ-

¹⁾ 1795 წ. კიევში გარდაიცვალა უკანასკნელი ქათოლიკოზი აბხაზ-იმერეთისა მაქსიმე II.

²⁾ ქათოლიკოზი ანტონი II გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდში 1828 წ. 21 ნოემბერსა, 66 წლისა.

³⁾ ვარლაამი, გაწვეული რუსეთში, გარდაიცვალა მოსკოვში 1830 წელსა.

⁴⁾ ვარლაამის და თეოფილაკტეს გარდა საქართველოს ექსარქოსებად იყვნენ შემდეგნი: მიტროპოლიტი იონა, არხიეპისკოპოსნი: მოსე, ევგენი, ისიდორე, აწ მიტროპოლიტი პეტერბურდისა, ევსევი, იოანიკე, აწ მიტროპოლიტი მოსკოვისა და 1882 წლიდამ სუფევს აწიდელი ექსარხოზი, მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესი არხიეპისკოპოსი პავლე.

– 145 –

ლად და აღსადგენად ქრისტიანობისა მთებში. ამერეთში დაწესდა თანამდებობა ვიკარისა, სახელწოდებით „ეპისკოპოსი გორისა.“ ბოდბეში დატოვებულ იქმნა 1830 წლამდე მიტროპოლიტობა ქიზიყისა. 1819 წ. იმერეთი-დამ რუსეთში გაწვეულ იქმნენ: ქუთათელი დოსითეოზი და გენათელი ევთიმე (პირველი ჰმარხია ანანურში, მეორე ნოვგოროდის გუბერნიაში, ალექსანდრესვირის მონასტერში); იმერეთში დაწესდა ერთი ეპარქია – ქუთაისისა. აწ ჭყონდიდის ეპისკოპოსი ანუ სამეგრელოსა და ეპისკოპოსი გურიისა ემორჩილებიან ქუთაისის ეპისკოპოსს და მასთან ერთად საქართველოს ექსარხოვს, რომელიც თავის მხრით ემორჩილება უწმინდესს სიწოდსა. სამწყსოის გარდა, ექსარხოვსი განაგებს თბილისის სემინარიასა, თელავის, თბილისის, გორის, ქუთაისის და სამეგრელოს (ე. ი. ჭყონდიდის) და გურიის სასულიერო სასწავლებელთა.

დამატება.

მრონის კურთხევა – სასახლის წესნი. – ხარის-
ხნი სასულიერო წოდებისა. – ღირსება სასულიერო პი-

რთა. – საეკლესიო გალობა ქათოლიკოზ-პატრიარქ-
თა შესამოსელი. – ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესა-
მოსელი . – ქორონიკონი. – დღესასწაულნი წმიდან-
თათვის.

მრონის კურთხევა. წესნი მრონის კურთხევისანი
დაადგინა სრულიად საქართველოს მეფემ არჩილ პირველმა,
446 – 450 წლებში. მრონი იხარშებოდა მცხეთის სამთავ-
რო ტაძარში. ამ დროს ესწრობოდნენ: მეფე, ერისთავნი, ყვე-
ლა ხელთ-უფალნი და არქიელნი. როდესაც დიდ ხუთშაბათსა
ყველანი წესისამებრ შეიკრიბებოდენ, მაშინ სამთავროს მიტ-
როპოლიტი უნდა მდგარიყო მრონის მოსახარშავ მასალებთან.
ქვაბებს საკურთხეველიდამ გამოიტანდა ხოლმე სამთავროს მიტრო-
პოლიტი; მრონის მოხარშვის შემდეგ ბეჭედს ასომდა ქადაგი.
ამ დროს ყველა ეპისკოპოსთა უნდა სჭეროდათ თითო ჭურჭე-
ლი მრონი, მგალობელნი კი, დამდგარნი გარეშემო სვე-
ტის-ცხოველისა, გალობდენ საღმრთო საგალობლებსა.

სასახლის წესნი. „მეფის კურთხევის დროს, როდესაც
მეფე დაბრძანდებოდა ტახტსა, მაშინ მბრძანებლობდა ქ ა თ ო ლ ი -
კ ო ზ ი საქართველოსა; იგი დაჯდებოდა მარჯვენით მეფის ტა-
ხტისა ბალიშიან სავარძელზე. შემდეგ შემოვიდოდა ჭ ყ ო ნ დ ი დ ე -

– 147 –

ლ ი და ბალიშიან სავარძელზე და ჯდებოდა მარცხნივ ტახტისა;
შემოვიდოდა მიტროპოლიტი დიდისა ს ა მ ც ხ ი ი ს ა და ბალიშიან
სავარძელზე დაჯდებოდა ქათოლიკოზის გვერდით. შემოვიდოდა
ს ა მ თ ა ვ რ ო ს არხიეპისკოპოსი და დაჯდებოდა იმისთანავე სა-
ვარძელზე მიტროპოლიტის გვერდით. შემოვიდოდა ა ლ ა ვ ე რ დ ე -
ლ ი და დაჯდებოდა ჭყონდიდელის გვერდით სავარძელზე უბალი-
შოთ. ქ ი ზ ი ყ ე ლ ი დაჯდებოდა ალავერდელის გვერდით უსავა-
რძლო უბალიშოთ. ქ უ მ უ რ დ ო ე ლ ი დაჯდებოდა ქიზიყელის
ქვემოთ; ნ ი ნ ო - წ მ ი დ ე ლ ი ამის ქვემოთ, ი შ ხ ნ ე ლ ი ნ ი -
ნო-წმიდელის ქვემოთ, ა ნ ჩ ე ლ ი იშხნელის ქვემოთ, მ ტ ბ ე ვ ა -
რ ე ლ ი ანჩელის ქვემოთ, წ უ რ წ ყ ა ბ ე ლ ი მტბევარელის ქვე-
მოთ, წ ყ ა რ ო ს თ ა ვ ე ლ ი წურწყაბელის შემდეგ, ე რ ბ უ -
ნ ი ს ე ლ ი წყაროს-თაველის შემდეგ, მ ა ნ გ ლ ე ლ ი შემ-
დეგ ერზუნისელისა, წ ი ნ წ ყ ა რ ო ე ლ ი მემდეგ მანგლელისა,
რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი – წინწყაროელისა, წ ი ლ კ ნ ე ლ ი – რუსთაველი-
სა. კ ა წ ა რ ე ლ ი – წილკნელისა, უ რ ბ ნ ე ლ ი – კაწარელისა,
რ უ ი ს ე ლ ი – ურზნისელისა, ს ა მ თ ა ვ ნ ე ლ ი – რუისელისა, ნ ი -
ქ ო ზ ე ლ ი – სამთავნელისა. შემოდიოდნენ აგრეთვე არქელნი
ცხუმისა და ბედიის. შემდეგ ამისა სხდებოდენ მეორე ხარისხის არ-
ქელნი (მაძათ მთავარნი) ამ ნაირად: ვ ა ლ ა შ კ ე რ ტ ი ს ა შემდეგ
ნიქოზელისა, ბ ო ლ ნ ე ლ ი – ვალაშკერტელისა, ა ნ ე ლ ი – ბო-
ლნელისა, კ ა რ ი ს ე ლ ი – ანელისა, ხარჭაშნელი – კარისელისა,
თ ბ ი ლ ი ს ე ლ ი – ხარჭაშნელისა. წ ა ლ კ ე ლ ი – თბილისელი-

ლი – ჭერემელისა, დ მ ა ნ ი ს ე ლ ი – დადაბენდელისა, გ ი შ ე ლ ი (ნუხის მაზრაში) შემდეგ და და ბ ე ნ დ ე ლ ი ს ა . შემოდოდნენ აგრეთვე მონასტერთა წინამძღვარნი და უფროსნი და სხდებოდნენ ხარისხისა-მებრ თავთავიანთ არქელებთან. (იხ. მცხეთის გუ-ჯარი № 286).

ხარისხნი სასულიერო წოდების. უმაღლესს მწყემსს საქართველოში ეწოდებოდა „ქ ა თ ო ლ ი კ ო ზ -პ ა ტ რ ი ა რ-ქ ი“ და არა პატრიარქი, როგორც სხვა ქვეყნებში (მთელს მსოფლიოში პატრიარქნი იყვნენ ხუთნი); ამის გარდა საქარ-თველოში დაწესებულნი იყვნენ შემდეგნი სახელწოდებანი ანუ ხარისხნი სასულიერო წოდებისანი:

ა) **მთავარ-ეპისკოპოსი**. ამ ხარისხით აღჭურვილი იყო მხოლოდ არხიეპისკოპოსი მცხეთისა, პირველი პირი შემდეგ ქათოლიკოზ-პატრიარქისა; ყველა სხვა ეპარქიათა გამგე-ბელნი იწოდებოდნენ არხიეპისკოპოსებად, რომელთ ექვემდე-ბარებოდნენ ეპისკოპოსნი და ქორ-ეპისკოპოსნი.

ბ) **ქორ-ეპისკოპოსნი** ანუ სოფლის ეპისკოპოსნი, რომელნიც ხშირად იწოდებოდნენ მიტროპოლიტებად ანუ მცირე ქალაქთა და სოფელთა სამწყსოების გამგებელად.

გ) **მიტროპოლიტი** ანუ ეპისკოპოსი უმთავრესის და პირველის ქალაქისა მაზრაში. ესენი იყვნენ მწყემსნი ქალაქე-ბისა და ემორჩილებოდნენ ქათოლიკოზ-პატრიარქსა და არ ემორ-ჩილებოდნენ არხიეპისკოპოსთა, როგორც ეპისკოპოსნი.

დ) **ჰყონდიდელი** (ამაზედ იხილე ზემოთ გვ. 106).

ღირსება სასულიერო პირთა: ქათოლკოზსა პატივი მეფისა თანა; ეპისკოპოსთა – ერისთავთა თანა, მღვდელთა აზ-ნაურთა თანა, მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მთავართა თანა (ისტ. ვახუშტისა გვერ. 12).

საეკლესიო გალობა გადმოინერგა საქართველოში სირიიდან და საბერძნეთიდან. ეს გალობა ნოტებზე დაწყობი-ლი და მგალობელთა გუნდის საგალობელი კი არ იყო, არა-მედ კ ი თ ხ ვ ა - გ ა ლ ო ბ ა . ამ გვარი კითხვა-გალობა გავრცე-ლდა ჯერ ანტიოქიაში და იქიდგან მთელს აღმოსავლეთში. წესი ამნაირის გალობისა მდგომარებდა იმაში, რომ დიაკვანი საგალობლებს ჰკითხულობ-გალობდა და მის შემდეგ იმასვე იმეორებდა მლოცავი ხალხი. გუნდთა და დასთა გალობა შე-მოვიდა საქართველოში შემდეგში. ამნაირი გალობა ამერეთში

დავიწყებული იყო და ქათოლიკოზ ანტონ I-მა გადმოიტანა იგი იმერეთიდან.

ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესამოსელი: შავი ბარტყულა, რომელზედაც ჩაკერებული იყო ორი სერაფიმი მარგალიტებითა და სხვა ძვირფასი ქვებითა, იმაზედვე ძვირფასი ჯვარი. წამოსასხამი (მანტია) ხავერდისა ვერცხლის წინწკლებით, მიტრა ჯვრითა და კბილებიანი გვირგვინით. მღვდელმოქმედების დროს ორი პანაგია ჯვარედინად. – 1800 წ. იმპერატორმა პავლე I-მა ანტონი II-ს უბოძა თეთრი ბარტყულა სერაფიმებითა.

ქორონიკონი (ხრონოს – დრო) ანუ წელთა და დროთა აღრიცხვა., რომელსაც რომაულად ინდიკტი ანუ ინდიკტიონი ჰქვიათ. ქორონიკონის ერთი კვკლოსი (ციკლი) უდრის 532 წელსა. როდესაც ერთი კვკლოსი დასრულდება და დაიწყება შემდეგი კვკლოსი, მაშინ პლანეტნი ჩადგებიან ისევ იმ კვალში, რა კვალშიაც იყვნენ გასრული კვკლოსის დამდეგს, ესე იგი პლანეტნი 532 წ. დასასრულს ისევ მოიქცევიან ხოლმე. ამ მოქცევას ჰქვიათ მზის დიდი მოქცევა, რომელიც შესდგების 19 მთვარის წლის გამრავლებით 28 მზის წელიწადზე.

– 150 –

როდის დაიწყეს ქართველებმა წელთა აღრიცხვა ქორონიკონით ჯერ ისტორიამ ნამდვილად არ იცის. ქართველები ქორონიკონის გარდა წელთა აღრიცხავდნენ დასაბამიდან სოფლისა და განხორციელებიდან ქრისტესი. ეხლა ჩვენი ქორონიკით მე XV კვკლოსია, მე XIV გათავდა 1844 წელს, მე XVI დაიწყება 2,376 წელს გამხორციელებიდან ქრისტესი.

დღესასწაულნი საკატიოდ ქართველთ წმიდანთა.

ა) უძრავნი:

იანვრის	8	წმ. აბო წამებულისა.
	14	წმ. მოციქულთა სწორის ნინასი.
	19	წმ. ანტონი მარტყოფელისა.
	26	ხსენება წმიდისა და კეთილმსახურისა მეფისა დავით III-ის აღმაშენებელისა.
აპრილის	15	წმიდათა წამებულთა მესუკველთა სუქიისა და რაზმისა მისისა.
მაისის	7	წმ. იოანე ზედაზნელისა და 12 მისთა მოწაფეთა.
	9	გარდაცვალება შიო მღვიმელისა.

	13	წმ. ევთიმე ათონელისა, მთარგმნელისა სა- ღმთო წიგნებისა.
ივნისის	21	წმ. წამებულთა მეფეთა: არჩილისა და ლუარსაზისა.
	27	წმ. გიორგი მთაწმიდელისა.
ივლისის	12	წმ. მამათა ათონელთა: იოანე და გაბრიელისა.
	29	მოწამისა ევსტატე მცხეთელისა.

– 151 –

აგვისტოს	3	წმ. მოწამისა რაჟდენისა.
	28	წმ. მოწამისა შუშანიკისა.
სექტემბრის	13	წმ. დიდისა მოწამისა ქეთევან კახთ დე- დოფლისა.
	15	წმ. მამისა აბიბოსი.
	18	წმ. მოწამეთა ბიძინასი, შალვა და ელიზ- ბარისა.
ოქტომბრის	1	აღმოჩენისათვის უფლის კვართისა ქ. მცხე- თაში.
	2	წმ. მოწამეთა არგვეთისათა: დავითისა და კოსტანტინესი.
	5	წმ. მამისა გრიგოლ ხანზოელისა.
	28	წმ. მღვდელმოწამისა ნეოფიტესი, ურზნი- სის ეპისკოპოსისა.
ნოემბრის	10	წმ. მოწამე კოსტანტინესი და გიორგი მთა- ვარ-მოწამისა.
	17	წმ. მოწამისა გობრონისა და 133 მისთა მხედართა.
	19	მამისა ილარიონ სასწაულთ-მოქმედისა.
	29	მღვდელ-მოწამისა აბიბოს ნეკრესის ეპისკო- პოსისა.
დეკემბრის	2	წმ. იესე წილკნელ ეპისკოპოსისა.

ბ) მოძრავნი:

ა) ყველიერის ხუთშაბათს წმ. შიო მღვიმელისა.

ბ) აღდგომის სამშაბათსა გარესჯის უდაბნოს წმ.

მამათა, წამებულთა აღდგომის დღეს სპარსთაგან.

– 152 –

გ) აღდგომის მეშვიდე კვირიაკეს ოთხშაბათს წმ. დოდოსი, დავით გარნესჯელის მოწაფისა.

დ) იმავე კვირიაკეს ხუთშაბათსა წმ. მამა დავით გარესჯელისა.

ამას გარდა ძველად დადგენილი იყო დღესასწაული მაიუმის (მცირე აზიაში) ეპისკოპოზის, ქართველთ მეფის ვარაზ-ბაქარის ძის პეტრესათვის 2 ქრისტეშობისთვის, მაგრამ მე-XVIII საუკ. იგი პეტრე გამორიცხულ იქმნა ქართველთა წმიდანთაგან. 22 თებერვალს იყო დღესასწაული 9 ძმათა კოლაელთა, წამებულთა მტკვრის პირზედ.

სარჩევი

თავი I. ქრისტეს მოციქულნი. – წმ სულის მოფე-

ნა. – არსდება ეკლესია. – მოციქულების შემოსვლა საქართველოში, რომლის განათლება წილად ხვდა ღვთის-მშობელსა. – მიძინება ქალწულისა. – დასრულება მოციქულთა მოძღვრებისა. – ქრისტეს მედროვე საქართველოს მეფე. – ქრისტიანობის დევნა საქართველოში.

1 – 9

თავი II. წმიდა ნინო. – ჯვარი ვაზისა. – ნინო შემოდის საქართველოში. – კერპ-თაყვანის მცემლობა სამსოფლიოში და საქართველოში. – ღმერთნი ქართველთა – ქრისტიანობის გამარჯვება. – ამ დროის პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოსა და მოქცევა ქართველთ ერისა.

9 – 19

თავი III. პირველი ეკლესიას აგება საქართველოშია. – ჯვრების დადგმა. – მოქცევა მთიულთა, კახელთა და სიკვდილი ნინასი. – მირიანის იერუსალიმში გამგზავრება და აგება იერუსალიმის ჯვრის ეკლესიისა და სხვათაცა მონასტერთა აგება. – ქრისტიანობის გავრცელება კლარჯეთ-ჯავახეთში.

19 – 27

თავი IV. სპარსელთ ჰსურთ დაამხონ ქრისტიანობა სა-

II

ქართველოში. – ბერძენნიც მტრობენ ქართველთა. – მარცხდება სპარსელთა ჯარი და საქართველოში ქრისტიანობა ისევ მყარდება. – ერეტიკოსი მოზიდანნი და განდევნა მისი. – სპარსელნი ისევ აეშალნენ ქართველ-

- თა. – არიოზი. – პირველი და მესამე მსოფლიო კრებანი. 27 – 33
- თავი V. ვახტანგ მეფე ანთავისუფლებს საქართველოს და მის ეკკლესიას გარეშე ხალხთა დამოკიდებულებისა და გავლენისაგან. – ეკკლესიას ენიჭება “ავტოკეფალობა“. – პირველი მოწამე რაჟდენი და შუმანიკი. 33 – 42
- თავი VI. ბიჭვინტის ტაძარი. – მოსვლა 13-თა მამათა ასურეთით. – სად და როგორ იღვაწეს მათ. – ბრძოლა წინააღმდეგ მწვალებლობისა. – დაბადება მაკმადისა. – შემოსევა არაბთა საქართველოში. – წამება მეფის არჩილისა. 42 – 52
- თავი VII. გამეფება ბაგრატონთა. – წამება ესტატე მცხეთელისა და აზოსი. – გამლიერება ქადაგებისა საქართველოში. – სარკტნოზნი იპყრობენ მრავალ ქვეყნებს. – საქართველოს ერთობა ირღვევა. 52 – 58
- თავი VIII. მტერნი იპყრობენ საქართველოს. – ხატთა ბრძოლა. – ეკკლესია ქრისტესი იყოფება ორ ეკკლესიად. – აღმოჩენა „ივერიის ღვთის-მშობლის ხატისა“. – დაფუძნება ქართველთ მონასტრისა ათონს (საბერძნეთს). 58 – 63
- თავი IX. თორნიკე ამარცხებს მეამბოხეთ და კოსტანტინეპოლს ანთავისუფლებს განსაცდელისაგან. –

III

- ქართველნი მთაწმინდაზე და მრავალგან აშენებენ ტაძრებს და მონასტრებს. – მთარგმნელი საღმთო და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, ევთიმი, არსენი და სხ. 63 – 69
- თავი X. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა. – იოანე მღვდელ-მონაზონი . – ეფრემ მწირე. – არსენი იყალთოელი. – ტაძარნი ბედიისა, საფარისა, ქუთაისისა, ხახულისა, გელათისა და სხ. – სკოლანი. 69 – 75
- თავი XI. საქართველოს განთავისუფლება სარაცინთაგან. – ჯვაროსნების ომი. – ქართველნი ჰშველიან ჯვაროსანთა. – მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ IV-სა და დავით III-ის აღმაშენებელისა. – ძეგლის წერა. 75 – 87
- თ ა ვ ი XII. თამარის მოღვაწეობა. – აშენება ვარძიის მონასტრისა და სხ. ტაძართა. – ცნობანი ქართველთ ტაძარ-მონასტრებზე იერუსალიმს, სინას, საბერძნეთს და სხ. – დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.

თავი XIII. საქართველოს აოხრება სპარსთა და მონ-

გოლთაგან. – წამება: შალვასი, ათთა – ბევრთა მო-
წამეთა და მეფე დიმიტრი თავდადებულისა. – გადაწვა
ქვაბთა ხევის მონასტრისა. – ფრანგობის მქადაგე-
ბელნი საქართველოში. – მოღვაწეობა მეფის გიორგი
ბრწყინვალისა, ალექსანდრესი და დიმიტრისი. – გა-
ნაწილება საქართველოსი სამ სამეფოდ და ხუთ სა-
მთავროდ. – დამხობა ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის
იმპერიათა. – საათაბაგოს გამგებლად ინიშნება გამაჰ-
მადიანებული ყვარყვარე ფაშა.

98 – 109

IV

თავი XIV. ქართველნი ჰმველიან დევნულთ ბერძენთ. – არს-

დება ახტალას ბერძენთ საეპისკოპოსო. – სპარს ოსი
მალნი იყოფენ საქართველოს. – მაჰმადიანობა ფეხს
იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს ზოგი-ერთ
კუთხეებში. – ამისთანა დროს ქრისტიანობას უჩნდე-
ბიან თვისნი სვეტნი. – წამება: გარესჯის მოღვა-
წეთა, მეფე ლუარსაბისა, ქეთევან დედოფლისა და
სხვათა.

109 – 120

თავი XV. სპარსელნი შემოდიან საქართველოში, იჭე-

რენ კახეთს და სახლდებიან აქ 80,000 სულამდე.
– მტარვლობა სპარსთა. – ბიძინა, ელიზბარ, შალვა
და სხვა მოღვაწენი. – მოგზაურობა საქართველოში
პატრიარქების პაისისა და დოსითეოზისა. – ქართ-
ველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000
პიასტრამდე (პიასტრი ოთხი გროშია)

120 – 126

თავი XVI. მოღვაწეობა ვახტანგ VI-სა. – ტიპოგრაფიის

დაარსება და ბეჭდვა მრავალ გვარ წიგნებისა. – დავა
სპარსთა და ოსმალთ შორის საქართველოს ფლო-
ბისათვის. – ქრისტიანობა საშინელ მდგომარეობა-
ში. – თეიმურაზ II მშვიდობიანობას ამყარებს –
იმერეთიდგან იდევენებიან ოსმალნი. – ქუთაისში ტი-
პოგრაფიის დაფუძნება. – თელავსა და თბილისს
არსდება სემინარიანი. – საქართველოს მოღვაწენი:
ანტონ I, გაიოზი და სხვანი. – ქართველთ ბერნი
აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, აშტარხანს და ყი-
ზლარს, საცა დააარსეს სასწავლებელიცა.

126 – 138

თავი XVII. საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII

საუკ. დასასრულს. – ქრისტიანობა ამ დროს. –

საქართველოს შეერთება რუსეთთან. – გავრცელება ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე-საათაბაგოში. – უკანასკნელი ქათოლიკოზი საქართველოსა. – სია ყველა ქათოლიკოზთა. – ნინოს ვაზის ჯვარი. – პირველი ექსარხოსი. – დაყოფა საქართველოსა ახალ ეპარქიებად. 138 – 145

დამატება. მირონის კურთხევა. – სასახლის წესნი. – ხარისხნი სასულიერო წოდებისა – ღირსება სასულიერო პირთა. – საეკლესიო გალობა. – ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესამოსელი. – ქორონიკონი. – დღესასწაულნი წმიდანთათვის. 145 – 152

ბეჭდვის უმთავრესნი შეცდომანი:

გვ.	დაბეჭდილი	წაიკითხე:
11	ქვემ. ეკლა	ეკალ
42	ქვ. (იმერეთ	იმერეთი
81	ქვემ. უდიმართა	ოდიშართა
87	მონასტრებ	მონასტრებისა
91	ნაჩვენები	ნაჩვენები
95	ზემ. სამღეთ	საღმთო
100	ქვემ. ძარსა	ძირს
104	ზ. პზიისკენ	აზიისკენ
—	ზ. მიხვენი	მეფენი
110	ქვ. ყოვერ გვარ	ყოველგვარ
111	ქვემ. ტყე-ღრუთა	ტყე ღრუთა
120	ზემ. კომლამდე	სულამდე
139	ქვემოდ. გარდაიცვალ	გარდაიცვალა
—	ქვემ. ქვეყანა	ქვეყანა